

Smjernice za urbanu obnovu i oživljavanje povijesnog gradića Oprtija i okolnog kulturnog krajobraza

Perković, Nina

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Agriculture / Sveučilište u Zagrebu, Agronomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:204:433922>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Agriculture University of Zagreb](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET**

**SMJERNICE ZA URBANU OBNOVU I OŽIVLJAVANJE
POVIJESNOG GRADIĆA OPRTLJA I OKOLNOG
KULTURNOG KRAJOBRAZA**

DIPLOMSKI RAD

Nina Perković

Zagreb, rujan, 2017.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET**

Diplomski studij:
Krajobrazna arhitektura

**SMJERNICE ZA URBANU OBNOVU I OŽIVLJAVANJE
POVIJESNOG GRADIĆA OPRTLJA I OKOLNOG
KULTURNOG KRAJOBRAZA**

DIPLOMSKI RAD

Nina Perković

Mentor: prof. dr. sc. Nenad Lipovac
Neposredni voditelj: doc. dr. sc. Goran Andlar

Zagreb, rujan, 2017.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET**

**IZJAVA STUDENTA
O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI**

Ja, **Nina Perković**, JMBAG 0178089353, rođena dana 31.03.1993. u Puli, izjavljujem da sam samostalno izradila diplomski rad pod naslovom:

**SMJERNICE ZA URBANU OBNOVU I OŽIVLJAVANJE POVIJESNOG GRADIĆA OPRTLJA I
OKOLNOG KULTURNOG KRAJOBRAZA**

Svojim potpisom jamčim:

- da sam jedina autorica ovoga diplomskog rada;
- da su svi korišteni izvori literature, kako objavljeni tako i neobjavljeni, adekvatno citirani ili parafrazirani, te popisani u literaturi na kraju rada;
- da ovaj diplomski rad ne sadrži dijelove radova predanih na Agronomskom fakultetu ili drugim ustanovama visokog obrazovanja radi završetka sveučilišnog ili stručnog studija;
- da je elektronička verzija ovoga diplomskog rada identična tiskanoj koju je odobrio mentor;
- da sam upoznata s odredbama Etičkog kodeksa Sveučilišta u Zagrebu (Čl. 19).

U Zagrebu, dana 14.09.2017.

Potpis studentice

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET

IZVJEŠĆE

O OCJENI I OBRANI DIPLOMSKOG RADA

Diplomski rad studentice **Nine Perković**, JMBAG 0178089353, naslova

**SMJERNICE ZA URBANU OBNOVU I OŽIVLJAVANJE POVIJESNOG GRADIĆA OPRTLJA I
OKOLNOG KULTURNOG KRAJOBRAZA**

obranjen je i ocijenjen ocjenom _____, dana _____.

Povjerenstvo:

potpisi:

1.	prof. dr. sc. Nenad Lipovac	mentor	_____
2.	doc. dr. sc. Goran Andlar	neposredni voditelj	_____
3.	doc. dr. sc. Petra Pereković	član	_____
4.	prof. art. Stanko Stergaršek	član	_____

PODACI O MENTORU

Prof. dr. sc. Nenad Lipovac rođen je u Vinkovcima, dana 2. 12. 1953. godine. Diplomirao je 1978. g. na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a doktorirao 2000. g. u Berkeleyu u Kaliforniji. Nastavnik je Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te gostujući nastavnik na University of California, Berkeley; Univerzitet Donja Gorica, Podgorica; Univerzitet Crne Gore, Arhitektonski fakultet Podgorica. Voditelj je kolegija Osnove prostornog planiranja i zakonodavstva, History of Making American Cities i Traffic Planning and Design Issues. Preko Zavoda za urbanizam Arhitektonskog fakulteta radi na izradi prostorno – planske dokumentacije.

SAŽETAK

Diplomskog rada studentice Nine Perković, naslova

SMJERNICE ZA URBANU OBNOVU I OŽIVLJAVANJE POVIJESNOG GRADIĆA OPRTLJA I OKOLNOG KULTURNOG KRAJOBRAZA

Oprtalj je srednjovjekovni istarski gradić koji je tijekom godina bivao zanemaren i postepeno napuštan, što je dovelo do trenutne situacije visokog stupnja propadanja i malog broja stanovnika. Rad sagledava potencijale gradića i kulturnog krajobraza za njegovo oživljavanje i budući razvoj kroz iskorištavanje elemenata koje mu daju identitet. Prvo su se ispitale povijesne, demografske i zemljopisne prilike bitne za oblikovanje gradića, a zatim se detaljnije analizirali elementi povijesne jezgre i okolnog kulturnog krajobraza. Nakon analiziranja međuodnosa izgrađenog i neizgrađenog prostora te vrednovanja dobivenih podataka, oblikovale su se smjernice za očuvanje identiteta te prostorni i djelomično gospodarski razvoj Oprtlja.

Ključne riječi: Oprtalj, kulturni krajobraz, identitet mjesta, smjernice za oživljavanje

SUMMARY

Of the master's thesis – student Nina Perković, entitled

GUIDELINES FOR URBAN RENEWAL AND REVIVAL OF THE HISTORICAL TOWN OF OPRTALJ AND ADJACENT CULTURAL LANDSCAPE

Oprtlj is a medieval Istrian town which has been neglected and gradually abandoned throughout the years, which led to the current situation of high decay degree and low population number. This thesis examines the potentials of the town and cultural landscape for its revival and future development using the town's identity elements. Historical, demographical and geographical factors that shaped the town had been examined and afterwards the elements of the old town and adjacent cultural landscape. After analysing the interaction between the built and unbuilt space and the evaluation of collected data, guidelines for preserving the place identity had been proposed along with guidelines for spatial and partially economic development of the town of Oprtlj.

Key words: Oprtlj, cultural landscape, place identity, guidelines for the revival

Sadržaj

1.	PROSLOV.....	1
1.1.	Svrha i poticaj odabira teme rada	1
1.2.	Utvrđivanje hipoteze i cilja rada.....	2
1.3.	Metode i program istraživanja	2
2.	UVOD	4
2.1.	Opća obilježja Istre	4
2.1.1.	Zemljopisno – klimatska obilježja Istre	5
2.1.2.	Kratki povijesni pregled razvoja Istre	6
2.1.3.	Demografska obilježja Istre.....	7
2.2.	Nastanak i razvoj naselja u Istri.....	8
2.2.1.	Prapovijesna naselja	8
2.2.2.	Antička naselja.....	12
2.2.3.	Srednjovjekovna naselja.....	15
3.	NASTANAK I RAZVOJ URBANE STRUKTURE NASELJA OPRTALJ	25
3.1.	Opća obilježja Oprtalja	26
3.1.1.	Zemljopisno – klimatska obilježja	26
3.1.2.	Kratki povijesni pregled razvoja naselja	27
3.1.3.	Demografska obilježja	30
3.1.4.	Oprtalj kao predmet upravno – teritorijalnog ustroja kroz povijest	32
3.1.5.	Zaštićena područja južnog dijela općine Oprtalj	34
3.2.	Podaci o prostoru	36
3.2.1.	Povijesna jezgra naselja Oprtalj	36
a)	Povijesni razvoj	37
b)	Oblik i način uređenosti i izgradnje	40
c)	Zaključak	50
3.2.2.	Kulturni krajobraz	52
a)	Krajobraz kroz povijest	53
b)	Prirodni čimbenici	54
c)	Antropogeni čimbenici	59
d)	Zaključak	63
4.	ANALIZE POJAVNOSTI NASELJA OPRTALJ U PROSTORU I VREDNOVANJE PODATAKA	65
5.	PRIJEDLOG SMJERNICA ZA OŽIVLJAVANJE GRADIĆA	84
5.	ZAKLJUČAK	91
6.	POPIS IZVORA	92
7.	POPIS IZVORA SLIKA	95

1. PROSLOV

U današnje je vrijeme tužna, no sveprisutna praksa planiranja bez individualnog pristupa određenom *mjestu* što dovodi do rastućeg broja onoga što brojni stručnjaci nazivaju *bezprostornost*¹. Obilnost literature koja se bavi istraživanjem i razlučivanjem *prostora* i *mjesta* podrazumijeva mnoštvo definicija istih pojmova. Za potrebe ovog rada, odlučila sam navesti viđenje geografa Yi-Fu Tuana koji tvrdi da je *prostor* više ili manje apstraktna lokacija bez socijalne povezanosti s čovjekom, dok je *mjesto* lokacija kojemu čovjek pridaje neko značenje nakon što ga je iskusio². Ukratko, poslužeći se riječima istog autora, "*prostor* je sloboda, *mjesto* je sigurnost". Osnovni preduvjet za prepoznatljivost *mjesta* u neposrednom i širem okolišu jest postojanje *identiteta mjesta*. *Mjesto* definiraju četiri obilježja koja mu daju identitet, a to su lokacija, krajobraz, vrijeme i osobna uključenost³. Budući da *mjesto* nije *mjesto* bez čovjekove uključenosti, potrebno je navesti stavke koje nam definiraju *doživljaj mjesta*, a to su osjećaj o mjestu, smisao, odnosno slika o mjestu, prostoru i vremenu, duh mjesta te percepcija i svjesnost mjesta⁴. Detaljnije pojašnjenje svih navedenih obilježja bit će ponuđeno kroz primjer Oprtlja u nastavku rada.

1.1. Svrha i poticaj odabira teme rada

Istarski je poluotok prostor na kojemu se razvilo nekoliko desetaka srednjovjekovnih *gradića*⁵ u različitim stupnjevima očuvanosti od kojih se danas svaki veže za drugačiju aktivnost koja im daje jedinstvenu sliku i identitet. Grožnjan krase epitet "grada umjetnika", Višnjan svojom zvjezdarnicom privlači astronomske zaljubljenike, Hum i Roč pričaju svoju glagoljašku priču, Beram je središte zidnog slikarstva (fresaka) u Istri itd. Svaki gradić nastoji pronaći svoj atribut prepoznatljivosti i dok je nekima to uspjelo, postoje i oni koji radi nedostatka vizije gube svoj identitet. Među njima je i Oprtalj, naselje koje iz godine u godinu prolazi kroz sve gore propadanje, odljev stanovništva i općeniti gubitak interesa što je vidljivo u rastućem broju kuća koje su na prodaju. Oprtlju bi mogli dodijeliti epitet "skrivenog gradića", činjenica koja mu je kroz povijest davala na važnosti radi njegovog skrovitog smještaja daleko od vidokruga mogućih neprijatelja s važnih prometnih pravaca ili drugih naselja.

Izgleda da je i danas ostao skriven u turističkoj ponudi istarskih srednjovjekovnih gradića, no ovaj put radi slabog ulaganja i nedostatka ideje koja bi omogućila održivi razvoj,

¹ Riječ *bezprostornost* uzeta je u nedostatku boljeg pojma s obzirom na oskudnu planersku terminologiju u hrvatskom jeziku, međutim ona se ne smije smatrati doslovnim prijevodom engleske riječi *placelessness*, jednako kao što se pojmovi *prostor* (engl. *space*) i *mjesto* (engl. *place*) ne smiju smatrati istoznačnicama.

² Tuan, Y. 1977.

³ Lipovac, N. 1997.

⁴ Lipovac, N. 1997.

⁵ Srednjovjekovna latinska terminologija poznaje više pojmova koje bi danas poistovjetili s pojmom *grad*. Urbane aglomeracije mogu se naći pod pojmovima *città/civitas* (gradovi s biskupskim sjedištem) i *terra* (urbana središta nižeg tipa). Međutim, ponekad su se gradom nazivale i utvrde, odnosno *kašteli*, naročito od strane sela koja bi gravitirala tom utvrđenom naselju. Kroz povijest, događalo bi se da se takva naselja razvijaju u urbane aglomeracije (*terra*), a ponekad bi došlo do degradacije, no u oba su slučaja zadržali povijesni naziv *grada* ili *gradića*, neovisno o današnjoj administrativno-upravnoj i političko-teritorijalnoj podjeli. S obzirom na rečeno, u nastavku rada za odgovarajuće primjere koristit će se pojam *gradića*.

zaustavila iseljavanje domaćeg stanovništva i vratila Oprtalj s margina u središte turističke ponude. U svom završnom radu⁶ na kraju preddiplomskog studija krajobrazne arhitekture, bavila sam se usporedbom pet istarskih srednjovjekovnih naselja, među kojima se nalazio i Oprtalj. Ovdje sam se prvi put pobliže susrela s pričom tog gradića i uvidjela pozitivne i negativne čimbenike te velik i slabo iskorišten potencijal. Od spomenutih pet naselja, jedino Oprtalj ne bilježi porast stanovništva i ne posjeduje onaj ključni element prepoznatljivosti i identiteta. Bio je to jedan od glavnih razloga radi kojeg sam se odlučila malo podrobnije baviti Oprtljem i utvrditi moguće smjernice daljnjeg razvoja gradića što je ujedno i glavni cilj ovog rada.

1.2. Utvrđivanje hipoteze i cilja rada

Kako bi se osigurala prepoznatljivost naselja, osnovni je cilj rada očuvati i osnažiti osjećaj identiteta Oprtlja kroz stvaranje duha mjesta (tzv. *genius loci*). Jedna od odrednica koja pridonosi stvaranju duha mjesta jest utvrđivanje granica. Definiranjem tri tipa granica omogućit će se jasan i nedvosmislen uvid u doživljavanje mjesta koji će pomoći u otkrivanju identiteta gradića i određivanju smjernica. Za svako mjesto trebao bi postojati način propisivanja smjernica za budući razvoj u ovisnosti prema obilježjima mjesta što dovodi do određivanja hipoteza rada:

Hipoteza 1: Prepoznavanjem odrednica identiteta mjesta moguće je odrediti smjernice za daljnji razvoj mjesta.

Hipoteza 2: Unatoč neprekidnom propadanju, Oprtalj je zadržao kvalitetne odrednice u doživljavanju mjesta koje je moguće iskoristiti za daljnji razvoj gradića.

Druga stavka u sprječavanju propadanja jest održivi razvoj kojem treba pristupiti na sveobuhvatan način, dakle sinergijom zaštitnog i razvojnog planiranja. Utvrdit će se smjernice u svrhu podloge za daljnje planiranje kao nadopuna prostornog plana s naglaskom na odnos grada i okolnog krajobraza kao glavnog nositelja identiteta. Do ostvarivanja određenog cilja doći će se različitim metodama sagledavanja prostora naselja i pripadajućeg krajobraza.

1.3. Metode i program istraživanja

Početni i najširi dio istraživanja odnosi se na izučavanje literature prvenstveno o naselju, njegovom nastanku, povijesnom razvoju, zemljopisno-klimatskim obilježjima, socijalno-ekonomskim prilikama itd., zatim i o Istri te drugim istarskim gradićima u određivanju čimbenika nositelja identiteta. Dio istraživanja literature odnosi se i na

⁶ Perković, N. (2014): *Utjecaj krajobraznih i povijesnih obilježja na nastanak i razvoj istarskih gradića*, završni rad, studij krajobrazne arhitekture, Agronomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.

srednjovjekovne gradove kao takve, njihov nastanak, razvoj i uklapanje u krajobraz. Slijedi izučavanje prostornih planova i starih zemljopisnih karata. Idući korak bio je terensko istraživanje, odnosno temeljita inventarizacija i opažanja unutar granica obuhvata. Ostalim metodama kojima se koristilo u istraživanju pripadaju metoda izrade modela, odnosno ilustracije grafičkim, tabličnim i tekstualnim podacima, te metode usporedne analize gdje su se određeni čimbenici Oprtlja uspoređivali s ostalim istarskim srednjovjekovnim naseljima.

Pri svršetku prikupljanja podataka, izrađen je program odnosno kategorizacija sadržaja. U prvom dijelu rada opisuju se opća obilježja Istre radi lakšeg razumijevanja šireg konteksta u kojemu se Oprtlj razvijao. U drugom dijelu naglasak je na razvoju naselja u Istri kao uvod u pobliže opisivanje Oprtlja. Samo istraživanje naselja podijeljeno je na opća obilježja, podatke o prostoru koji obuhvaćaju povijesnu jezgru i kulturni krajobraz, te analize pojavnosti. U zasebnom se poglavlju dobiveni podaci vrednuju kako bi se u završnici odredile daljnje smjernice za oživljavanje Oprtlja.

2. UVOD

Prije nego li uđemo detaljnije u temu samog naselja Oprtalj, potrebno je sagledati i ukratko opisati dva osnovna čimbenika nužna za shvaćanje povijesnog razvoja i današnjih prilika tog gradića, a to su obilježja šireg okoliša Oprtlja, odnosno Istarskog poluotoka te odrednice i razvoj prvih naselja u Istri s naglaskom na srednjovjekovno naselje. Iako današnja struktura gradića Oprtalj i njegov prepoznatljiv izgled seže iz razdoblja srednjeg vijeka, ono nije "nastalo iz ničega" te se isto tako nije prestalo razvijati nakon srednjeg vijeka. Radi prapovijesnih temelja gradića, a i bitnih preinaka u novom vijeku, Oprtalj je u samom naslovu ovog rada naveden kao "povijesni gradić", iako je u radu naglasak na njegovu srednjovjekovnu etapu razvoja.

Kroz zemljopisne, povijesne i demografske prilike Istre pojasnit će se prostorni i vremenski kontekst u kojem se razvijao Oprtalj i čija su gospodarska i društvena kretanja utjecala na ona u samom naselju. U drugom dijelu poglavlja objasniti će se općenite odrednice prapovijesnog, antičkog i u konačnici srednjovjekovnog grada i prilike koje su utjecale na njihov nastanak i razvoj. U konačnici, iznijet će se općeniti svjetonazori čovjeka srednjovjekovne Istre te njegove potrebe i odnos prema privatnom i javnom prostoru.

2.1. Opća obilježja Istre

Istarski je poluotok po mnogočemu jedinstven prostor u ovom dijelu Europe i jedna od najpoželjnijih hrvatskih turističkih destinacija. Zanimanje turista, ali i zanimanje koje je budila različitim narodima kroz povijest, zasniva se na nizu čimbenika koje jednom riječju možemo nazvati *identitetom*. Identitet svakog mjesta, pa tako i Istre, može se odrediti pomoću četiri obilježja⁷. *Lokacija* je zasigurno prva odrednica nekog mjesta koja nam pomaže u stvaranju identiteta. Istra je smještena na granici nekoliko područja što se široko uzeto naziva središnjom, južnom i istočnom Europom. Takav smještaj zaslužan je za miješanje brojnih kultura od čega proistječe današnje bogatstvo kulturne i etno baštine. Najbliži pristup obali čimbenik je koji je danas jednako bitan suvremenom posjetitelju iz središnje Europe u potrazi za turističkim odredištem, kao i nekom povijesnom vladaru s istog područja pri razmišljanju o mogućem širenju svoje države.

Krajobraz je vizualna odrednica nekog mjesta, ono što nam daje mentalnu sliku i fizički kontekst. Reljef poluotoka razvija se od jugozapadne ravnice do sjeveroistočnih planina, stvarajući drugačije osnove za razvoj naselja. Klima je zaslužna za vegetaciju koja je jedna od najbitnijih odrednica krajobraza što Istru stavlja među najsjevernija mediteranska područja. *Vrijeme* je vrlo bitna odrednica u stvaranju identiteta Istre. Mnoštvo dobro očuvanih svjedočanstva iz svih povijesnih razdoblja daje jasnu predodžbu o nekadašnjem izgledu prostora i načinu života. Od pojedinačnih spomenika do cijelih aglomeracija, Istra nudi mogućnost povratka u prošlost. Posljednja odrednica identiteta mjesta jest *osobna*

⁷ Lipovac, N. 1997.

uključenost. Ona je subjektivna i razlikuje se od čovjeka do čovjeka. Radi povijesnih prilika, naročito onih za vrijeme Drugog svjetskog rata kad je Istra napokon oslobođena i po prvi put pripojena ostalom hrvatskom teritoriju, Istrani, ili bolje rečeno *Istrijani*, imaju izraženu rodoljubnu osobinu i osjećaju snažnu regionalnu povezanost s Istrom. Sve navedene odrednice tvore jedinstven identitet ovog područja, a u nastavku će se pojedinačne sastavnice podrobnije opisati.

2.1.1. Zemljopisno-klimatska obilježja Istre

Istarski se poluotok nalazi na najsjevernijem dijelu Mediterana. Sa svojom površinom od 3.476 km², najveći je poluotok Jadranskog mora. Približno 90% teritorija poluotoka pripada Republici Hrvatskoj, dok Republika Slovenija posjeduje 9%, a Republika Italija 1%. Uzimajući u obzir hrvatski dio poluotoka, 90% pripada Istarskoj, a 10% Primorsko-goranskoj županiji. Temeljem *Zakona o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj*⁸, na području Istarske županije postoji 10 gradova, 31 općina, s ukupno 670 naselja.

Poluotok obiluje različitim reljefnim oblicima koji se mijenjaju od morske obale preko brežuljkaste unutrašnjosti do planina koje odijeljuju poluotok od ostatka Hrvatske. Promatrajući vodno bogatstvo, treba istaknuti četiri značajna površinska vodotoka: Boljunčica, Dragonja, Mirna i Raša te ponornicu Pazinčicu. Trećina poluotoka prekrivena je šumama, većinom bor i makija. Istarska obala duga je 539 km, a može biti krška ili vapnenačka što je vidljivo u velikom broju uvala i zaljeva. Zapdana obala razvedenija je od istočne, a od otoka ističe se Brijunsko otočje sjeverozapadno od Pule. Prema pedološkoj i geološkoj klasifikaciji N. Krebsa⁹ 1907. godine, Istra je podijeljena na tri međusobno povezane podcjeline (sl. 1). *Crvena Istra* pokriva najveći dio poluotoka smješten u nizinskoj vapnenačkoj zaravni, a karakterizira ju crvenica. *Siva Istra* obuhvaća flišno pobrđe središnje Istre bogato laporom, pješčenjakom i glinom. Najmanji dio poluotoka pripada *Bijeloj Istri*, odnosno brdovitom sjeveroistočnom dijelu golih stijena i s malo vegetacije.

Sredozemna klima suhих i toplih ljeta te ugodnih i blagih zima prevladavajuća je u Istri. Količina oborina povećava se prema unutrašnjosti te radi blizine Alpa i hladnog strujanja zraka prelazi u kontinentalnu, točnije umjereno toplu vlažnu klimu s vrućim i toplijim ljetima. Srednja najviša temperatura iznosi 24°C u srpnju, a srednja najniža 6°C u siječnju. Svojeviti vjetrovi za to područje su bura, jugo i maestral. Ugodna mediteranska klima i tlo povoljno za

⁸ NN 86/06, 125/06, 16/07, 95/08, 46/10, 145/10, 37/13, 44/13, 45/13.

⁹ Norbert Krebs (1876.-1947.) bio je austrijski geograf koji je na temelju geoloških osobina i vrstama tala odredio tri tipa reljefa Istre.

uzgoj brojnih kultura razlog su naseljavanja na ovo područje još iz vremena antike pa dalje kroz povijest.

2.1.2. Kratki povijesni pregled razvoja Istre

Na Istarskom poluotoku nađeni su jedni od najstarijih nalaza europskog čovjeka još iz kamenog doba. Međutim o pravom početku povijesti življenja u Istri po pitanju civilizacija i kultura možemo govoriti od početka 1. tisućljeća prije Krista kad u Istru dolaze *Histri*, ilirski narod koji donosi kulturu željeza. Po njima je poluotok dobio ime, iako su dijelili prostor s ostalim narodima, odnosno Liburnima, Japodima i Keltima. Kolonizacijom Rimljana i konačnim porazom Histra, u Istru se doselilo 15.000 Latina kada započinje antičko doba Istre. Povoljna klima i plodno tlo razlog su rimskog interesa za zapadnu obalu, dok su starosjedioci u unutrašnjosti poluotoka nastavili živjeti približno istim načinom života, neovisno o prilikama na obali. Kraj antike obilježen je upadom Germana, širenjem kršćanstva te konačno padom Zapadnog Rimskog Carstva 476. g. Istra je u to vrijeme mijenjala svoje vlastodršce od Rimljana, kratko Ostrogota pa do Ravenskog *egzarhata*, odnosno središta bizantske moći na području sjeverne Italije.

Prodorom novih plemena, ponajviše Slavena te nešto manje Langobarda i Avara, Istra u 8. st. dolazi pod franačku vlast koja upoznaje Istru s *feudalizmom*, društvenim ustrojem kojeg očituju dvije klase: plemići (*feudalci*) i seljaci (*kmetovi*). Kolonizacija Slavena obuhvaćala je cijelu unutrašnjost poluotoka, tjerajući romanske seljake sve više prema jugozapadu. Od 10. do 13. st. Istra je pripadala Svetom Rimskom Carstvu Njemačkog Naroda do početka

Sl. 2: Karta Istre iz 16. st.

stopedesetogodišnjeg prodora Mlečana. Venecija je uskoro postala vlasnikom tri četvrtine poluotoka, ostavljajući samo malen, središnji dio pod austrijskim posjedom, poznatim kao Pazinska knežija (*Contado di Pisino, Grafschaft Mitterburg*). Upravo je taj dio Istre pod Habsburgovcima postao središte pismenosti na hrvatskom, njemačkom i latinskom jeziku, te na latinici i glagoljici. Podvojenost Istre na Mletačku i Austrijsku bila je uzrok mnogih napetosti i građanskih pobuna. U 16. st. Istru zahvaća gospodarsko-demografska kriza te niz čimbenika koje su opustošile poluotok kao npr. *Uskočki rat* između Mlečana i Austrijanaca, prodor Turaka, elementarne nepogode, epidemične bolesti kuge i malarije...

Istra se ponovno počela gospodarski razvijati tek krajem 18. st. kad je Napoleon porazio Mlečane te Istru pripojio *ilirskim provincijama* pod Kraljevinom Italijom. Njegovim porazom 1813. g. cijela Istra ponovno se našla pod Austrijom kada se ukida kmetstvo, a Istra bilježi nagli razvoj i modernizaciju društva. Krajem Prvog svjetskog rata, Istra je pripala Italiji

čiji je fašistički režim doveo do velikog iseljavanja u Kraljevinu Jugoslaviju. Pokret otpora i ustanak antifašista i partizana pojačao se za vrijeme Drugog svjetskog rata čiji je kraj označio sjedinjenje Istre s ostalim hrvatskim područjima. Unatoč tome, područje Istre bilo je tek 1975. g. jasno podijeljeno između Jugoslavije i Italije¹⁰. Raspadom Jugoslavije, najveći dio poluotoka ostao je u Republici Hrvatskoj dok je nešto manji dio ostao u Republici Sloveniji. Nakon Prvog svjetskog rata pa sve do samostalnosti, demografska struktura Istre se uvelike promijenila. Masovno iseljavanje i useljavanje na tisuća Hrvata, Talijana, Slovenaca, Srba i ostalih nacionalnosti rezultiralo je šarolikom demografskom slikom današnje Istre.

2.1.3. Demografska obilježja Istre

Prema popisu stanovništva iz 2011. g., broj stanovnika u Istarskoj županiji iznosio je 208.055 što čini 4,85% ukupnog stanovništva u Republici Hrvatskoj. U gradovima živi skoro 70% stanovništva u odnosu na općine. Udio zrelog stanovništva (15-64 godina starosti) u Istri je 57%, a postotak starog stanovništva (>65 godina) je za trećinu veći od mladog (0-14 godina). Po narodnosti Hrvati čine 68%, a 12% se izjasnilo po regionalnoj pripadnosti. Od ostalih narodnosti, 6% čine Talijani, a ostatak Srbi, Bošnjaci, Albanci i dr. Oko 73% stanovništva Istarske županije je i u njoj rođeno, iz drugih županija doselilo se 12%, a iz drugih država (BiH, Srbija, Crna Gora...) 15%. Kretanje broja stanovnika Istre može se pratiti od 1857. g. kada je proveden prvi suvremeni popis stanovništva. Od tad, najveći porast od 21% zabilježen je između 1900. g. i 1910. g., a najveći pad od skoro 18% između 1931. g. i 1948. g. Potonje je razdoblje poznato pod imenom *Drugi istarski egzodus*¹¹ kad se stanovništvo masovno iseljavalo u Italiju nakon Drugog svjetskog rata. *Prvi istarski egzodus* dogodio se uslijed Prvog svjetskog rata (1910.-21. g.) kao posljedica iseljavanja u Jugoslaviju. *Ruralni egzodus* termin je za intenzivno iseljavanje iz ruralnih u urbana središta

Od 1971. g. broj stanovnika u Istri neprestano raste, međutim iako se od 1991. g. bilježi demografski rast od 1,8%, dolazi do pada stanovništva u unutrašnjosti od skoro 4%. Gustoća naseljenosti u županiji iznosi 73,9 st/km², no gustoća u priobalju veća je više od tri puta nego gustoća naseljenosti u unutrašnjosti poluotoka. Najviše stanovnika živi u gradovima Pula, Rovinj i Labin te općini Fažana, a najmanje u općini Bale te sjeveroistočnim općinama. U odnosu na cijeli poluotok, uključujući druge županije i države, najgušće su naseljena područja Milja (IT), Pule (RH) i Kastava (RH), a najrjeđa je općina Lanišće (RH). Iako su demografske prilike zadnjih nekoliko desetljeća bitne za razumijevanje današnjih trendova u Istri pa tako i u Oprtlju, potrebno je sagledati vremenski kontekst, odnosno razdoblje u kojemu su nastajala određena naselja. Za jasnije razumijevanje srednjovjekovnog stanovništva i naselja, potrebno je ukratko opisati njihovu podlogu, odnosno razdoblje prvih naseljavanja stanovništva na prostore Istre.

¹⁰ Osimskim sporazumom između Republike Italije i SFRJ riješena su granična pitanja te su određena prava nacionalnih manjina dvaju država. Ugovori su potpisani u studenom 1975. g., a na snagu su stupili dvije godine kasnije nakon ratifikacije.

¹¹ Egzodus (grč. ἔξοδος = izlaz) u demografskom kontekstu znači izlazak ili zbjeg nekog naroda, odnosno trajno iseljavanje velikog broja stanovništva.

2.2. Nastanak i razvoj naselja u Istri

Iako je za potrebe ovog rada najbitnije objasniti što čini srednjovjekovno naselje, budući da je Oprtalj jedno od njih, nužno je kratko pojasniti razvoj naselja u razdobljima prije srednjeg vijeka. Većina srednjovjekovnih gradića na ovim prostorima nastala je na temeljima starijeg naselja. Gradići u unutrašnjosti poluotoka poslužili su se ostacima prapovijesnih, gradinskih naselja, dok su se oni na obali razvili iz antičkog grada. U ovom će se potpoglavlju navesti i opisati odrednice i razvoj povijesnih naselja u Istri, od prapovijesti do srednjeg vijeka. Po pitanju trajanja navedenih razdoblja, povjesničari i ostali stručnjaci nisu usklađeni oko točnog početka i završetka određenog razdoblja. Šturo rečeno, prapovijesti se smatra sve što je prethodilo antici, od pojave prvih ljudi preko kamenog, brončanog i željeznog doba. Međutim, u kontekstu prapovijesnih naselja u Istri, govorit ćemo o razdoblju između početka prvog tisućljeća prije Krista kad na prostoru poluotoka dolaze Histri, do 2. st. pr. Kr. kada biva poražena njihova posljednja utvrda. Tada počinje razdoblje antike koje traje sve do 5. st. odnosno do pada Zapadnog Rimskog Carstva. Idućih 1000 godina smatra se razdobljem srednjeg vijeka kako u Istri tako i u ostatku Europe.

2.2.1. Prapovijesno naselje

Dok su ljudi još živjeli lovačkim i sakupljalačkim načinom života, živjeli su u manjim skupinama u špiljama, zemunicama, šatorima ili kolibama. Prvi oblici okupljanja ljudi u aglomeracije nastambi koje se još ne mogu nazivati naseljima vežu se uz početak obrade tla. "Obrada tla prvi je zahvat čovjeka u vlastitu okolinu: on počinje zaposjedati prostor, taj prostor organizira, kontrolira i eksploatira, na tom prostoru gradi svoje prve nastambe i stalna naselja." (Milić, 1994). Ostatke takvih začetaka naselja moguće je naći u Africi, Peloponezu, Mongoliji, Velikoj Britaniji i još nekim dijelovima svijeta. Međutim, ostaci prvih pravih naselja nađeni su na Bliskom Istoku, mjestu gdje je u 7. tis. pr. Kr. započela tzv. agrarna revolucija¹². Uzgojem kultura počela su se graditi naselja kuća čvrstih konstrukcija, a obrađivanje tla potaknulo je razvijanje još jedne djelatnosti: obrta. U takvim naseljima počinje se razlikovati stambeni i gospodarski prostori te oni ubrzo postaju ekonomska i politička središta.

U Europi su se njeni žitelji upoznali s poljoprivredom krajem 3. tis. pr. Kr. i to uglavnom u plodnim dolinama rijeka poput Dunava, Tise ili Dnjepra. Djelatnost poljoprivrede i obrta polako je dopirala s istoka. Na zapadu i sjeverozapadu Europe nađeni su ostaci megalitskih građevina i gradišta odnosno *nekropola*¹³ i svetišta koje su se sastojale od rasporeda *menhira*, velikih kamenih blokova vertikalno ukopanih u tlo. Metalno doba bilo je period velikih sukoba stoga su se naselja trebala moći obraniti. Naselja su se počela graditi na lako branjivim smještajima, najčešće na vrhu brežuljaka. Iako se često pojam *gradine* veže uz

¹² Agrarna revolucija (ili Neolitska revolucija) naziv je za tranziciju između lovačko-sakupljačkog, nomadskog načina života u poljoprivredni i stajalački način.

¹³ Nekropola (*nekropolis*; "grad mrtvih") je prapovijesno ili antičko grobište smješteno izvan naselja.

naselja ilirskih plemena, kojima pripadaju i Histri koji su obitavali u Istri, slična naselja moguće je vidjeti i u ostatku Europe.

Prapovijesna naselja u Istri

Najstariji tragovi života u Istri nađeni su u špilji *Šandalja* i *Romualdovoj pećini*, a sežu još iz kamenog doba. Međutim, prva prava naselja grade se od strane Histra, a danas su poznata pod pojmom *gradina*. Iako različiti stručnjaci drugačije definiraju pojam gradina, većina se slaže da su gradine iliti kašteli naselja na uzvisinama građena od prapovijesti do srednjeg vijeka. Borivoje Čović¹⁴ (1965.) smatra da su gradine "u širem smislu sva nalazišta na dominantnim položajima s utvrđenjem izgrađenim od trajnog materijala; u užem sva mjesta trajnog boravka manjih ili većih praistorijskih zajednica koja su samim geografskim položajem pružala određeni stupanj bezbjednosti od iznenadnog napada; mogućnost kontrole i sagledanja bliže okoline; uslove za organizaciju obrane." U Istri nalazimo dvojezične toponime hrvatskog, odnosno slavenskog podrijetla (*gradina, gradinje, gradišće...*) te talijanskog podrijetla (*castelliere, caslir, castellier, castion...*). Neki stručnjaci ovdje bi pridodali i slovenski utjecaj budući da se 9% istarskog poluotoka nalazi u Republikom Slovenijom gdje nalazimo toponime poput *ajdovskog grada* (ajd – bezbožnik, poganin). Po rasprostranjenosti, slavenski toponimi prevladavaju u odnosu na one talijanskog korijena (gradina i inačice: 45 topografskih naziva; kaštel i inačice: 26 topografskih naziva¹⁵).

Početak istraživanja gradina u Istri veže se uz sredinu 19. st. i radove Pietra Kandlera¹⁶ koji je mislio da su gradine dio rimske cestovne mreže. Antonio Covaz¹⁷ je 1870. g. prvi smjestio gradine u prapovijesno doba, a jedan od najznačajnijih radova o gradinama u Istri ostavio je Carlo Marchesetti¹⁸ 1903. g. koji je detaljno proučio, kategorizirao i vrednovao gradine te ih smjestio na topografsku kartu. Prema Klari Buršić Matijašić¹⁹ (2008.) "na prostoru Istre ustanovljeno je postojanje 436 nalazišta od kojih je 240 ili 55% sigurnih, prepoznatljivih gradina i 196, odnosno 45% dvojbenih (neprepoznatljivih) nalazišta." Ista autorica smatra da gustoća gradinskih naselja ovisi o terenskoj konfiguraciji i strateškoj učinkovitosti. Po gustoći gradina, Istra spada u veću grupu gdje je najgušće naseljena Crvena Istra dok su u Sivoj Istri gradine najgušće raspoređene uz rijeku Mirnu i Rašu, a u Bijeloj Istri uz prometne pravce. Gradine su branile prilaze Istri, vodene tokove i plodnu zemlju.

U Istri je skoro pa nemoguće naći dvije gradine koje su građene na isti način, kao što je i nemoguće pronaći dvije izgledom jednake lokacije na kojima su one sagrađene. Njihov izgled je ovisio o reljefu, krajobrazu, vizualnoj i fizičkoj izloženosti i ostalim prirodnim čimbenicima. Pri izgradnji gradina kopanjem se micalo kamenje s vrhova uzvisina te se time oblikovao novi prostor odnosno krajobraz se antropizirao stvarajući posebne oblike uzvisina zaravnjenog vrha i stepeničastih padina, a iskopano kamenje kojem Istra obiluje koristilo se za gradnju zidina. Obrana gradine, osim o položaju, ovisila je i o načinu gradnje. Po obliku

¹⁴ Borivoje Čović (1927.-1995.), sarajevski arheolog i humanist.

¹⁵ Buršić Matijašić, K. 2008.

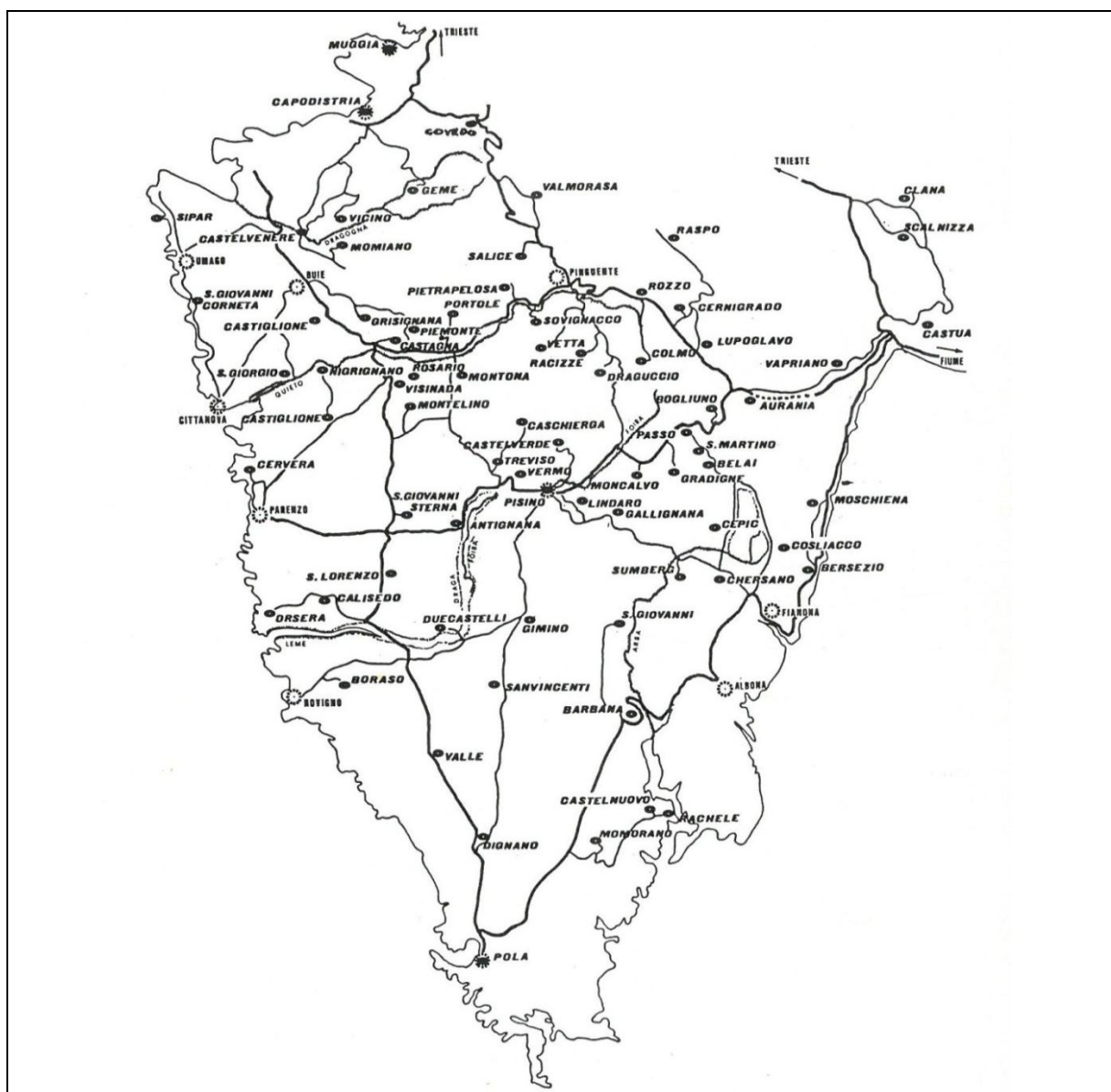
¹⁶ Pietro Kandler (1804.-1872.), talijanski povjesničar i arheolog.

¹⁷ Antonio Covaz (1820.-1898.), istarski geograf i etnolog slovenskog podrijetla.

¹⁸ Carlo Marchesetti (1850.-1926.), talijanski arheolog, paleontolog i botaničar.

¹⁹ Klara Buršić Matijašić, profesor arheologije i talijanskog jezika i književnosti te predstojnica Odsjeka za povijest Odjela za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli.

možemo naći kružne (najčešća nalazišta), ovalne (elipsoidne), potkovičaste (jezičaste), četvrtaste i nepravilne gradine. Po položaju, ranije spomenuti Marchesetti gradine dijeli na *castellieri apicali* (na vrhovima brežuljaka), *c. laterali* (na padini), *c. incompleti* (nepotpuni, oni koji se nalaze kraj litice pa s te strane nemaju bedeme), *c. gemini* (na susjednim uzvisinama iste nadmorske visine) i *c. doppi* (jedne obrambene zidine na dvije uzvisine). Isti dijeli gradine prema zidinama, one s jednim, dva i tri pojasa zidina. Battaglia²⁰ smatra da su gradine okružene zidine gradili Histri dok su one s nasipima gradili Japodi.

Sl. 3: Nalazišta gradina u Istri

Zidine gradina pratile su slojnice terena, a bile su šire pri dnu te su se sužavale prema visini. Gradine podrazumijevanju suhozidnu gradnju bez ikakvog vezivnog materijala, ali ponekad je među slojevima zidina znala biti pobacana sitna građa. Najviši i najjači zidovi

²⁰ Raffaello Battaglia (1896.-1958.), talijanski paleontolog i antropolog.

gradili su se tamo gdje je pristup bio najlakši. Gradine skoro uvijek imaju dva ili više ulaza radi mogućnosti brzog bijega. Ulazi mogu biti obični prolazi među zidinama ili kompleksniji i građeni poput labirinta radi kontrolirane obrane. Još jedna sastavnica obrane su okomito ukopani kameni blokovi koji su kod nekih gradina bili 6-10 m udaljeni od glavnog ulaza u naselje, a prostor između kamenja vjerojatno je bio zakrčen zašiljenim kolcima i *dračom*²¹. *Nekropole* koje su se smještale uz zidine također su predstavljale fizičku i duhovnu prepreku budući da su ondašnjim stanovnicima predstavljale sveta mjesta. Smjer kretanja unutar gradina ovisio je o položaju zidina, ulaza i zgrada. Neka nalazišta gradina koja su imala dvije razine naselja poput Monkodonje ili Karaštaka vjerojatno su imala smjer kretanja koji je pratio vanjsku stranu terase, a na njenoj unutrašnjoj strani uz zid koji je odvajao dvije razine naselja bile su prislonjene zgrade. Postojalo je tri tipa nastamba: kamene, kombinacija kamena i drva, što je najčešći slučaj, te građa od drva ili pruća oblijepljena sušenim blatom. Zgrade su bile kvadratnih i kružnih tlocrta, podova od nabijene zemlje, a sadržavale su ognjište i sakupljalište vode.

Gradine su osim fizičke povezanosti putevima bile povezane i vizualno. Skoro se sa svake gradine mogla vidjeti ona druga na susjednom brdu, čineći tako obrambeni pojas. Nisu sve gradine bile naseljene, već su neke služile za sklanjanje stoke, vjerske obrede, osmatranje te kao privremeno sklonište ili vojne postaje. Prvotne su gradine imale jedino rovove kao obrambene građevine, a kasnije su se gradili suhozidi od neobrađenog kamena. Pod utjecajem helenizma, u idućoj su se fazi zidovi gradili od obrađenih kamenih blokova da bi u posljednjoj fazi bili pojačani drvenom građom.

SI 4: Rekonstrukcija istarske gradine prema R. F. Burtonu, 1875.

Razvoj gradina može se pratiti i pomoću oblika i položaja ulaza. Prvo su ulazi bili u obliku običnih prolaza kroz zidove da bi kasnije bili sužavani, obrana ojačana, a naposljetku bi se potpuno zatvarali drvenim vratima. Za vrijeme antike, mnoge gradine bivale su napuštane, naročito one na obali Istre. Život u gradine vratio se uoči seobe naroda početkom srednjeg vijeka kad su se nizine napuštale zbog čestih prodora neprijateljskih naroda. Kasnoantički bedemi su se nadograđivali, a gradine su postale srednjovjekovni *kašteli*. Takav je slučaj i s Oprtljem, no neke su druge gradine prošle kroz različite procese degradacije poput obrade zemlje, iskapanja kamenoloma, kopača blaga koji su prekopavali nalazišta, erozije, utjecaja biljaka i životinja ili izgradnje vojnih objekata. Unatoč tome, radi svojeg strateškog položaja i ponovne potrebe za obranom, sigurnosti i preglednosti koja je uslijedila nakon antike, mnoge su gradine poslužile kao osnova za razvoj srednjovjekovnog grada, iskorištavajući elemente i nova saznanja u građevini i arhitekturi otkrivenih u vrijeme antike.

²¹ Pritom se ne misli na biljku drača (*Paliurus spina-christi*), već na pojam koji se u ovim krajevima kolokvijalno koristi za gustu i neprohodnu nakupinu niže i srednje visoke vegetacije.

2.2.2. Antičko naselje

Razdoblje antike veže se skoro isključivo na područje Sredozemlja, odnosno kulturu antičke Grčke i Rima. Međutim, ne smije se smetnuti s uma da je ostatak svijeta živio bez ikakvog utjecaja antike te je u istom razdoblju razvijao svoja naselja i države. Ranije napomenuta naselja na Bliskom istoku postala su gradovi – države koje su se ujedinjavale u velike političke zajednice. Razvoj poljoprivrede i obrta podrazumijevao je izgradnju cestovne mreže i trgovinu što je pak bilo zaslužno za osnivanje saveza tih moćnih političkih jedinica. Time su gradovi rasli i razvijali što je dovelo do porasta stanovništva i osnivanja prvih država. Moć drevnog Egipta ovisila je u najvećoj mjeri o plodnoj dolini Nila gdje su se već u 3. tis. pr. Kr. obavljali veliki zahvati reguliranja tokova, planiranja poljoprivrednih površina i slično. Veliki gradovi poput Luxora, Memfisa ili Karnaka planirani su geometrijskih i pravilnih tlocrta te se ovdje po prvi put javljaju elementi poput drvoreda i vodenih površina unutar grada.

Međutim, ovaj će se dio poglavlja usredotočiti na antičku Grčku i Rim. U 3. tis. pr. Kr. na Kreti i Cipru započela je *minojska kultura* pod čijim su okriljem građena razvijena i vrlo složena naselja nepravilnih ulica i stambenih blokova okupljenih oko palače. U 15. st. pr. Kr. završava minojsko razdoblje upadima ahejskih Grka čija se utvrđena naselja građena oko palače prva nazivaju *polisima*²². Njihova naselja su sadržavala prostore koje se i kasnije moglo naći u svakom antičkom grčkom gradu, a to su *akropola* i *asty*. *Akropola* je bila središte političke i vjerske vlasti, a *asty* je bio naziv za donji grad koji se formirao oko *akropole*. U tom se svjetovnom dijelu naselja razvila *agora*, odnosno otvoreni prostor na kojem se odvijala trgovina i ostale političke i sudske provedbe. *Akropola* i *asty* opasali bi se zajedničkim zidinama te činile grad – država, odnosno *polis*.

U arhaisko doba antičke Grčke, agora je postala sastavni dio svakog grada. Ona je prvo bila izvan naselja na najprometnijem mjestu, nepravilna i spontano formirana, a kasnije je postala središnji prostor kojemu je gravitiralo naselje te se planirala po načelima matematičkog i geometrijskog reda. "Nastajanje agore kao trga za slobodnu duhovnu i materijalnu razmjenu među ravnopravnim ljudima jedinstven je događaj u povijesti jer predstavlja formiranje nove humane kvalitete i rađanje političkog čovjeka kakvog nisu poznavale dotadašnje visokorazvijene kulture Orijenta. [...] Svijet 'barbara' sastojao se od autokratskih gigantskih imperija na Orijentu, ili primitivnih i neformiranih etničkih naselja na Sjeveru. Samo je demokratski svijet Grčke bio primjeren definiciji čovjeka, koji je u polisima uživao individuale kolektivne slobode, te u punom značenju riječi bio političko biće – *zoon politikon*." (Milić, 1994).

Grad je bio nepravilan i gusto izgrađen sa stambenim kućama prizemne gradnje i rijetko kojim unutarnjim dvorištem. Skromnost izgleda kuće može se opravdati izrazito javnim životom grčkog čovjeka koji je većinu vremena provodio na otvorenom i gdje kuća nije bila simbol društvenog statusa²³. Tek u klasično doba tlocrt dobiva planski, geometrijski

²² Polis je naziv kojeg povezujemo s grčkim antičkim gradom, međutim to je prvotno bio naziv za manja naselja puno prije nego su se formirali gradovi na tim prostorima.

²³ Milić, 1994.

izgled, a grad dobiva javne prostore poput hrama, *teatra* i *gymnasiuma*²⁴. Ortogonalna mreža ulica ocrta se i na pravilni sustav podjele poljoprivrednih površina čiji primjer možemo vidjeti na Starogradskom polju na otoku Hvaru gdje je bilo grčka kolonija *Pharos*. U to vrijeme nastaju utopijske ideje o savršenom gradu. Nakon klasičnog razdoblja uslijedio je *helenizam* kojeg očituje procvat kulture i znanosti te širenje države i razvoj velikih gradova. Grad dobiva veliki broj javnih građevina poput biblioteke, kupališta ili *palestre*²⁵. Dominacija grčke kulture završava prestankom helenizma, za koju je uzeta godina 31. Rimskim osvajanjem Egipta.

Rimska je država naslijedila mnogo toga u promišljanju o gradu od svojih prethodnika Etruščana koji su živjeli na tim prostorima. Tu se prvenstveno misli na teoriju osnivanja gradova gdje bi svećenici odabrali lokaciju i odredili prostornu organizaciju i glavne osi (*Decumanus* i *Cardo*). *Cardo* je os koja je pratila smjer sjever – jug, a *Decumanus* zapad – istok, međutim u većini su se slučaja iz praktičnih razloga prilagođavale terenu. Kao i kod Grka, ista podjela odnosila se i na okolno poljoprivredno područje (*ager*) koje je bilo podijeljeno na parcelne jedinice (*centuriae*). Stanovnici rimske države zadržali su svoju poljoprivrednu tradiciju, stoga se svaka novoosvojena zemlja mjerila, parcelirala i upisala u katastar prije nego li se dala na obrađivanje.

Drugi važni utjecaj na oblikovanje grada imao je vojni logor, *castrum*. Njegov pravilan, kvadratični oblik, omeđenost jarkom i zidinama te četiri ulaza spojena *decumanusom* i *cardom* sastavnice su svakog rimskog grada. Neki od takvih logora postali su gradovi poput Ljubljane (*Emona*), Osijeka (*Mursa*), Beograda (*Singidunum*) ili Budimpešte (*Aquincum*). Cestovnim povezivanjem novonastalih gradova povezala se skoro cijela Europa. Širenjem Carstva do Grčke, u državu je došao utjecaj helenizma i Istoka. U 1. st. počele su se graditi raskošne palače i slični monumentalni objekti. Unatoč strogoj planimetriji planiranog grada, oni su se najčešće razvijali slobodno i nisu pratili tlocrt stare jezgre. Jedan od primjera takve nepravilne izgradnje je Rim u kojem se odvijala nekontrolirana brzina rasta stanovnika.

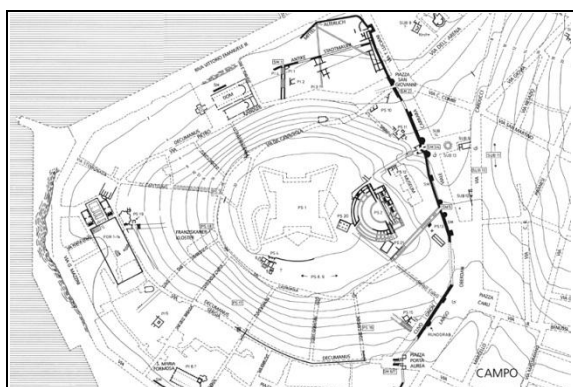
Stambena kuća bila je jednoobiteljska prizemnica ili jednokatnica, zatvorena prema ulici i drugim kućama te orijentirana prema unutrašnjem dvorištu (*atrium*). U većim gradovima poput Rima gradile su se višekratnice, a na kućama su mogle biti vidljive socio – ekonomske razlike. Javne površine podrazumijevale su tržnice, dvorišta javnih zgrada poput bazilika i terma te *forum*, rimski trg. Forum je prvo bio otvorena površina za sve društvene prilike od političkih skupova do zabave i druženja, a kasnije su se dijelili po funkciji. Po pravilima gradnje grada, planirani su na sjecištu glavnih osi, ali formirali su se i u drugim dijelovima grada. Kao što su Grci imali *akropolu*, Rimljani su poznavali *kapitolij*, posvećeni prostor s hramovima na istaknutom mjestu. Ulice su bile ukrašene skulpturama i monumentalnim stupovima, a ostali javni prostori u gradu bili su cirkusi, teatri, amfiteatri, trkališta, terme itd. Većina današnjeg Hrvatskog teritorija bila je pod rimskom vlasti, pa tako i prostor istarskog poluotoka.

²⁴ Gymnasium ili gymnasium naziv je za vježbalište i prostor za javne igre.

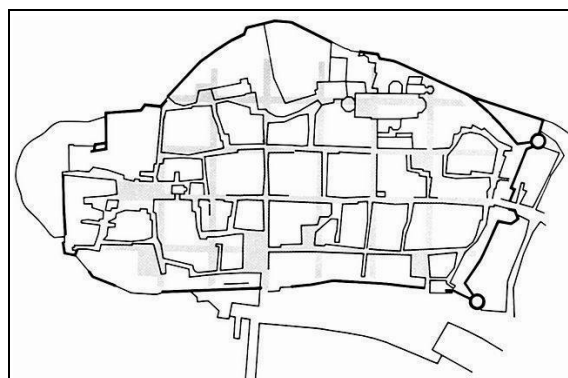
²⁵ Palestra je naziv za hrvanje i slične borilačke vještine.

Antička naselja u Istri

Iako se na nekim hrvatskim lokalitetima vidljivi ostaci grčkih naselja poput *Isse* na Visu, *Korkyre* na Korčuli, *Traguriona* (Trogir) ili *Salone*, u Istri su od antičkih nalazišta nađeni samo ostaci rimskih naselja i građevina. U južnoj i zapadnoj Istri i danas je mjestimično vidljiva podjela zemljišta na centurije. Od nekadašnjih rimskih *kolonija*²⁶ ističu se Pula (*Pola Pietas Iulia*) i Poreč (*Iulia Parentium*). Iako su u Istri u to vrijeme bili najveći gradovi, Pula (24 ha) i Poreč (7,2 ha) smatrali su se malim gradovima u usporedbi s velikim aglomeracijama poput Nimesa (170 ha) ili Rima (627 ha)²⁷. Razlika između tlocrta Pule i Poreča lako je uočljiva; dok tlocrt Poreča (sl. 6) prati pravila planimetrije, Pula (sl. 5) ima nesvojtven, radijalno kružni plan.

Sl. 5: Antički tlocrt Pule

Sl. 6: Antički tlocrt Poreča

Prema nekim stručnjacima, smatra se da je tlocrt Pule preuzet iz histarske utvrde uz minimalne preinake prostora te je takav izrazito netipičan tlocrt jedinstven među ostalim rimskim gradovima. Pula je postala kolonija 43. g. pr. Kr. i ubrzo postala najrazvijeniji grad u Istri, a razvoj s nastavio do 7. st. nakon kojeg grad propada. Možda je upravo zanemarenost Pule zaslužna za veliki broj očuvanih antičkih spomenika poput foruma, hramova, gradskih vrata, slavoluka, teatra i amfiteatra. Upravo se pulski amfiteatar ubraja među šest najvećih rimskih amfiteatra i jednim od najočuvanijih. S druge strane, iako je Poreč bio planirani grad, smještaj foruma i kapitolija nalazio se na nekadašnjim ilirskim svetištima. U 2. St. pr. Kr. bio je utvrđeni vojni logor iz koje se razvilo naselje (*oppidum*), a početkom nove ere postaje kolonija. Ulični raspored očuvan je skoro u cijelosti, a vidljivi su i tragovi agera, poljoprivrednog zemljišta.

Od ostalih naselja mogu se spomenuti Rovinj, Umag i Piran za koje se smatra da su nastali na nekadašnjim histarskim gradinama. Jednako tako, po rimskim se pravilima pregradio i Nezakcij, nekadašnje sjedište Histra, gdje se nadograđuje forum, kapitolij, terme, bazilika, nekropola itd. Na Velikom Brijunu oko uvale se sagradio kompleks palače s vilom, velikim vrtom, hramovima, svetištem, kupalištem i još nekoliko građevina. Ni ovaj kompleks nije pratio planimetriju rimskog *urbs quadrata*, već se prilagodio terenu koji je odredio

²⁶ Kolonija je bio naziv za grad u kojem su se odvijale središnje gospodarske i društvene funkcije nekog područja, a dobivale su naziv po osvajaču tog područja. Tako se u danim primjerima Iulia odnosi na ime Julija Cezara u čije su vrijeme vladavine osvojeni ti gradovi.

²⁷ Prema Milić, 1994.

prostornu organizaciju i oblikovanje. Iako veliki broj današnjih naselja u Istri ima svoju antičku fazu u razvoju, to su većinom bila manja naselja ili vojni logori. Neki od takvih logora smjestili su se na ostacima gradinskih naselja koja su se ponovno intenzivno naseljavala u srednjem vijeku.

2.2.3. Srednjovjekovno naselje

Srednji vijek povijesno je razdoblje između antike i novog vijeka. Iako se mišljenja znanstvenika i stručnjaka razlikuju, najčešće je uvriježena 476. g. kao godina početka srednjeg vijeka te 1492. g. kao njegov završetak. To se povijesno razdoblje veže prvenstveno i skoro isključivo za Europu, budući da su narodi na ostalim kontinentima živjeli drugim načinom života, nevezanim za povijesne prilike u Europi. Razdoblje od početka srednjeg vijeka do približno 1000. g. naziva se *ranim srednjim vijekom* čija su glavna obilježja propast Rimskog Carstva i jačanje utjecaja Crkve, a u umjetnosti navedeno je razdoblje bilo razdoblje ranosrednjovjekovne i bizantske umjetnosti. Nakon tog razdoblja uslijedio je *razvijeni srednji vijek* koji je trajao do približno 1300. g. Njega očituje razvoj trgovine i trgovačkih gradova, križarski ratovi, a u umjetnosti to je bilo razdoblje romanike i početka gotike kao vrhunca srednjovjekovne umjetnosti. Kasni srednji vijek razdoblje je od oko dvjesto godina gdje su razne bolesti poput kuge, pad stanovništva, početka renesanse i Velika geografska otkrića potaknula mijenjanje čovjekove svijesti i postavilo temelje za ulazak čovječanstva u novi vijek.

Postupak preobrazbe iz antičkog u srednjovjekovni način života nije se dogodio "preko noći", već je trajao nekoliko stoljeća. Početak srednjeg vijeka u svijetlu je seobe novih naroda i plemena koji su zaslužni za današnju srednjovjekovnu baštinu, naročito Germani, Slaveni i Romani. Narodi koji su doselili prostore nekadašnjeg Rimskog Carstva nisu poznavali rimski, odnosno grčki grad, stoga se urbani način života zadržao samo na južnom i zapadnom dijelu Europe dok je sjever i istok živio ruralnim životom. Tijekom seobe naroda doseljenici su pljačkali ili potpuno razarali gradove, rušili postojeće objekte i prenamijenili ih za novo stanovništvo. Antički grad se sužava, mijenja se struktura i stambeni objekti, a spomenici nestaju. "Geometrijski pravilna rimska planimetrija grada se lomi, deformira i prilagođuje defenzivnoj topologiji" (Milić, 1995). Osim na ostacima antičkih osnova, nova naselja nastaju na lokalitetima izraženih obrambenih vrijednosti te time nastaju prva selišta, *burg* u Germana, *wick* u Anglosasa, odnosno *gradište* u Slavena. Srednjovjekovni gradovi neće se smatrati kulturnim i ekonomskim središtima sve do kraja 7. i početka 8. st. kad antički gradovi u potpunosti gube na važnosti.

U ranom srednjem vijeku najrazvijeniji gradovi bili su ondje gdje je još uvijek opstao antički način života, dakle na prostorima današnje Italije, Španjolske i Francuske. Prema C. Sounders²⁸, u 3. st. u Europi živjelo je 40 mil. ljudi, od kojih je 30 mil. živjelo u Italiji, Hispaniji i Galiji. Italija je bila jedna od država najsnažnije pogođenih prodorom novih

²⁸ Corinne Sounders profesorica je srednjovjekovne književnosti na Sveučilištu u Durhamu.

naroda. Emilija i Toskana, sjeverne i nekad najbogatije pokrajine sada su bile u potpunosti nenasele. Prema J. C. Russellu²⁹, Italija je u 6. st. imala samo 3 mil. stanovnika, a tek je u 13. st. dosegla brojku od 7. mil. stanovnika koju je imala za vrijeme Rimskog Carstva. O značaju mogućnosti obrane srednjovjekovnog grada najbolje nam govori naredba langobardskog kralja Rotarija koji je dao razoriti zidine pobunjeničkih gradova te ih samim time proglasiti selima, budući da grad bez zidina gubi svoju najbitniju odrednicu koja ga čini gradom. Unatoč najsnažnijem prodoru seobe naroda, uvađanjem feudalnog sustava gradovi u Italiji razvijaju se brže nego ostali dijelovi Europe radi utjecaja neprekidnog sukoba papa i rimskih careva. Gradovi su u tom razdoblju dobivali povelje i diplome s posebnim povlasticama poput prava na omeđivanje, pravo na vlastitu upravu i sudstvo, pravo na sajmove, pravo na kontrolu i zaštitu trgovine i obrta, ukidanje raznih pristojbi itd. Do naglog razvoja gradova u Italiji došlo je u 9. st. kad je proizvodnja i trgovina u gradovima došla do vrhunca, a te su se djelatnosti počele širiti izvan granica gradova i regija. Gradovi poput Genove, Pise i Venecije su zahvaljujući trgovačkim vezama postali najrazvijeniji gradovi u tom dijelu Europe.

U središnjoj Europi prva naselja Germana nastaju u 7. st. na ruševinama antičkih gradova i kaštela u obliku trgovišta, naročito duž rijeke Dunav i Rajnu te njihovih pritoka. Dok prvi gradići na zapadu današnje Njemačke imaju četverokutni oblik, oni na istoku razvijaju kružne tlocrte što neki stručnjaci tvrde da su na to utjecali Slaveni. Krajobrazi središnje Europe se ponovno kultiviraju nakon što su padom Rimskog Carstva zarasli u šume i močvaru. Razvoj trgovine smješta tržnice u predgrađe *burgova* koje se potom opasavaju drugim krugom zidina čiji primjer vidimo u Motovunu. Kao i na jugu Europe, trgovina i obrt postaju najvažnije djelatnosti, a trgovci se počinju udruživati u bratovštine, stvarajući gilde i cehove što im je davalo moć određivanja zakona, normi i standarda u proizvodnji i trgovini. Ubrzo se stvaraju trgovački savezi među gradovima kao središtima ekonomije i gospodarstva poput *Alzaškog*, *Rajnskog* ili *Švapskog saveza*. Neki stručnjaci smatraju da se broj gradova u Njemačkoj udvostručio između 11. i 13. st.

asni srednji vijek, odnosno razdoblje 11. st. očituje relativan mir, stabilna politička situacija i jak ekonomski i kulturni napredak. Donesen je prvi ustavni zakon u Europi, tzv. *Magna Charta* što obilježava početak parlamentarne demokracije te sve više gradskih komuna postaje politički neovisno. Širi se i obogaćuje trgovačka i prometna povezanost, dolazi do inovacija u znanosti i umjetnosti što dovodi do osnivanja sveučilišta i visokih škola u gradovima. Kao potpuno novi i prevladavajući element u arhitekturi i urbanizmu, gotičke građevine, naročito katedrale predstavljaju odraz ekonomske snage i religijske moći. Prosperitetno razdoblje trajalo je do 14. st. kad je niz nepovoljnih događaja pogodio Europu. Epidemija kuge dotad neviđenih razmjera smatra se da je usmrtila trećinu stanovništva od Irske do Indije. Najviše je ginulo urbano ljudstvo radi gustoće stanovništva i nehigijenskih uvjeta. U istom je stoljeću došlo do zamjetnog zahlađenja, tzv. "malog ledenog doba" koje je uzrokovalo pomor ljudi od studeni i gladi. Nove smrti brojao je stogodišnji rat, a Crkva je

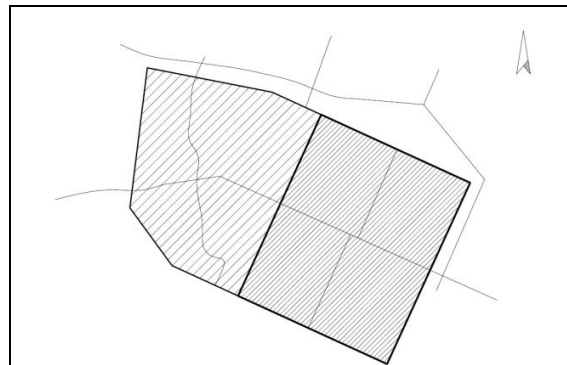
²⁹ J. C. Russell profesor je povijesti na Sveučilištu Novog Meksika.

prolazila kroz zapadni raskol³⁰ što je dovelo do opadanja religijskih i općenito etičkih vrijednosti. Sve je to uvjetovalo usporen razvoj i život gradova, no u Italiji primjetno je rađanje novog pokreta u umjetnosti, arhitekturi, znanosti, urbanizmu i svjetovnom pogledu, ono što će se kasnije nazvati *renesansom*. Kao kraj srednjeg vijeka obilježava se 15. st. radi značajnih događaja poput pada Carigrada, otkrića Amerike i pojave prvih tiskanih knjiga, međutim ti događaji nisu pretjerano ni naglo utjecali na život stanovništva koje je nastavilo živjeti srednjovjekovnim načinom života nekoliko stoljeća nakon početka novog vijeka.

Po načinu postanka neki znanstvenici poput B. Milića³¹ razlikuju tri tipa srednjovjekovnog grada. Onaj koji je nastao na osnovi antičkog grada, onaj koji se razvio iz ruralnog naselja, utvrda ili gradina, te planirani srednjovjekovni grad. Promatrajući prvi tip, odnosno grad koji je prošao kroz kasnoantičku, prijelaznu fazu između antike i srednjeg vijeka, postoji nekoliko podtipova daljnjeg razvoja. Prvi i najčešće viđeni slučaj na hrvatskoj obali (Zadar, Rab, Poreč...) je razvoj grada kao kontinuiteta antičkog grada, dakle grad se nastavljao razvijati oko jezgre koja je zadržala više ili manje antička svojstva (sl. 7). Grad se mogao razviti unutar antičkih zidina kao što je vidljivo u Dioklecijanovoj palači u Splitu (sl. 8) ili u slučaju Pule kada se u bizantskom razdoblju nastanjivao amfiteatar. Grad može nastati na antičkoj osnovi, ali bez očuvanja sastavnica koje su činile antički grad (primjer Strasbourga, Bordeauxa...). Posljednji tip razvoja iz antičkog grada je potpuno napuštanje razrušenog ili na drugi način narušenog grada te gradnja novog na istom lokalitetu neovisno o urbanoj strukturi antičkog grada. Takav primjer vidljiv je kod Ljubljane, Canterburga, Avenche...

Sl. 7: Shema postepenog razvoja grada Piacenze u Italiji

Sl. 8: Shema razvoja grada unutar i uz Dioklecijanovu palaču

Proces neplanskog nastajanja novih naselja također se može podijeliti na nekoliko podtipova. Prvu grupaciju novonastalih gradova čine oni nastali iz pretpovijesnih gradina i ostalih mjesta koje su u vrijeme antike služili kao *refugiumi*, odnosno privremena skloništa koja su se uvijek nalazila na nepristupačnim mjestima. Osim velikog broja istarskih naselja, takav primjer vidimo i u gradovima poput Opola ili Pipinsburga. Drugi način nastajanja novog grada je iz postojećih ruralnih naselja poput Bruggea, San Vittorina ili Lipnica.

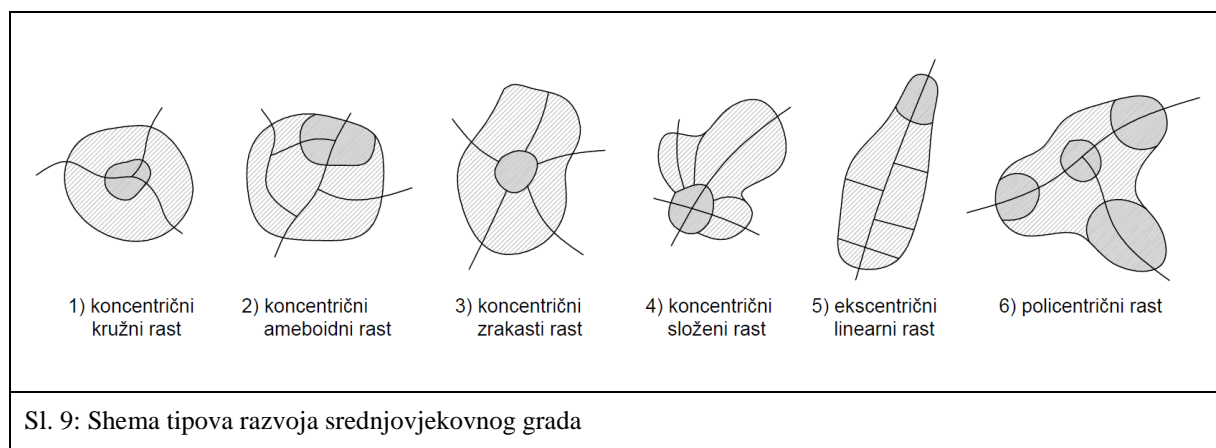
³⁰ Zapadni raskol ili šizma (1378. – 1417. g.) odnosi se na sukobe unutar Crkve radi političkih interesa što je dovelo do razdoblja postojanja dvojice papa (u Rimu i Avignonu).

³¹ Bruno Milić (1917.-2009.) bio je arhitekt i urbanist te profesor na arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Gradovi su nastajali monocentrično, iz jednog žarišta (Sicheldorf, Wagrein, Beram...) ili oko crkve kao središta grada (Bergues, Nymburk...). Zaključno, gradovi su još nastajali okupljanjem oko utvrde, dvorca ili drugog oblika središta feudalne vlasti (Trzebnica, Este, Yverdon...).

Stvaranje planiranih gradova vidljiv je tek u vrhuncu srednjeg vijeka, kad je Europa dosegla najsnažniji ekonomski i kulturni razvoj. Odluku gradnje novog grada mogao je donijeti vladar ili Crkva, većinom u svrhu poticaja razvoja slabije razvijenih ili opustošenih pokrajina. Takvi tipovi gradova vidljivi su po cijeloj Europi. U Francuskoj su to *bastide* (Cologne, Francescas...), u Italiji *borgade* i *casteli Franchi* koji su kasnije poslužili kao temelj renesansne arhitekture u Toscani (Villafranca di Verona, Pontecurone...). Slični gradovi nastaju u Engleskoj (Salisburg, Oxford) i u istočnoj Europi (Wrocław, Poznań, Gdańsk...). U Hrvatskoj koja ima iste značajke pravilne planimetrije i utvrde u blizini naselja kao i ostatak istočne Europe, to su Gradec, Pag, te Veliki i Mali Ston.

Po načinu razvoja, Milić tvrdi da se grad može razvijati monocentrično ili policentrično. U prvoj kategoriji razlikujemo koncentrični kružni rast (Milano, Aachen i brojni istarski gradići), kon. ameboidni rast, odnosno rast u jednom smjeru (Rostock, Erfut), kon. zrakasti rast radijalno duž jedne ulice (München, Firenca), kon. složeni rast iliti spajanje različitih jedinica oko stare jezgre (Metz, Braunschweig), te ekscentrični linearni rast duž jedne ulice (Bern, Edinburgh). Policentrični razvoj karakterističan je za gradove koji su nastali spajanjem više manjih jedinica (Dresden, Reims, Nürnberg). Ovdje je važno napomenuti dvojni grad, odnosno usporedno razvijanje dva grada koji su kasnije spoje u jedan (Carcassone, Krakow, Zagreb). Po sustavu ulične mreže, srednjovjekovni gradovi mogu biti kružni (Aversa, Nördlingen), radijalni (Beram, Dinkelsbühl), radijalno-kružni (Münster, Moskva), vretenasti/linearni (Edinburgh, Durham), geometrizirani (Rottweil, Kalisz), kombinirani (Korčula, Friedeberg), te kompleksni (Trogir).

Materijal gradnje razlikovao se u odnosu na mjesto nastanka grada. U unutrašnjosti Europe glavni građevni materijal bilo je drvo, a na Mediteranu kamen. Na sjeveru Europe gradile su se drvene kuće sa skeletnom konstrukcijom ispunjenom opekam, a na jugu su se gradile masovne konstrukcije punih zidova jer su kuće u velikom broju slučajeva bile sastavni

dio obrane grada. Kuće su vrlo često bile obrtničke, u prizemlju bi se nalazila radionica ili prodavaonica, a prostori za život nalazili bi se na katu. Parcele su bile uske i izdužene i dok su se kuće često mijenjale u strukturi u vidu pregradnja, rušenja, dizanja katova, parcele su se mogle mijenjati jedino uz pravne propise. Gustoća naselja mijenjala se ovisno o povijesnim prilikama. Razvojem grada kuće su rasle u visinu, prostor grada se širio, a u krizno vrijeme kuće bi se rušile i napuštale.

Gradske prostorne naglaske, osim obrambenih građevina, činile su crkve, a kasnije i vijećnice, komunalne palače ili zgrade trgovačkih cehova koje se bore za prevlast u prostoru. Važne zgrade javnog i društvenog sadržaja omeđivale su trg kao mjesto okupljanja stanovništva. Srednjovjekovni trg karakterizira prostorna zatvorenost i vizualna ograničenost. Radi stalne borbe religijskih objekata (crkva, katedrala, samostana..) s objektima komunalne moći (gilde, vijećnice...) nekada bi došlo do odvajanja crkvenog i svjetovnog središta, odnosno postojana dva trga. Razvojem trgovine razvijaju se predgrađa (*borgo*), a obrti su se često grupirali oko pojedinih zona (što je vidljivo u današnjih imenima kao npr. Mesarska, Kožarska ili Kovačka ulica). U srednjem vijeku javnom zelenilu uglavnom nije bilo mjesta u gradu. Dok je mediteranski grad vrlo izgrađen, gust i zbijen, manje se zelene površine mogu naći na sjeveru Europe u obliku kućnih vrtova, samostanskih vrtova ili groblja.

Prostor današnje Hrvatske nalazio se na putu narodima koji su prodirali s istoka prema Rimskom Carstvu te sa sjevera prema Bizantu. Naselja i antički gradovi unutrašnje Hrvatske bili su među prvima koji su se napuštali te ih gotovo pa i više nije bilo. Tek se uvođenjem feudalnog sustava ponovno javljaju prva urbana naselja. Za razliku od kontinentalne, obalna Hrvatska sačuvala je urbani kontinuitet i antički način života. Brojni gradovi poput Zadra, Pule, Poreča, Salone sačuvali su antičku osnovu s dodatnim pojačanjem zidina. U unutrašnjosti Istre tipično je postojanje urbanih aglomeracija na ostacima gradinskih naselja o čijoj se mogućoj tlocrtnoj povezanosti raspravlja. Riječ je o gradićima manjih dimenzija, koncentrične i guste građe sa zidinama često povezanim s rubnim građevinama. "Neovisno o veličini i postignutom stupnju razvoja, pokazuju sve bitne značajke spontano formiranih, organskih tvorbi" (Milić, 1995). Na Istru, kao graničnu točku ondašnjih država, utjecala su dva tipa srednjovjekovnog razvoja gradova opisana na početku ovog podpoglavlja, ono u Italiji i ono u središnjoj Europi.

Srednjovjekovna naselja u Istri

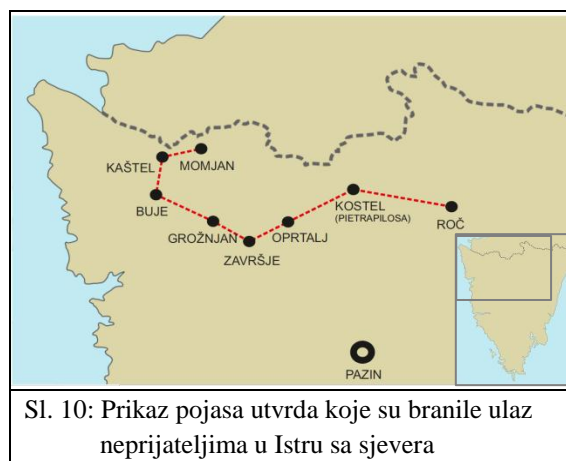
Na prijelazu antike u srednji vijek, na prostoru Istre odvijalo se nekoliko bitnih događaja zaslužnih za prostorne i društvene promjene: slabljenje političke i društvene snage Rimskog Carstva, nadiranje kršćanstva, unutrašnji sukobi, jačanje susjednih plemena te početak velike seobe naroda. Konačni pad Zapadnog Rimskog Carstva doveo je do promjene vlasti u Istri te samim time unašanja teritorijalnih, društvenih i upravnih noviteta. Nesigurnosti novonastalom situacijom i sve češći sukobi s plemenima koji su nastavili prodirati na poluotok doveo je do gradnje obrambenih utvrda, dodatnog utvrđivanja antičkog grada ili seobom stanovništva na sigurnost uzvisina. U vrijeme bizantske vlasti popravljaju se i održavaju postojeći utvrđeni gradovi, a grade se dodatne utvrde na obali i otocima kako bi se osigurala sigurna plovidba. U 7. st. pod franačkom vlasti masovno se naseljavaju Slaveni koji

grade nova utvrđena naselja iznad plodnih polja čemu nam svjedoče slavenska imena današnjih naselja (npr. Lupoglav, Černgrad, Belgrad...). Naseljavanje Slavena može se pratiti duž ceste *via Sclava* koja vodi od istočne obale (Stari Gočan, Dragozetići) kroz središte (Žminj) do zapadne obale (Dvigrad, Sv. Mihovil nad Limom).

"U prijelaznom razdoblju započetom nakon završetka seobe naroda (VIII./IX. st.) – koje u graditeljstvu, s iznimkom slavenskih naselja, karakterizira retardirana bizantska tradicija i franački utjecaji adaptirani autohtonom shvaćanju – a u trajanju do afirmacije snažnih romaničkih konstrukcija (XI.-XII. st.), na našem se prostoru utvrde održavaju, popravljaju i nadograđuju u onim gradskim komunama, koje unatoč permanentnim promjenama i sukobima kontinuirano i ponajviše izolirano održavaju svoj životni prosperitet temeljen na plovidbi, trgovini i lokalnoj proizvodnji" (Mohorovičić, 1995).

Dolazak feudalizma na prostore Istre doveo je do podjele kopnene Istre u dvije feudalne regije. Središnjom, nizinskom Istrom vladali su grofovi Gorički, a sjeveroistočnim, kraškim djelom grofovi Devinski. Sukobi Venecije i Akvileje³² na obali potakli su grofove da se obrate za pomoć Habsburgovcima, tako da su do sredine 16. st. na prostoru Istre nalazile tri države: zapadna i jugozapadna obala pod vlašću Venecije, središnja i sjeverna Istra pod vlašću Austrije, te istočna obala koja je još od 11. st. bila djelom hrvatske države, kasnije hrvatsko-ugarske personalne unije (u 16. st. i taj je dio pripojen Habsburgovcima). Feudalizam je osim teritorijalnih promjena uveo i one prostorne. Potreba za obranom posjeda dovela je do gradnje utvrda, zidina i ostalih obrambenih struktura koje danas daju karakter Istarskim gradićima te sklanjanjem u prirodno teško pristupačne lokacije (uzvisine, brda, otoci...).

Ubrzo je svaki srednjovjekovni grad dobio zidine, kule i podziđe, a oni kojima krajobraz nije pogodovao obrani već su se nalazili na ravnicima ili drugom lako dostupnom mjestu dobivali su i dodatno pojačanje u vidu opkopa. Tip, izgled i jačina obrane proizlazila je iz tipova ondašnjih oružja koje se uglavnom svodilo na mačeve, bodeže, buzdovane, koplja, lukove i strijele. Kako se razvijalo oružje, tako se razvijala i nadograđivala obrana gradića i utvrda. Osim samih naselja, štitili su se putevi, granice, pristup vodi i ostali tipovi posjeda. Iako Istra ima prirodnu obranu u vidu mora s tri strane polutoka te teško prohodne Učke i Ćićarije, kroz pojedine je udoline bio moguć olakšan prolaz do središnje Istre te je stoga na tim mjestima vidljiv pojas utvrda koje su neprijateljima branile mogućnost takvog prolaza. Među njima je i Oprtalj, a ostale čine Roč, Kostel, Završje, Momjan, Kaštel, Grožnjan i Buje (sl. 10).

³² Akvilejska marka ili patrijarhat (*Patriarcato di Aquileia*) bila je kneževina u sjevernoj Italiji u prvoj polovici 2. tisućljeća, a njome je upravljao patrijarh. Do početka 15. st. činila je dio Svetog Rimskog Carstva, a kasnije je pripojena Veneciji.

Pravo na gradnju novog grada davali su vladari koji su imali isto pravo taj grad i razrušiti. Kad bi vladar odredio rušenje zidina nekog gradića, kakav je bio i slučaj s Oprtljem u vrijeme kad je Istra bila pod Mletačkom Republikom, samim time bi ga degradirao jer se naselje bez zidina u ono vrijeme nije smatralo gradom. Obilježja zidina je teško generalizirati budući da se i sam nastanak pojedinih gradića razlikuje. Neki su se poslužili dijelovima obrane gradina čiji bi lokalitet odabrali za nastanak novog grada, dok su neki proizašli iz već postojećeg, antičkog grada. Radi neprestanog obnavljanja zidina, ponekad je teško razaznati rimski od srednjovjekovnog zida. Jezgru zidova je uglavnom činila nagomilana skupina kamena lomljenca i tadašnjeg veziva, dok su strane bile obložene uredno tesanim kamenjem koje se rijetko žbukalo. Iako su zidine bile kompaktne, čest je slučaj pojave namjerno izvedenih uskih otvora u zidovima, a ponekad i kućama, odnosno strijelnicama koje su doprinosile obrani grada.

Gjuro Szabo³³, hrvatski povjesničar koji se početkom prošlog stoljeća izrazito bavio srednjovjekovnim gradovima (burgovima) na prostoru Slavonije i ondašnje Hrvatske ističe postojanje glavne ili tzv. *branič kule* (njem. *Berchfrit*) koja je branila najranjivije dio naselja, odnosno ulaz. Iako se predmet istraživanja razlikuje³⁴, postojanje takve glavne kule vidljivo je i kod istarskih gradića. Zidovi su bili najdeblji u podnožju te bi se postepeno stanjivali prema višim katovima. Najjača strana obrane uvijek se postavljala na najpristupačnije mjesto, a nerijetko je sadržavala jarak kako bi se pristup što više otežao neprijateljskim snagama. U grad se ulazilo kroz ulaznu kulu, koja je ponekad bila i jedina kula, odnosno služila bi i kao branič kula. Vrata su bila od teškog drva, zatvarana balvanima, a u slučaju postojanja jarka, u grad se ulazilo drvenim mostom koji se dizao u okvir vrata. Prozori na kulama bili su bez stakla s drvenim poklopcima, a krovovi vrlo strmi kako bi se strijele odbijale.

Kao i u ostalim južnoeuropskim srednjovjekovnim gradovima, žarište gradskog života činila je crkva koja je u većini slučajeva bila na glavnom trgu. Međutim u Istri je karakteristično postojanje velikog, razgranatog stabla (ladonje, hrasta, duda...) na nekom istaknutom mjestu poput ulaza u grad gdje se također okupljalo stanovništvo, a u nekim slučajevima je na tim mjestima zasjedalo gradsko vijeće za kamenim stolom (Barban, Veprinac, Tinjan...). "Domaća istarska umjetnost u svojoj je suštini pučka" (Fučić, 1963), čime je autor³⁵ htio dati do znanja da se karakter gradića i tradicijsko graditeljstvo oblikovalo prema potrebama seoskog pučanstva. Time je arhitektura istarskih gradića po svojim odrednicama na granici seoske i gradske. Prostor istarskih gradića je uvijek bio stiješnjen radi lakše obrane od neprijatelja. Udobnost je bila manje bitna, a prioritet se davao otpornosti grada. Kako bi se grad opskrbio vodom kopali su se bunari ili bi se gradile kule nad izvorom. Krajem srednjeg vijeka pojavljuju se gradske lože koje su osim trga služile kao mjesto okupljanja građana i za ostala javna zbivanja. Lože koje su se nalazile izvan gradskih zidina, poput one u Oprtlju, služile su među ostalom i za obranu te zaklon putnicima ako su gradska vrata bila zatvorena. Trgovi su

³³ Gjuro Szabo (1875.-1943.) bio je povjesničar, konzervator i muzeolog.

³⁴ U hrvatskom jeziku ne postoji razlika u povijesnim terminima "grad" kao urbano naselje, te "grad" kao srednjovjekovna utvrda koja se ponekad još naziva burg ili stan. Riječ "burg" indoeuropskog je korijena, a vuče korijen od grčkog Πύργος (pyrgos) što znači toranj, te latinskog "burgus" značenja "manja utvrda". Iako se u takvom gradu nerijetko stanovalo, ono se nikada nije smatralo naseljem.

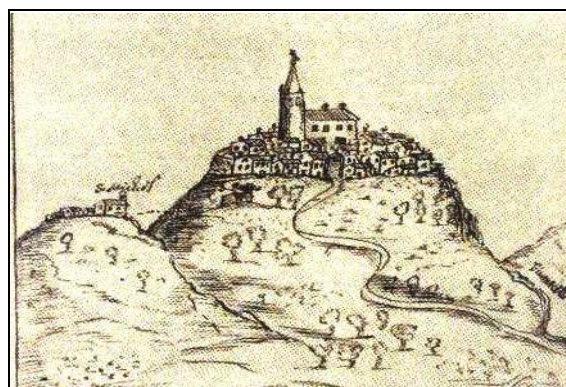
³⁵ Branko Fučić (1920.-1999.) bio je hrvatski povjesničar umjetnosti, arheolog i putopisac koji se specijalizirao za istarsko srednjovjekovno zidno slikarstvo.

se oblikovali spontano, najčešće pred crkvama ili obrtničkim središtima (Buzet), a predstavljali su društvena, vjerska, ekonomska i politička središta.

Po tipovima nastanka srednjovjekovnog grada navedenih u poglavlju 2.2.1., u Istri možemo vidjeti primjere skoro svih tipova. Obalni gradovi poput Pule ili Poreča razvili su se na antičkoj osnovi. Gradići poput Roča, Dvigrada, Kršana, Tinjana te Oprtlja razvili su se na lokalitetima ilirskih gradina. Istarski srednjovjekovni gradići najbolji su primjer koncentričnog kružnog rasta, a bili su okrugli i kompaktni radi konfiguracije terena i lakše obrane od neprijatelja. Najstarija jezgra bila je na vrhu brežuljka, a razvoj grada pratio je slojnice (Bale, Sv. Lovreč, Višnjan, Grožnjan...). Draguč je dobar primjer linearnog rasta odnosno razvoja grada duž jedne ulice. Naselja nisu nastajala planirano, već spontanom, postepenim dodavanjem stambenih blokova. Više takvih blokova oblikovalo je ulice, prolaze te potkovastu ili kružnu *kortu* koju Huić³⁶ i Obad Šćitaroci³⁷ (2012.) definiraju kao "ranosrednjovjekovnu jezgru naselja definiranu kroz zatvorene, međusobno izolirane blokove koji okružuju središnje dvorište"³⁸.

Sl. 11: Valvasorov crtež Buljuna

Sl. 12: Petronijev crtež Pićana

Po nekim autorima, renesansa je u Istri započela početkom 16. st. kada gradići postepeno počinju ulaziti u proces ruralizacije. Do kraja 18. st. većina je gradića izgubila svoj urbani karakter prestankom potrebe za obranom od neprijatelja. Nekadašnji izgled istarskih srednjovjekovnih gradića poznat nam je i radi velikog broja detaljnih skica i crteža različitih putnika i povjesničara koji su prepoznali vrijednost naselja poput Janeza Valvasora³⁹ i Prospera Petronia⁴⁰ koji su u drugoj polovici 17. st. proputovali Istrom i za sobom ostavili vrijedna svjedočanstva ondašnjih gradića (sl. 11 i 12). Iz priloženog prikaza (sl. 13) na str. 24 moguće je zaključiti da su najveća srednjovjekovna naselja ona obalna, nastala na osnovi antičkih gradova. Na nekima od njih i dalje je vidljiv antički raspored ulica ili blokovska izgradnja. Najmanji gradići s gustom i zbijenom strukturom su oni koji su se smjestili na

³⁶ Irma Huić je hrvatska konzervatorica arhitektica.

³⁷ Mladen Obad Šćitaroci je profesor na Arhitektonskom i Šumarkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

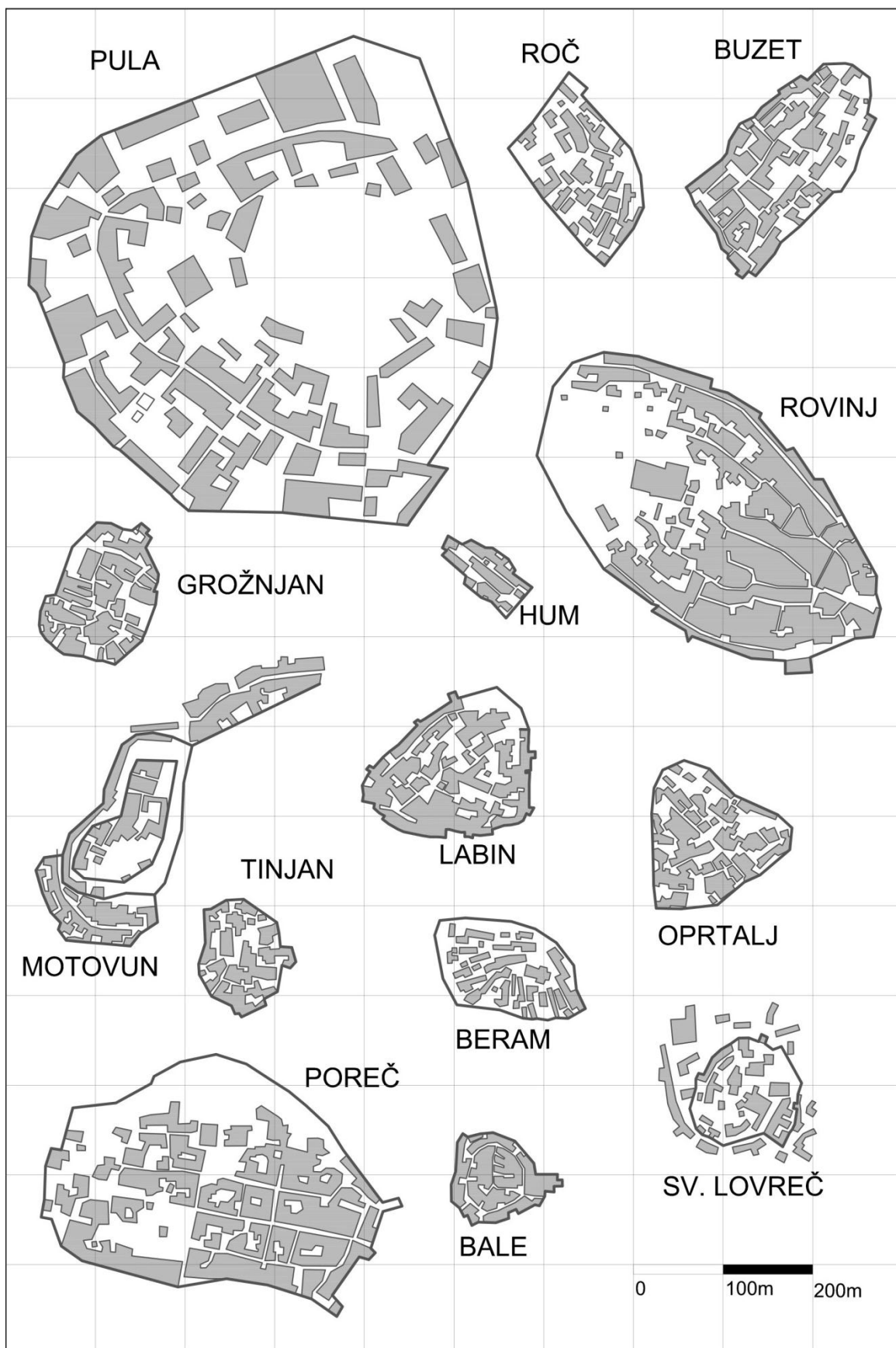
³⁸ Dvorište bi u ovom slučaju bio trg ili drugi oblik javne otvorene površine.

³⁹ Janez Vajkard Valvasor ili Johann Weikhard von Valvasor (1641.-1693.) bio je slovenski plemić, geograf i povjesničar koji je u svojem dijelu *Slava vojvodine Kranjske (Die Ehre dess Hertogthums Crain)* u 3532 stranice detaljno prikazao nekadašnji život ondašnje Kranjske te dijelove Hrvatskog primorja i Istre.

⁴⁰ Prospero Petronio (1608.-1688.) bio je tršćanski horograf i liječnik koji je u svojem dijelu *Memorie sacre e profane dell'Istria* prikazao brojne ilustracije pojedinih naselja u Istri.

ograničenom prostoru, najčešće vrhu nekog brežuljka. Većina takvih gradića nastala je na osnovi prapovijesnih gradinskih naselja.

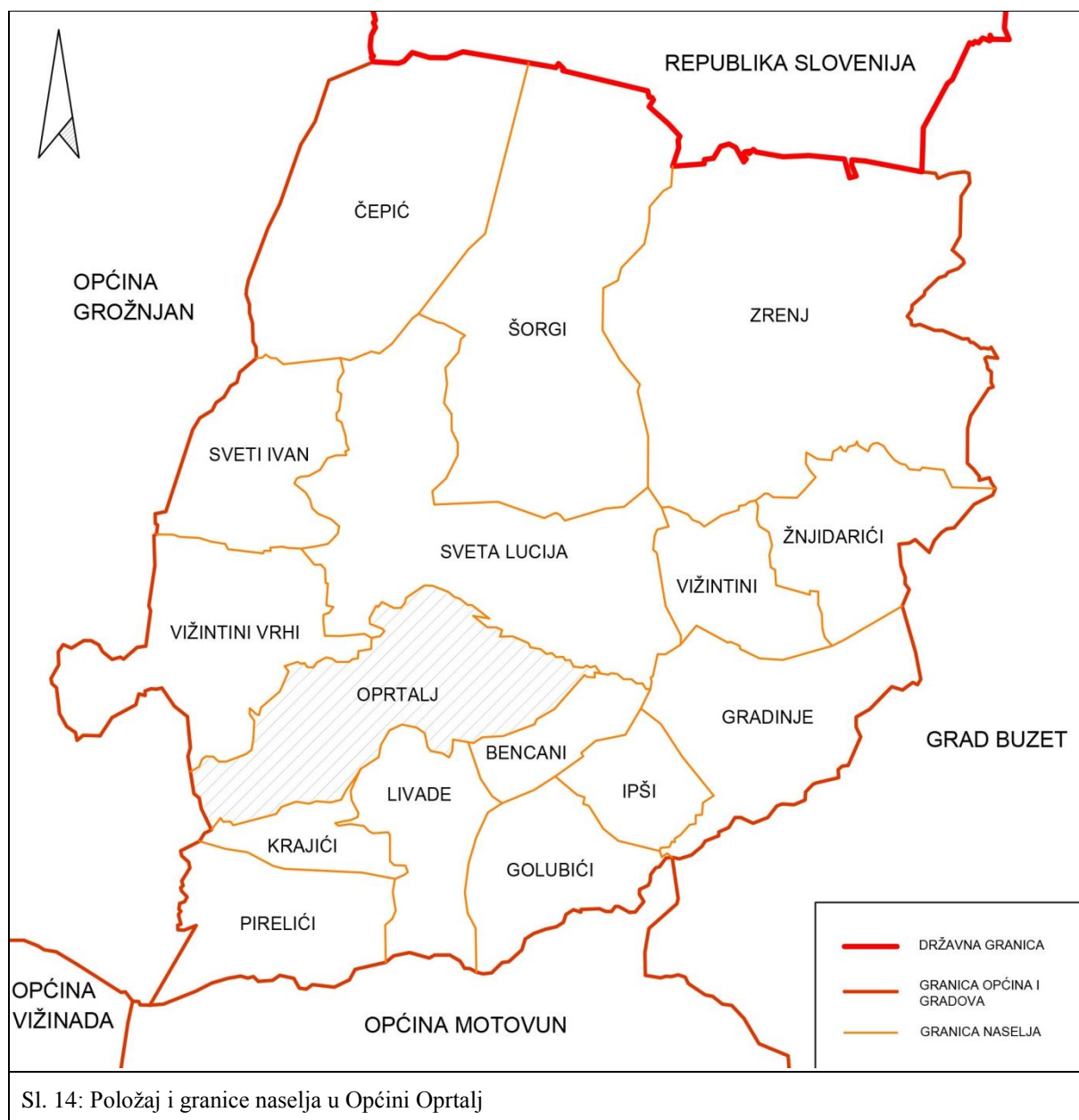
Svaki gradić predstavlja svojevrsan odraz stanovništva prema prirodnom, kulturnom, ali i političkom okolišu. Iako su nastajali i razvijali se iz sličnih okolnosti te bili u posjedu istih vladara, svaki je gradić poseban i očituje ga jedinstven odnos prema krajobrazu. Nalazili se oni na brežuljcima, na obali ili padini nad udolinom, svi su proizašli iz potrebe za prirodnom zaštitom. To je rezultiralo bogatom kulturnom i povijesnom baštinom gradića koji danas predstavljaju prozore u prošlost. Nužno je sačuvati prostorne komplekse gradića i manje arhitektonske elemente kao i prostorne odnose i samu tipologiju gradnje, dok je novu potrebno planirati u skladu sa zatečenim vrijednostima. Potrebno je individualno pristupiti svakom i pojedinom srednjovjekovnom gradiću u cilju izrade smjernica daljnjeg razvoja. Ovaj rad će se u nastavku baviti samo jednim od njih u namjeri da posluži kao primjer sagledavanja i vrednovanja takvog prostora.

Sl. 13: Poredbeni prikaz planova srednjovjekovnih gradova u Istri

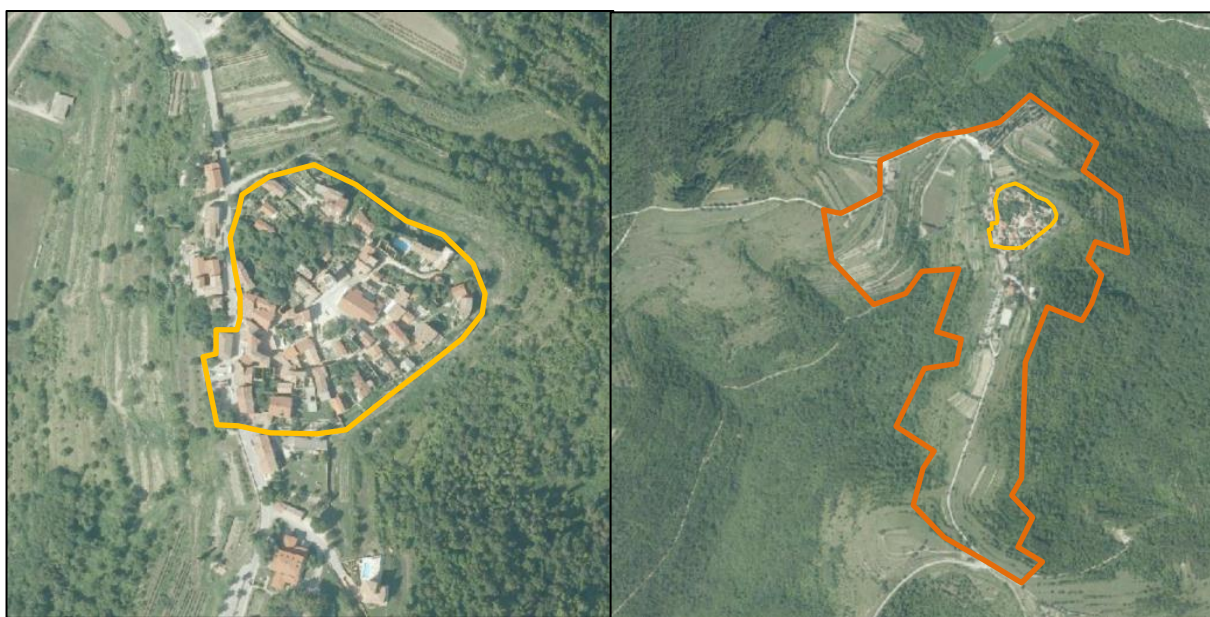
3. NASTANAK I RAZVOJ URBANE STRUKTURE NASELJA OPRTALJ

U prijašnjim poglavljima spomenuli su se pojmovi *identitet mjesta, srednjovjekovni gradić, istarski krajobraza, karakter naselja...* U ovom će se poglavlju navedeni pojmovi napokon povezati s glavnom temom ovog rada, gdje će im gradić Oprtalj poslužiti kao primjer u njihovom daljnjem opisivanju. Opće informacije o gradiću i okolici bit će iznesene u prvom podpoglavljju, dok će u nastavku predmet istraživanja biti prostorni podaci povijesne jezgre i okolnog kulturnog krajobraza. Navedeni podaci služiti će kao polazišna točka za daljnje analize što je tema idućeg poglavlja rada.

3.1. Opća obilježja Oprtlja

Prvi korak u planerskom pristupu nekom mjestu jest određivanje granica obuhvata nekog mjesta. Moguće je odrediti tri granice svakog mjesta, a služe nam kako bi lakše odredili područja koja treba inventarizirati i analizirati. Prva granica obuhvata je ona najuža i obuhvaća isključivo osnovni prostor istraživanja, a u slučaju Oprtlja to je povijesna jezgra gradića. Druga granica obuhvaća susjedna područja oko prve granice, što bi u ovom slučaju bila granica građevnog područja naselja Oprtalj s okolnim kulturnim krajobrazom. Posljednja granica je granica vidljivog područja, a budući da je u slučaju Oprtlja to vrlo široko područje koje obuhvaća sjeverne flišne obronke sve do Učke i Čićarije, na ovom grafičkom prikazu (sl. 15) posljednja granica nije prikazana.

Sl. 15: Prva i druga granica obuhvata

3.1.1. Zemljopisno-klimatska obilježja

Na krajnjem sjeveru Istarske županije smjestilo se naselje Oprtalj koje s još 15 naselja čini istoimenu Općinu Oprtalj veličine 60,95 km². Općina na sjeveru graniči s Republikom Slovenijom, na zapadu s Općinom Grožnjan, na jugu s Općinom Motovun te na istoku s Gradom Buzetom. Pedološko gledajući te prema klasifikaciji N. Krebsa, područje općine proteže se kroz *Crvenu i Sivu Istru*. Središnji dio pripada brežuljkastom predjelu na flišnoj podlozi, dok u sjevernom i južnom dijelu prevladava crvenica. Manji dio na samom jugu općine zauzima dolina rijeke Mirne, stoga se ovdje razvijaju dva tipa tala: aluvijalna tla i crvenica. Na toj "međi crvene i bijele zemlje, na granici krasi i fliša" (Zupanc, 2009.) smjestio se Oprtalj na svojih približno 2,5 ha površine.

Područje očituje submediteranska klima čiji su rezultat duga i topla ljeta i blage zime. Radi utjecaja mora koje je udaljeno oko 20 km, na ovom je području i dalje mogući uzgoj

mediteranskih kultura, što Oprtalj smješta na granicu dvaju biljnih područja: mediteranske i eurosibirsko-sjevernoameričke regije. Kad je riječ o vodnom bogatstvu, najvažnije je spomenuti rijeku Mirnu kao južnu granicu općine i žilu kucavicu zaštićene Motovunske šume, ali i manje potoke poput Malinske, Pregana i Mlake koji se spuštaju sa sjevernih obronaka prema središtu općine. Koliko ovaj predio vodonepropusnih tala obiluje vodom vidljivo je i u izvorima od kojih se ističu najveći Bulaž te još i u antičko vrijeme poznat i cijenjen izvor termalne vode u Istarskim toplicama.

3.1.2. Kratki povijesni pregled razvoja naselja

Povijest življenja u *Oprtaljštini*⁴¹ seže 7000 godina unatrag o čemu nam svjedoče nalazi u špiljama u vidu ostataka ribe, školjaka i žireva iz neolitika, bakrenog te brončanog doba. Prvi ozbiljniji nalazi koji bi nam davali predodžbu o načinu života i kulturi prvih stanovnika iz brončanog su, odnosno željeznog doba (2100.-177. g. pr. Kr.), u vrijeme gradnje gradina. Smatra se da su brončanodobni moreplovci koji su nastanili Istru u to doba bili materijalno i jezično slični semitskim egejskim moreplovcima. "Utvrdjući na uzvisinama gradinsku kulturu oni zapravo započinju onaj bitni neprekinuti tijek naseljenosti, ali i tendenciju nastanjivanja na brežuljcima koja će kroz cijeli srednji vijek do danas, biti razlikovno obilježje istarskih naselja" (Milotić, 2004).

Većinu ostataka gradina možemo naći na sjevernim obroncima rijeke Mirne, pa tako i onu koja se razvila 380 m.n.v. na brdu današnjeg Oprtlja. O mnoštvu gradina na području današnje Općine Oprtalj govori nam brojnost toponima poput *Gradinja*, *Gradine*, *Gradinske drage*, potoka *Gradinje*... Razlog njihovog velikog broja zasigurno leži u reljefu ovog dijela Istre koje obiluje brežuljcima, blizine vode, ali i velike količine kamenja koje se može pronaći u sastavu tla i koje su ondašnji stanovnici koristili za gradnju zidina. Povišeni smještaj omogućavao im je jednostavan nadzor doline i puteva te šuma i pašnjaka koje su imali veliki značaj tadašnjem stanovništvu koje se pretežito bavilo lovom, uzgojem stoke i ekstenzivnom poljoprivredom.

Godine 177. pr. Kr., padom histarske utvrde Nezakcij kraj Pule, Istru je u potpunosti osvojila rimska vojska čime započinje razdoblje antike u Istri. Unatoč tome, ne može se govoriti o potpunoj romanizaciji budući da je obala bila predmet zanimanja i područje izrazitog useljavanja stanovnika Rimskog Carstva dok je zaleđe po pitanju kulture i načina života ostalo skoro pa nepromijenjeno. Prodor rimske kulture odvijao se vrlo polagano. Kao dokaz, pronađeni spomenici s područja Oprtlja i Bujštine ukazuju nam da tek nešto manje od pola (48%) natpisa iz antičkih vremena pripadaju Rimljanima dok su ostali ostavština predrimskih starosjedioca (Histri, Kelti...). Međutim neupitan i vrlo važan trag romanizacije na području Oprtlja koji se zadržao sve do danas jest sadnja maslina. Naime većina padina prema rijeci Mirni bila je obrađivana u antici radi povoljnih klimatizacijskih uvjeta. Rimljani su gradinu na mjestu današnjeg Oprtlja preuredili u vojnu stanicu radi skrivenog te

⁴¹ Oprtaljština je lokalni naziv za okolicu naselja Oprtalj

preglednog strateškog položaja. Stanovništvo je imalo peregrinski status⁴² i provincijalnu autonomiju, plaćalo je *tribut* i *vektigal*, odnosno zakupninu za zemljišne površine. Čak i tada povremeno su se koristile špilje, prvenstveno za odlaganje alata ili povremeni zaklon, naročito u vrijeme prodora barbara (Germana, kasnije Slavena, Langobarda i Avara) s istoka i sjevera.

Padom Zapadnog Rimskog Carstva (476. g.) Oprtalj se s ostatkom Istre našao pod vlašću Ostrogota, a pola stoljeća kasnije Istra je pripojena *Ravenskom egzarhatu*⁴³. Krajem 6. st. započinje zamjetno naseljavanje Slavena koji su se kroz iduća dva stoljeća proširili Oprtaljštinom i Istrom. Važan utjecaj na povijesni razvoj ovog dijela Mediterana ostavio je feudalizam⁴⁴ čiji su proces započeli Franci zavladaвши Istrom 788. g., a koji se nastavio i u vrijeme vladavine Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda od 10. do 13. st. kao i pod vlašću Mletačke Republike. Oprtalj se prvi put spominje kao *Portus* (lat. vrata) 1089. g. u ispravi akvilejskog *patrijarha* Ulricha od Eppensteina⁴⁵ u vrijeme kad je bio feud i urbano boravište njemačkih velikaških obitelji s već razvijenom pravnom regulativom, komunalnom infrastrukturom te upravnim tijelom. Godine 1102. Woldarikovom darovnicom pripao je *Akvilejskoj marki*⁴⁶ kad je pogrešno nazvan *Castrum Portulense*. Naime, radi sličnosti u latinskom jeziku, ono što se odnosilo na puno manjih ulaza u grad protumačilo se kao umanjenica riječi "vrata".

Sl. 16: Oprtalj na karti iz 1572.

g.

Godine 1251. zbog pobune Istrana i Friulanaca, *patrijarh* Gregorio da Montelongo Mletačkoj Republici daje Kopar i posjede koje mu pripadaju, među kojima se nalazio i Oprtalj, međutim proći će skoro dva stoljeća prije nego će *Serenissima*⁴⁷ uspostaviti stalnu vlast u tom gradiću. U prosvjedu 1398. g. Oprtalj odbija priznati *podestata*⁴⁸ te je radi toga isključen iz novigradske nadbiskupije. Kad 1411. g. grof Frederik od Ortenburga okupira Oprtalj u ime Sigismunda, kralja Svetog Rimskog Carstva, *patrijarh* Antonio Panciera ponovno se obraća mletačkom *duždu*⁴⁹ Micheleu Stenu za pomoć. Uz pomoć Rašporskog kapetanata⁵⁰ zauzimaju grad i ruše zidine zbog straha da ponovno ne padne u ruke neprijatelja, međutim Oprtalj ponovno biva okupiran od strane ortenburškog grofa Frederika III. Oprtalj tek 1421. g. kao jedna od posljednjih neosvojenih istarskih utvrda (uz Petrapilosu i Buzet) pada pod Mletačku vlast dolaskom

⁴² Iako unutar okvira rimske države, rimskim se građaninom s punim građanskim pravima smatrao samo muškarac čiji je otac i sam bio rimski građanin, dok su stanovnici područja pod rimskom vlašću imali ograničena prava

⁴³ Ravenski egzarhat (*Exarchatus Ravennatis*) nazivalo se područje sjeverne Italije u 7. st. kao središte bizantske moći u Italiji ne čijem je čelu bio *egzarh*

⁴⁴ Feudalizam je društveni ustroj kojeg očituju dvije klase: plemići (*feudalci*) i seljaci (*kmetovi*)

⁴⁵ "... in Istria locum qui Portus vocatur cum omnibus" ili "u Istri se nalazi mjesto kojeg svi zovu Portus"

⁴⁶ Akvilejska marka ili patrijarhat (*Patriarcato di Aquileia*) bila je naziv za kneževinu u sjevernoj Italiji od 11. do 15. st. kojom je upravljao *patrijarh*

⁴⁷ *Serenissima Repubblica di Venezia* odnosno *Presvijetla Republika Venecija* puni je naziv Mletačke Republike

⁴⁸ Podestat (tal. *podestà*) titula je visokih službenika, u ovom slučaju lokalnog administratora i predstavnika mletačkog dužda

⁴⁹ Dužd (tal. *duce, doge*) je titula vladara Mletačke Republike

⁵⁰ Rašporski kapetanat (tal. *Capitanato di Raspo*) bilo je mletačko vojno zapovjedništvo zaduženo za održavanje mira među mletačkim posjedima u Istri

generala Filippa Arcellia di Valtidone te postaje samostalna mletačka komuna s vlastitim statutom na čijem se čelu nalazio *podestat*.

Do kraja 15. st. zidine Oprtlja se obnavljaju, a gradić postaje vrlo značajna vojna postaja. Oprtalj je pripadao novigradskog biskupiji, ali zadržao je pravo za samostalno biranje župnika. Iduća dva stoljeća relativnog mira iznjedrila su mnoštvo tragova glagoljske pismenosti što se očituje u jeziku, liturgiji, kleru, crkvenom graditeljstvu, umjetnosti itd. U samoj gradskoj jezgri prevladavalo je romansko i romanizirano stanovništvo, dok je u okolici obitavalo slavensko. U 16. i 17. st. došlo je do nekoliko prilika koje su bitno utjecale na promjenu demografske slike Oprtlja. Početkom 16. st. Oprtalj je pogodila epidemija kuge, a nekoliko desetljeća potom započeo je *Uskočki rat*⁵¹ što je dovelo do rijetke naseljenosti i značajnog zapuštanja poljoprivredne djelatnosti. Godine 1630. došlo je do druge epidemije kuge te srednje visokog mortaliteta u Oprtaljštini. Negativna slika stanovništva primorala je mletačku vlast da Oprtalj nasele stanovništvom iz Ćićarije te Bosne i Dalmacije, prebjezima pred turskim Osmanlijama, sve u cilju ponovnog obrađivanja poljoprivrednih zemljišta te u konačnici fiskalizacije.

Osvajanja Napoleona označila su kraj Mletačke vladavine padom *Serenissime* 1797. g. kad Oprtalj kratko dolazi pod vlast Habsburgovaca, a zatim Napoleona 1806. g. Iako je i francuska vlast bila kratkog vijeka, donijela je značajne promjene u upravi, sudstvu, školstvu i zakonodavstvu od kojih su se neke zadržale i u vrijeme druge austrijske okupacije kad je 1813. g. Oprtalj ponovno došao pod Habsburšku vlast. Oprtalj je u to vrijeme bio prometno važno središte radi ceste Kopar-Oprtalj-Motovun, međutim ponovno bilježi pad stanovništva. Uzrok tome bile su epidemije kolere (1830. g.) i tifusa (1847. g.) te je stopa mortaliteta utrostručena. Koncem Prvog svjetskog rata 1918. g. raspada se Austro-Ugarska, a Istra dolazi pod vlast Italije.

Unatoč ratu, početak 20. st. obilježio je gospodarski rast u Oprtlju, kad je obrt, poljoprivreda, stočarstvo i promet na svom vrhuncu. Razlog tome je nekoliko novih zahvata u neposrednoj okolici naselja poput melioracijskih radova u dolini Mirne čije je kanaliziranje omogućilo da se prvi put u povijesti grade stalna naselja i uređuju poljoprivredne površine ispod flišnih padina. Nadalje, godine 1902. otvorena je *Parenzana*, željeznička pruga koja je vodila od Trsta do Poreča, a čija se stanica nalazila i u Oprtlju, povezavši gradić s većim urbanim središtima Istre i okolice. Međutim, gospodarski je uzlet bio kratkog vijeka te je 30-ih godina 20. st. došlo do opadanja gospodarstva zatvaranjem *Parenzane* (1935. g.), jačanja industrijalizacije na obali i početkom tzv. *ruralnog egzodusa* u Istri. U rujnu 1943. g. završetkom Drugog svjetskog rata Italija je kapitulirala, međutim talijanska vojska ostaje u Oprtlju što je potaklo nacističke snage da u listopadu iste godine prodru u grad s namjerom da ga spale misleći da se Talijani kao njihovi suradnici žele pridružiti *partizanima*. Konačni poraz okupatora u Oprtlju dogodio se u veljači 1944. g. ulaskom partizana u gradić. Oprtalj se tada, kao i većina Istre⁵² sjedinio s ostatkom hrvatskog područja pod vlašću FNRJ.

⁵¹ Uskočki rat bio je rat između Austrije i Mletačke republike koji je trajao od 1615. do 1617. g.

⁵² Do konačnog jasnog razgraničenja između Jugoslavije i Italije došlo je tek 1975. g. nakon raspada STT (Slobodnog teritorija Trsta) pod kojim se nalazio sjeverozapadni dio Istre nakon rata

3.1.3. Demografska obilježja

Naziv Oprtalj prvi put se koristi 1900. g. dok je prije toga bio nazivan raznim inačicama tog imena: *Operto* (1869.), *Portule* (1869.), *Oprto* (1880.), *Opertalj* (1890.). "Slavenski živalj iz okolice nije nazivom Oprtalj isticao vrata grada kao imenicu, već je upotrijebio glagol otpirat(i), što znači otvarati ili pak pridjev "otprt" = otvoren" (Ivetac, 2002). U sastavu Općine Oprtalj nalazi se 16 naselja: Bencani, Čepić, Golubići, Gradinje, Ipši, Krajići, Livade, Oprtalj, Pirelići, Sveta Lucija, Sveti Ivan, Šorgi, Vižintini, Vižintini Vrhi, Zrenj, Žnjidarići. Općina Oprtalj jedna je od najmanje naseljenih općina u Istri (0,41% stanovništva županije), gustoće naseljenosti 14 st/km². U naseljima Livade, Oprtalj i Gradinje živi gotovo polovica (43%) stanovništva općine. Tradicijska zemljoradnja je najučestalija djelatnost u općini, dok je manji dio zaposlen u tercijarnom sektoru. Prema popisu stanovništva iz 2011. g. vidljivo je kako naselje Oprtalj ima skoro jednak broj stanovnika kao i stambenih jedinica što s obzirom na prosječnu veličinu kućanstva upućuje na određeni broj potpuno praznih stambenih zgrada.

Demografsku strukturu stanovništva Oprtalja i okolice možemo pratiti tek od 15. st. kad je ovim krajem vladala Mletačka republika koja je ostavila pisane izvore o prikupljenim podacima. Primjerice pomoću podatka iz 1477. g. koji navode da je u to vrijeme na području Oprtalja bilo 112 ognjišta ("*fuochi*"), neki znanstvenici poput L. Morteani⁵³ (1963.) ili E. Ivetića⁵⁴ (1997.) tvrde da je ovisno o procjeni prosječne veličine kućanstva u to doba u Oprtalju moglo živjeti 400 do 560 stanovnika. Već u 17. st. Oprtalj je bio među šest najslabije naseljenih mjesta u mletačkoj Istri (uz Bale, Dvigrad, Grožnjan, Rašpor i Sveti Lovreč Pazenatički) sudeći po providuru Francescu Basadonniu koji je 1625. g. bio zadužen za popisivanje stanovništva.

Godina	Područje popisivanja	Br. stanovnika	Godina	Područje popisivanja	Br. stanovnika
1554	Oprtalj (<i>terra</i>)	1166	1797	Župa Oprtalj	2079
1646	Teritotij Oprtalja	1131	1803	Župa Oprtalj	2118
1687	Župa Oprtalj	1063	1805	Oprtalj (<i>terra</i>)	1952
1741	Oprtalj (<i>terra</i>)	1686	1811	Općina Oprtalj/naselje	2852/458
1770	Župa Oprtalj	1964	1851*	Općina Oprtalj	4582
1790	Župa Oprtalj	1759	1857*	Općina Oprtalj	4532

* Godina 1851. sadrži podatke i za područje Gradina i Topoloveca, dok 1857. dodaje još i područje Zrenja i Čepića

Dok za neke ranije podatke ne možemo sa sigurnošću tvrditi koje je područje pokrivala određena izborna jedinica, početkom 19. st. stanovništvo je popisivala Habsburška monarhija, a kasnije i Francuska. Iz tih podataka vidljiva je zastupljenost kultura, postotak poljoprivrednih površina namijenjen za određenu kulturu itd. Tako znamo da su 1803. g. seljaci činili 91% stanovništva (preostalih 9% bili su plemići, svećenici, obrtnici, činovnici...).

⁵³ Luigi Morteani (1854.-?) bio je motovunski povjesničar i geograf.

⁵⁴ Egidio Ivetić profesor je povijesti na Sveučilištu u Padovi.

Godina	Općina Oprtlj	Uže područje Oprtlja	Oprtlj (naselje)	Godina	Općina Oprtlj	Uže područje Oprtlja	Oprtlj (naselje)
1869	4975 (3896)	2825	-	1910	5790 (4649)	3371	498
1880	5007 (3895)	2998	534	1921	5647 (4524)	3271	411
1890	5263 (4198)	3124	492	1931	5561 (4382)	3138	-
1900	5343 (4232)	3097	477	1936	5709	3199	-

Brojka u zagradi označava broj stanovnika na području današnje Općine Oprtlj

Iz navedenih podataka vidljivo je da je broj stanovništva rastao sve do 1910. g. kad je došlo do populacijskog maksimuma u cijeloj Istri. Rast su bilježila sva današnja slabo naseljena naselja u okolini Oprtlja poput Vižinade, Grožnjana i Završja. Opadanje stanovništva započelo je za vrijeme Prvog svjetskog rata mobilizacijom pretežno agrarnog stanovništva radi čega je došlo do zanemarivanja poljoprivrede, gladi, nezadovoljstva i samim time iseljavanja. Međutim do znatnog pada došlo je nakon Drugog svjetskog rata pojavom *istarskog egzodusa*⁵⁵ na koji se nadovezao *ruralni egzodus*. "U to je vrijeme poraća prisutno i intenzivno iseljavanje stanovništva u okviru tzv. "istarskog egzodusa" tako da je općina do 1948. "izgubila" oko 10% stanovništva iz 1945., a od 1948. do 1953. 16,4% populacije" (Zupanc, 2009).

Godina	1945	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2001	2011
Općina Oprtlj	4098	3803	3186	2220	1500	1255	1109	981	850
Oprtlj (naselje)	309	293	223	169	104	87	104	118	82

Radi sve većeg iseljavanja iz straha zbog političkih prilika i nade za bolji život, potaknuti teškim gospodarskim stanjem 50-ih godina, FNRJ je zatvorila granice radi nelojalnosti. Iduća dva desetljeća (između 1953. i 1971. g.) označila su razdoblje najjače depopulacije kad je došlo do smanjenja za skoro 53%. U istom se razdoblju značajno promijenila dobna i spolna struktura, u općini je prevladavalo starije i žensko stanovništvo. Mahom je na to utjecalo naseljavanje "Dalmatinka", odnosno žena iz Dalmatinskog zaleđa koje su se udavale u Oprtljštinu do 1977. g. Do novog značajnijeg pada došlo je 90-ih godina kad je općina kao i ostatak središnje Istre počeo biti zanemarivan radi sve jače litoralizacije, industrijalizacije i urbanizacije.

⁵⁵ Istarski egzodus (lat. *exodus*: izlazak) termin je koji se koristi za masovno iseljavanje istarskog stanovništva. Prvi istarski egzodus odnosi se na iseljavanje Hrvata i Slovenaca iz Istre nakon Prvog svjetskog rata, a drugi na iseljavanje talijanskih Istrana nakon Drugog svjetskog rata pripajanjem Istre Jugoslaviji

3.1.4. Oprtalj kao predmet upravno – teritorijalnog ustroja kroz povijest

Kako bi shvatili važnost koju je Oprtalj imao kroz povijest, potrebno je sagledati njegov status u srednjovjekovnoj terminologiji kad je riječ o teritorijalnoj organizaciji. "Povijesno je sasvim ispravno nazvati ga gradom, premda je u prošlosti taj naziv formalno bio rezerviran samo za stara biskupska sjedišta s urbanim kontinuitetom iz razdoblja antike, jer oprtaljski je kaštel u srednjem i ranijem novom vijeku, usprkos minijaturnim proporcijama, razvio pravnu regulativu, upravna tijela i komunalnu infrastrukturu svojstvenu urbanim središtima" (Bradanović, 2009). Kao što je slučaj s drugim utvrđenim naseljima u Istri, okolna sela do današnjeg dana nazivaju Oprtalj "gradom". Mletačka je Republika od svojih prethodnika, akvilejskih patrijarha, preuzela teritorijalni ustroj tako da je također dijelila područja u Istri na gradove (*cittá*), urbana središta nižeg tipa (*terra*), utvrde/kaštele (*castello*), sela (*villa*) i feude. Oprtalj je imao status kaštela te je u vrijeme Akvilejske marke do 1208. njime upravljao općinski *rektor* dok je kasnije za to bio zadužen *gastald*⁵⁶, a nakon što je 1251. g. došao pod jurisdikciju Kopra, Oprtajem je upravljao podestat sve do pada Venecije 1797. g. Pod Mlečanima Oprtalj je imao vlastiti statut koji je služio kao osnovni upravni akt te je uređivao život i oblike društvenih odnosa.

RAZDOBLJE	NASELJE	OPĆINA	KOTAR	OKRUG	OKRUŽJE	UPRAVNA JEDINICA 2. STUPNJA	UPRAVNA JEDINICA 1. STUPNJA	DRŽAVA
1804 - 1806 .	Oprtalj	Oprtalj	Buzet	Koparski distrikt (okrug)	Istarska intendantca (Trst)	-	Ilirske Pokrajine (Ljubljana)	Francusko Carstvo
1816 - 1851 .	Oprtalj	Oprtalj	Motovun	Pazinski okrug	Tršćansko (Istarsko) okružje	Primorski gubernij (Trst)	Ilirsko Kraljevstvo (Ljubljana)	Austrijsko Carstvo
1851 - 1867 .	Oprtalj	Oprtalj	Motovun	-	Istra i kvarnerski otoci (Pazin)	Markgrofovija Istra	Austrijsko Primorje	Austrijsko Carstvo
1944 - 1955 .	Oprtalj	Oprtalj (mjesni NOO)	NOO Buje	-	Okružni NOO Buzet (nakon listopada '44. NOO Poreč)	Riječka oblast	Federalna Država Hrvatska	Demokratska Federativna Jugoslavija (od '45. FNRJ)
1955 - 1992 .	Oprtalj	Buje	Buje	-	-	-	Narodna Republika Hrvatska	FNRJ (od '63. SFRJ)
1992 - .	Oprtalj	Oprtalj	-	-	-	-	Istarska županija	Republika Hrvatska

⁵⁶ Gastald je imao sudbenu vlast i brinuo se o zaštiti i obrani grada, a nakon što je Akvilejski patrijarhat došao pod vlast Mlečana, gastald je upravljao samo crkvenim i bratovštinskim dobrima.

I u vrijeme prve austrijske okupacije (1797.-1805. g.) zadržala se stara upravna podjela, ali Oprtalj se više nije smatrao kaštelom već je dobio status *terra* i time uvršten u istu kategoriju s Bujama, Grožnjanom i Umagom. "Sam naziv *terra* predstavlja teško prevodiv pojam pod kojim se razumijevalo zidom opasano urbano središte s municipalnim životom"⁵⁷ (Bertoša, 1978. prema Zupanc, 2009.). Tablica na prethodnoj stranici prikazuje promjene u teritorijalnoj upravi od početka 19. st. do danas. Budući da je kroz povijest postojala različita podjela država na pokrajine, oblasti, savezne države itd., radi lakšeg razumijevanja tablica se pojednostavila korištenjem pojmova *upravna jedinica 1. / 2. stupnja*.

Do nove reorganizacije uprave došlo je 1804. g. kad je Francuska stvorila *Ilirske pokrajine* po uzoru na francuske *departmane*, a teritorij podijelila na kotre (*canton*) i općine (*arrondissement communaux*). Francuska je osim reorganizacije uprave donijela revolucionarni preokret i u sudstvu, prosvjeti i zakonodavstvu. Po uzoru na *liberalizam* i *individualizam*, ukinulo se kmetstvo, staleži, crkvene bratovštine, plaćanje crkvene desetine. Po prvi put u povijesti došlo je do razdvajanja crkve od države te ukinuća crkvenog nadzora u školstvu. Svi su građani bili ravnopravni pred zakonom, a upotreba materinjeg jezika bila je ponovno dopuštena. Unatoč reformama, Istra je bila u oskudici zbog pomorske blokade Jadrana. Oprtalj je u to vrijeme spadao u skupinu općina 3. klase zbog malog broja stanovnika. Ponovnim dolaskom Austrije na vlast ukinuli su se svi francuski zakoni te se vratio feudalni sustav, a crkvi su bili vraćeni oduzeti posjedi. Uprava je ponovno bila reorganizirana 1816. g.

Tom je podjelom Istra bila podijeljena među Tršćanskim i Riječkim okružjem, ali kad je 1822. g. Rijeka pripojena Hrvatskoj, istarski su posjedi pod nazivom *Pazinski okrug* dodijeljeni Tršćanskom okružju. To je potaklo novu reorganizaciju 1825. g. kad se Istarsko okružje podijelilo na dva okruga na čijim je čelima bio kapetan. Kotarom je upravljao komesar, općinom načelnik, a podopćinom župan (Općina Oprtalj tada se dijelila na 3 podopćine: Čepić, Oprtalj i Zrenj). Godine 1948. došlo je do građanske revolucije te se ponovno ukinulo kmetstvo. Razdoblje između 1851. i 1861. g. naziva se *Bachov apsolutizam* kad je zemlja podijeljena na "krunovine" ili namjesništva.

Okružjima i kotarima upravljali su *poglavari*, a općinama *načelnici*. Općina Oprtalj ponovno se dijelila na manje općine Gradinja, Oprtalj, Topolovec i Zrenj. Padom apsolutizma došlo je do novog ustavnog uređenja 1867. g. gdje Istra više nije bila okružje Austrijskog primorja već posebna pokrajina Austro-Ugarske Monarhije. Imala je vlastiti Zemaljski sabor (*Dieta provinciale*) i Zemaljsku vladu (*Giunta provinciale*). Navedena podjela zadržala se do Prvog svjetskog rata kad je nakon kratke vladavine Države SHS vlast nad Istrom preuzela Italija pripojivši ju *Julijskoj krajini*. Koncem Drugog svjetskog rata u Istru ulazi NOP (Narodnooslobodilački pokret), a Bujština spadne u NOO (Narodnooslobodilački odbor) okrug I (Sjeverna Istra) koji je kasnije dobio naziv Okružni NOO Buzet. U to su vrijeme postojala četiri općinska NOO-a: u Umagu, Savudriji, Grožnjanu i Oprtlju.

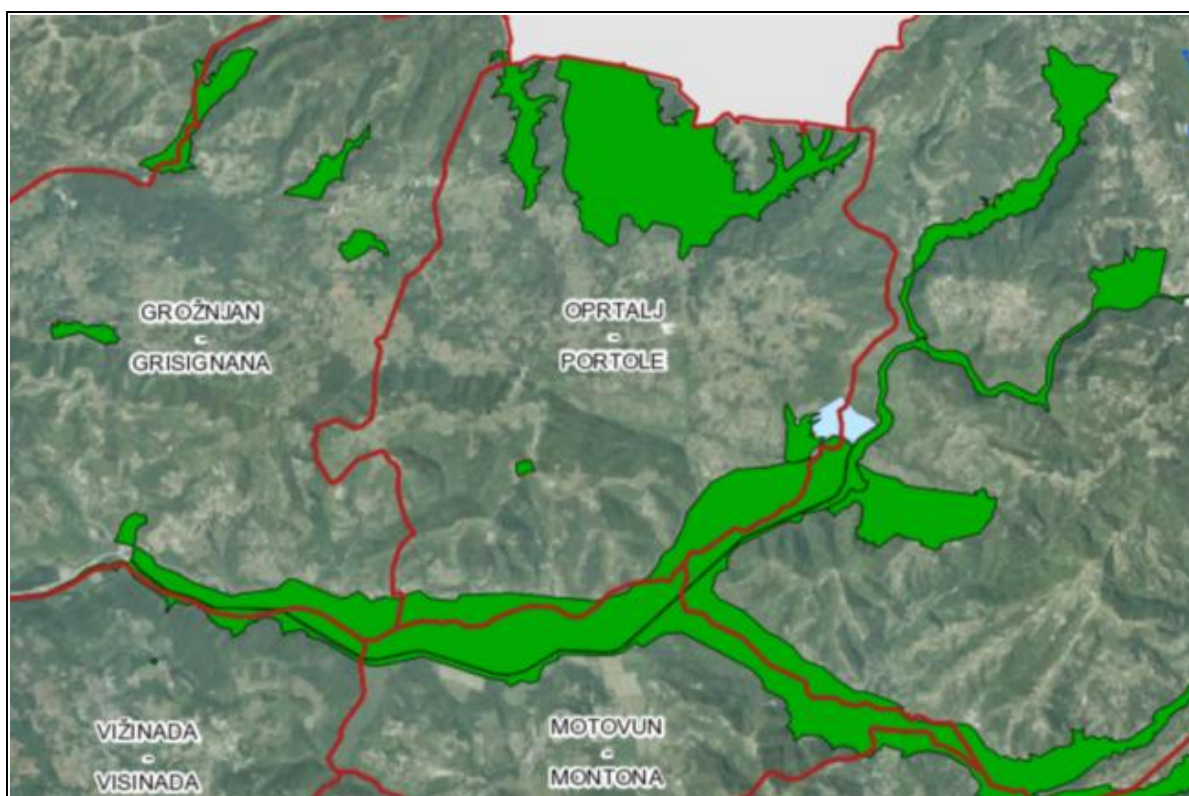
Završetkom rata u ljeto 1946. g. raspravljalo se o razgraničenju između Jugoslavije i Italije kojim je Oprtalj kao i većina Istre pripala Jugoslaviji, međutim najveći dio Bujštine

⁵⁷ Municipij (lat. municipium = gradić) se odnosi na grad ili općinu sa svojom samoupravom čime bi se "municipalni život" najbliže preveo "gradskom načinu života" odnosno "životu u administrativnom središtu".

ušao je pod STT (Slobodni teritorij Trsta). Do konačnog utvrđenja državne granice između SFRJ i Jugoslavije dolazi tek 1975. g. Osimskim sporazumom. U rujnu 1955. g. došlo je do novog komunalnog sustava i podjele Istre na sedam kotara koji su se dijelili na općine. One su predstavljale ekonomske, kulturne i društvene cjeline. Do posljednje reorganizacije uprave došlo je sa samostalnošću i osnivanju Republike Hrvatske. *Zakonom o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj*⁵⁸ određene su temeljne administrativno-upravne, političko-teritorijalne jedinice uprave i lokalne samouprave, odnosno županije, gradovi, veliki gradovi i općine. Prostor nekadašnje općine Buje podijeljen je na sljedeće jedinice lokalne samouprave: grad Buje te općine Brtonigla, Grožnjan, Novigrad, Oprtalj i Umag. Novonastaloj Općini Oprtalj pripao je i dio nekadašnje Općine Buzet.

3.1.5. Zaštićena područja južnog dijela općine Oprtalj

Na području općine Oprtalj postoji nekoliko područja pod različitim kategorijama zaštite. Ovdje će se navesti tek nekoliko takvih područja u blizini gradića, dakle unutar granica naselja Oprtalj, Livade, Pirelići, Golubići, Bencani, Ipši i Gradinje.

Sl. 17: Područja zaštićena ekološkom mrežom *Natura 2000*

⁵⁸ NN 90/1992., 29/1994. i 10/1997.

Godine 1962. povijesna jezgra naselja Oprtalj upisana je u registar kulturnih dobra, a "...spomeničku vrijednost ima i silhueta naselja te je zbog toga i neposredna okolica naselja zaštićena odredbama Zakona." (KZR, 01-178/1-1962). Okoliš povijesne cjeline Oprtalj zaštićen je kao značajni krajobraz, a pod istom je zaštitom okolina Istarskih toplica i sjeverna padina doline Mirne. Stara jezgra klasificirana je kao kulturno-povijesna cjelina, a budući da se nalaze izvan okvira naselja, pojedinačno su zaštićene i crkve sv. Silvestra, sv. Jelene, sv. Marije i sv. Roka. Pod kulturno povijesne vrijednosti lokalnog značaja prostornim planom zaštićena su naselja Fakini, Ipši, Gradinje te pojedinačne zgrade starih škola u Oprtlju i Livadama. Pod istom su zaštitom sakralne građevine u naseljima Pirelići, Vižintini Vrhi, Sv. Lucija, Laganiši, Livade i Gradinje.

Nekoliko područja kraj naselja Oprtalj zaštićeno je i *Naturom 2000*⁵⁹ (sl. 17). Među njima je površina⁶⁰ veličine 5,7 ha koja se nalazi oko 700 m južnije od stare jezgre. Pod istom je kategorijom zaštite i rijeka Mirna⁶¹ čije je područje od 1476,72 ha zaštićeno 2014. g. zbog dva tipa staništa te subatlantske i srednjoeuropske šume hrasta i graba. Okolica Mirne predstavlja jedino stanište u Hrvatskoj za neke od dvanaest zaštićenih vrsta ili jedno od rijetkih u svijetu. Najveću prijetnju i negativni utjecaj prouzročuje kanalizacija toka i promjene u hidrauličkom stanju, a od ostalih čimbenika mogu se navesti intenzivna poljoprivreda, upotreba kemikalija i biocida te zagađenje.

Motovunska šuma proglašena je posebnim rezervatom te je sukladno tome i zaštićena. Površinu od 274,86 ha zaštitio je Zavod za zaštitu prirode 1964. g. O važnosti šume govori nam činjenica da je mnogo puta kroz povijest bila šticeana te su se pisale brojne uredbe i zakoni o njenom upravljanju ili zaštiti. Za vrijeme Austrijske vlasti (1797.-1806. g.) Motovunska šuma (onda veličine 1186,93 ha) proglašena je državnom šumom. Brigu o šumama preuzeli su i Francuzi, kao što je Austrija preuzela od Mlečana. Još je u 15. st. donesena odluka o zabrani uvođenja koza u stadima na ispašu, već samo kao pojedinačno vezane životinje kako bi se spriječile štete šumi, a slični su se zakoni uvođeni i kasnije (1900. g. zabranjeno držanje koza ukazom Bečke uprave za poljoprivredu i šumarstvo; 1945. g. istu uredbu uvađa FNRJ). Kao područje značajno za zajednicu, područje šume od 1009,92 ha zaštićeno je i ekološkom mrežom *Natura 2000*⁶². Najveću prijetnju šumi stvara upravo reguliranje toka Mirne kao žile kucavice šume, dok manje negativne učinke stvaraju promet, lov i ribolov te nekontrolirano bacanje otpadnih materijala.

Ostale informacije o kulturnoj i prirodnoj baštini bit će navedene u nastavku rada pri opisivanju prikupljenih prostornih podataka.

⁵⁹ Natura 2000 je ekološka mreža za očuvanje prirodnih staništa te životinjskih i biljnih vrsta u okviru Europske Unije. Područja su klasificirana u skladu s Direktivom o pticama (2009/147/EZ) i Direktivom o staništima (92/42/EEZ).

⁶⁰ Kod HR2001483 Istra – Oprtalj.

⁶¹ Kod HR2000619 Mirna i šire područje Butonige.

⁶² Kod HR2000637 Motovunska šuma.

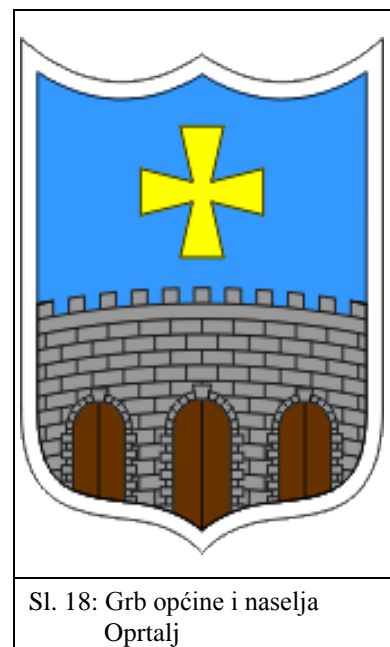
3.2. Podaci o prostoru

"Oprtija predstavlja tipičan primjer istarskog tipa organizacije utvrđenog naselja na uzvisini, koje je zbog depopulacije i usporenog razvoja u 19. i 20. st. sačuvalo izvorni odnos povijesnog središta sa okolnim, prirodnim i kultiviranim krajolikom" (Bradanović, 2009). Iako je Oprtija "tipičan primjer" srednjovjekovnog gradića koje možemo naći diljem Istre od rijeke Dragonje na sjeveru do južnog rta Kamenjak, gradić je po nekoliko značajka jedinstven u svom smještaju, izgledu i percepciji. Njegova svojstvenost leži u međuodnosu izgrađenog dijela naselja s prirodnim i kultiviranim krajobrazom.

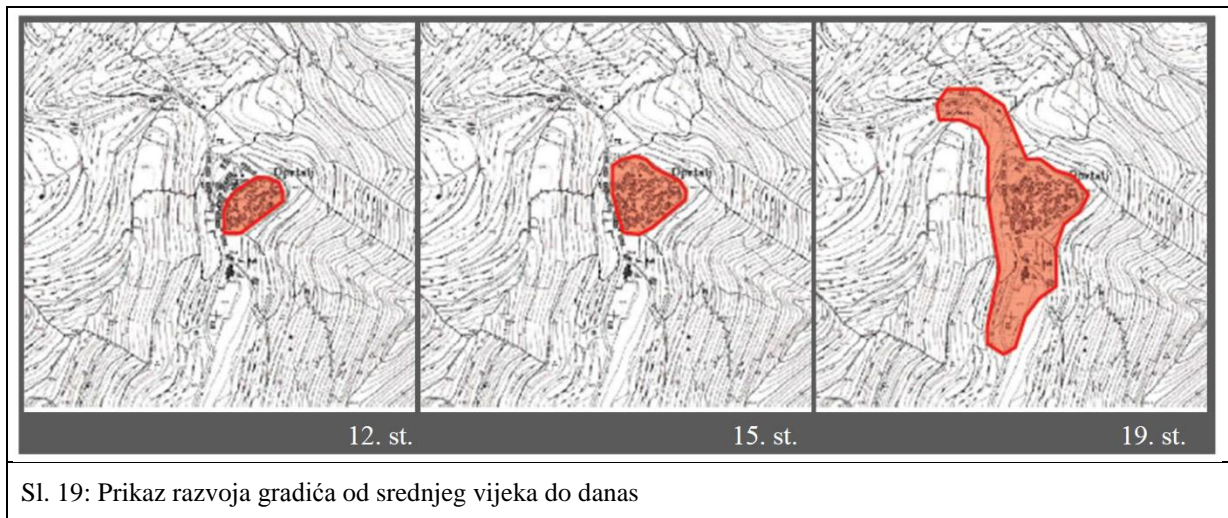
Kao što je ranije napomenuto, Oprtija je jedna karika u lancu sličnih gradića koji krune vrhove raznih brežuljaka sjeverno od doline rijeke Mirne, ali za razliku od Grožnjana, Kostanjice, Završja i ostalih, Oprtija nije moguće vidjeti iz doline. Sakriven od pogleda, gradić se može sagledati tek s nekoliko točaka iz neposredne udaljenosti. Kako bi mogli analizirati te, a i sve ostale čimbenike koje čine vezu naselja i krajobraza, prvo je potrebno prikupiti podatke izgrađenog i neizgrađenog prostora. U idućim poglavljima detaljno su opisane prostorne sastavnice koje će kasnije poslužiti kao podloga za analiziranje i vrednovanje prostora.

3.2.1. Povijesna jezgra naselja Oprtija

Srednjovjekovni gradić Oprtija, kao i prapovijesna gradina prije njega, smjestio se na jednom od brežuljaka na sjeveru Istarskog poluotoka, međutim osnovna je odrednica smještaja skrovitost. To čini njegovu *lokaciju* dodatno posebnom i jedinstvenom. Njegov smještaj na prijelazu vapnenačke zaravni u flišna pobrđa osigurava još jedan poseban i rijedak čimbenik, a to je *krajobraz*, točnije prirodni krajobraz najbolje vidljiv istočno od gradića. Međutim, kultivirani krajobraz u vidu terasastih padina zapadno od jezgre također nije često viđen i karakterističan prizor kod srednjovjekovnih gradića Istre. Sama jezgra koja se nažalost (ili na sreću) nije mnogo razvijala i mijenjala u novom vijeku predstavlja srednjovjekovnu pozornicu što posjetitelje gradića vraća kroz *vrijeme*. Navedene značajke čine tri četvrtine *identiteta* Oprtija i jedine na koje prostorni planeri, arhitekti, krajobrazni arhitekti, konzervatori i ostali stručnjaci mogu utjecati. Promišljenim planiranjem potrebno je osigurati plodno tlo za četvrtu odrednicu identiteta, *osobnu uključenost* posjetitelja koja će uvelike ovisiti o već navedenim odrednicama i u konačnici oblikovati identitet Oprtija.

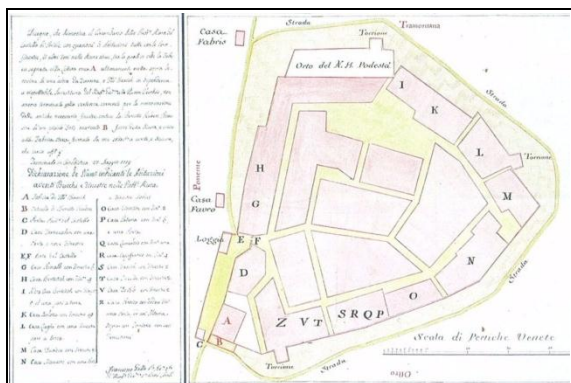
a) Povijesni razvoj

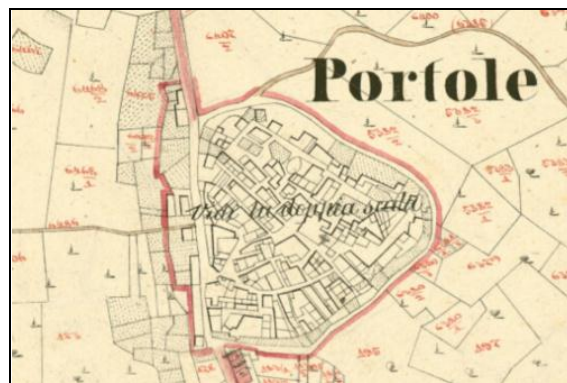
Srednjovjekovno se naselje razvilo na ostacima antičke vojne stanice koje je Rimsko Carstvo izgradilo na mjestu nekadašnje gradine. O izgledu srednjovjekovnog gradića puno nam govori povijesni naziv naselja, odnosno *Castrum Portulense*. *Castrum* je pojam za naseobinu utvrđenu bedemima i kulama, a *portulus* upućuje na puno malih ulaza u grad. Na grbu Oprtlja (sl. 18) koji potječe iz razdoblja kasne gotike (14. do 15.st.) koji sadrži gradske zidine na modrom polju sa žutim zadebljanim križem (fr. *croix pattée*), vidljivo je da su zidine bile nazubljene te da je gradić imao više ulaza. U 14. i 15. st. Oprtalj je bio omeđen eliptičnim perimetrom zidina s kulama, a ojačan je kaštelom s pristupom kroz zapadnu kulu. Građevinske radove izvodili su većinom građani koji su za uzvrat bili oslobođeni plaćanja poreza. Nekad se naselju moglo prići samo s južne strane.

Današnju uličnu mrežu Oprtalj dobiva od 15 do 18 st. U vrijeme turske prijetnje s 15. na 16. st. podignut je novi prsten zidina koji je obuhvaćao i predgrade (borgo), a gradić je dobio dodatni sjeverni ulaz. Time se grad transformirao iz tipa zatvorenog bedema u kaštel ("borgo castello"⁶³), sustav zidina s brojnim vratima i prozorima. Stari zidovi zamijenjeni su kontinuiranim nizom kuća tu i tamo prekinutim tornjem ili kulom. Sjeverna i južna vrata porušena su kad se rušio vanjski prsten zidina. Glavni ulaz u gradić nekad je bio u obliku prohodne kule kao kod Motovuna, a u baroku su dodani prozori i povećani katni stambeni prostori gdje se nalazila straža. Vrata s pomičnim mostom bila su dio srednjovjekovnih zidina, međutim uoči Uskočkih ratova (visoka renesansa i rani barok) sagradio se novi sustav zidina koji je sadržavao još dva ulaza radi lakše obrane glavnog ulaza kao najosjetljivijeg mjesta u obrani.

⁶³ Tipologija je po autoru Luigiu Foscanu koji je u svojem dijelu *I castelli medioevali dell' Istria* (1992.) popisao i klasificirao srednjovjekovne kaštele Istre.

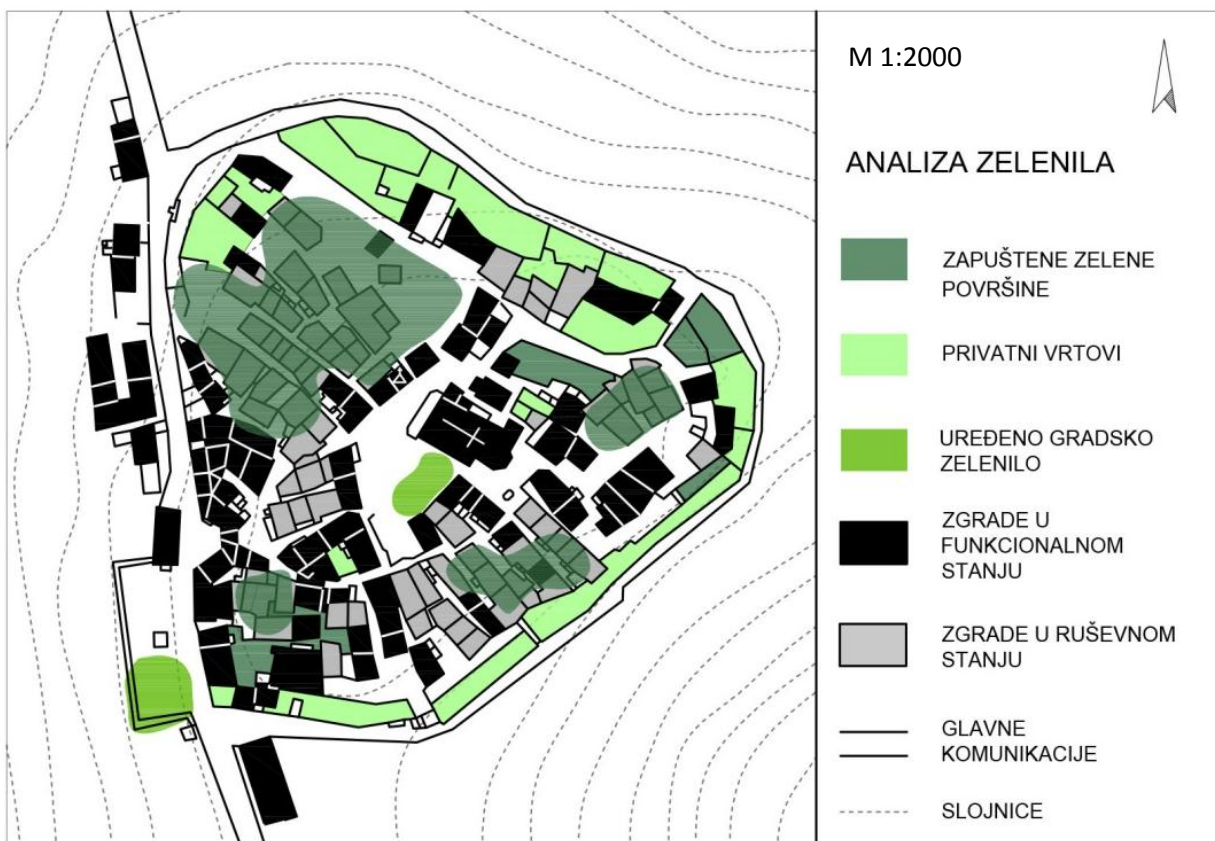
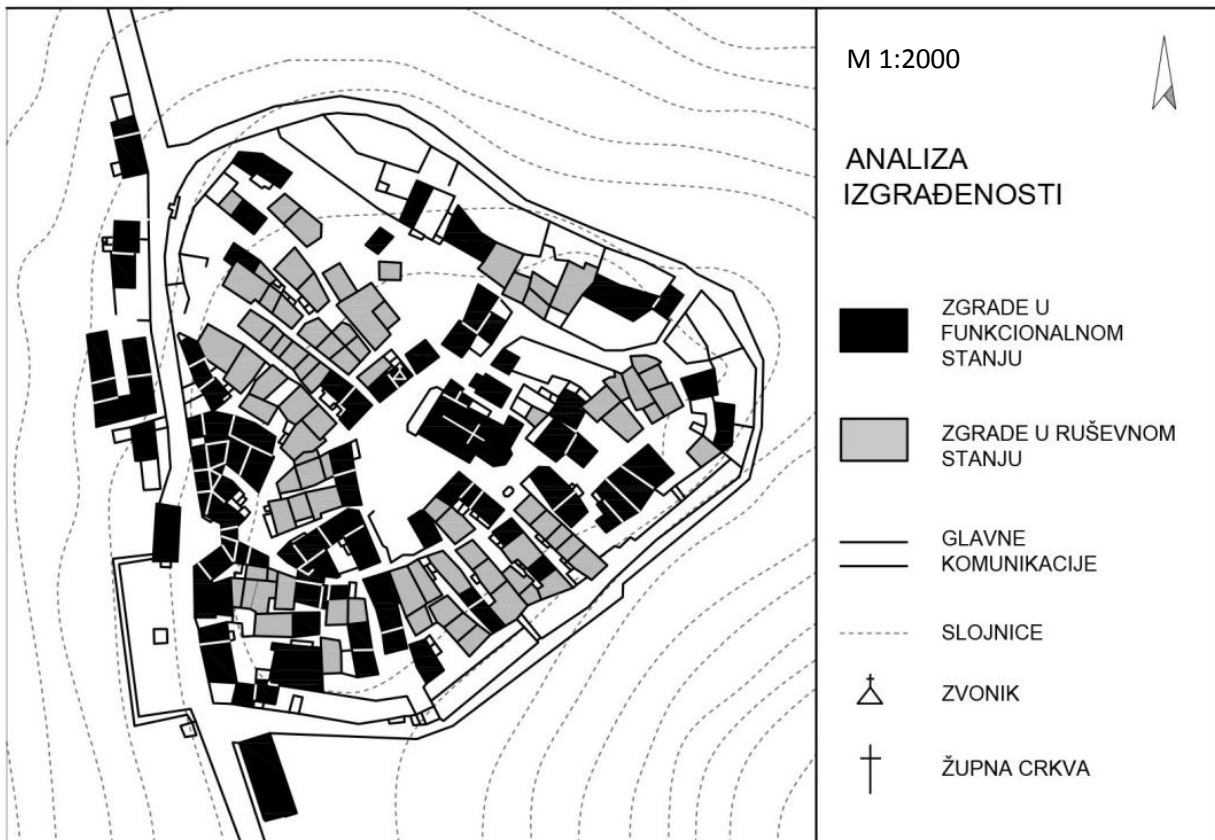
Sl. 20: Tlocrt gradića iz 1779. g.

Sl. 21: Izvod iz katastarske karte iz 1878. g.

Krajem 17. st. Oprtalj prolazi kroz još jednu promjenu. Nakon Uskočkog rata nastupa razdoblje relativnog mira, a obrana više ne predstavlja glavni motiv gradića i građana. Obitelj Milossa svojata dio zidina i toranj uključujući ih u svoje rezidencijalne posjede, a slično čine i druge obitelji. Time Oprtalj prelazi iz tipa klasičnog "borgo castello" u tzv. "borgo rurale", odnosno zaselak ili ruralni gradić. U tom se razdoblju podiže danas nepostojeća loža unutar zidina (*intra muros*) radi građanske i sudbene jurisdikcije. Godine 1687. novigradski biskup Gabrieli opisao je naselje kao "utvrđeni gradić koji se ugnijezdio na tjemenu brijega opsega oko 1000 koraka". Godine 1756. pregrađuje se zapadna kula na kojoj se nalazi glavni ulaz u grad. Naselje se širi izvan zidina u 19. st. kad se grade zgrade uz glavnu prometnicu. Svjedočanstva svih mijena i faza razvoja gradića danas tvore slojeve Oprtlja, a njihova sveobuhvatnost se iščitava u gustoći, načinu i obliku izgradnje o kojima će se pobliže raspravljati u idućem dijelu poglavlja.

Analize izgrađenosti i zelenila

b) Oblik i način uređenosti i izgradnje

Poput velikog broja istarskih srednjovjekovnih gradića, Oprtalj ima izuzetno zbijenu urbanu strukturu, a rub naselja definiran je osi gradskih zidina. Ulice su po svom rasporedu i izgledu zadržale srednjovjekovni karakter, a očituje ih nepravilnost, vijugavost i praćenje slojnica. U vrijeme Venecije gradić je bio izgrađen blokovski, a danas su ti blokovi usitnjeni na veći broj manjih zgrada u različitim stupnjevima očuvanosti. Prema analizi izgrađenosti (str. 39) vidljivo je kako je preko pola zgrada unutar povijesne jezgre u derutnom stanju. Neke od njih su samo napuštene zgrade u lošem stanju koje zahtijevaju manje zahvate kako bi se vratile u funkcionalno stanje, a s druge strane postoje zgrade gdje nam samo jedan do dva bršljanom obrasla zida daju do znanja da je nekada na ovom mjestu stajala zgrada. Najzapuštenija četvrt je ona sjeverozapadno od trga. Cijelo područje obraslo visokom vegetacijom u potpunosti je neprohodno, a zbog gomila krhotina, manjka upozorenja ili sigurnosnih prepreka te uvijek prisutne prijetnje daljnjeg urušavanja, područje predstavlja opasnost za posjetitelje.

Sl. 22: Zapušteno područje SZ od trga

Sl. 23: Ruševna zgrada u zapuštenom području

Neke od ruševnih građevina pomažu nam u određivanju kako su nekada izgledale zgrade koje su se gradile u različitim razdobljima. Tako možemo znati da su se zgrade, kao i gradske zidine radile od pješčenjaka, a otvori se rijetko isticali od fasade osim ponekad malom klupčicom. Krovovi kuća i zgrada bili su pokriveni *škrilom*, odnosno suho položenim kamenim pločama, a kanalice se pojavljuju tek u kasnom baroku. Na južnu ulicu nadovezuje se veliki broj manjih slijepih uličica i *androna* (sl. 25), odnosno natkrivenih prolaza koje najčešće završavaju u dvorištima. Natkrivanje prolaza ukazuje na oskudicu stambenih prostora i snalaženje u ograničenim uvjetima. Vrtni podzidi na jugu i istoku građeni su od ostatka fortifikacija. Putevi i ulice opločene su lomljenjem pješčenjaka, većinom križanim dijagonalama postavljenim *na nož*⁶⁴. Jedno od najstarijih, renesansnih opločenja nalazi se na ulazu, kraj bočnog zida gradskih vrata, pod unutarnjim pregrađenim portalima iz istog razdoblja. Na trgu je vidljivo okomito i dijagonalno slaganje opločenja iz 18. i 19. st. također *na nož*.

⁶⁴ Slaganje "na nož" podrazumijeva polaganje opločenja visinom okomito na podlogu.

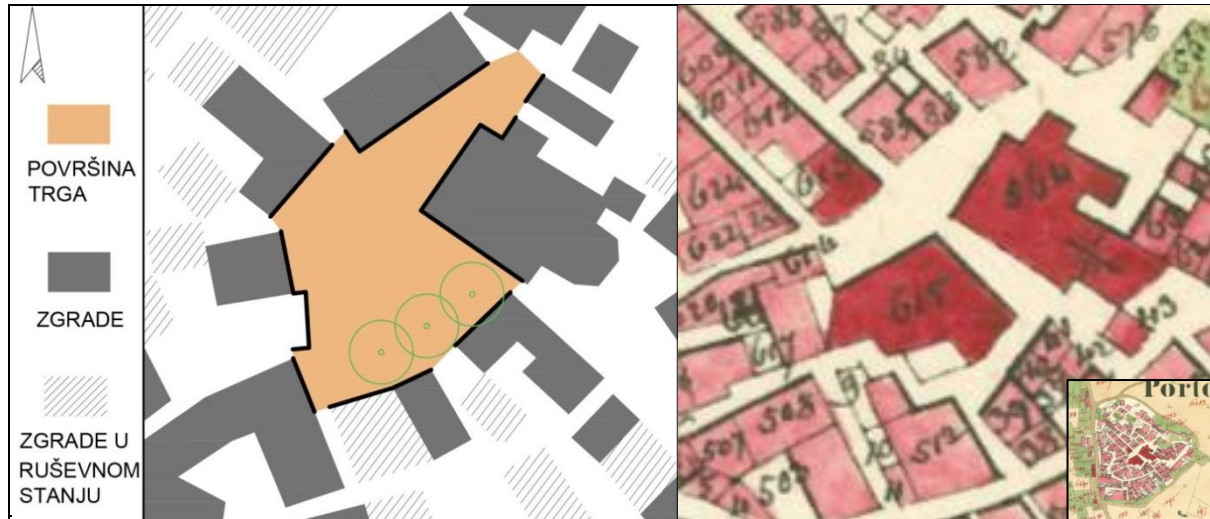

Sl. 24: Primjer dva tipa opločenja

Sl. 25: Natkrivena ulica

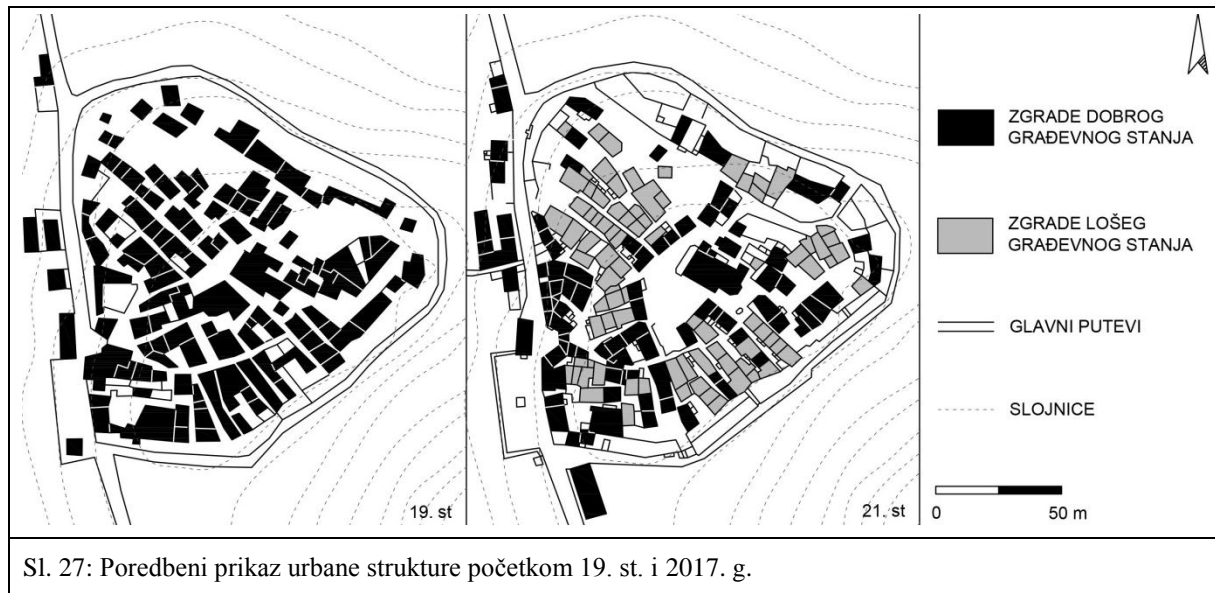
Trg je mjesto nastanka prvog naselja na ovom lokalitetu, a današnji je oblik dobio u kasnom srednjem te ranom novom vijeku. Unatoč tome, važno je napomenuti da je nekada bio puno manji radi zgrade komunalne palače koja je tvorila jedan od rubova tadašnjeg trga. Na slici 26 vidljiv je smještaj i oblik palače (kč. 615) te nekadašnji oblik trga. Rušenjem komunalne palače, o kojoj će biti više rečeno u nastavku ovog poglavlja, izgubila se cjelovitost trga. Osim što se trg povećao izvan mjera prihvatljivih za veličinu gradića, došlo je do tzv. "prelijevanja prostora" odnosno gubitka logičnog smjera kretanja u prostoru. Osim danas nepostojeće zgrade, rubove trga čine župna crkva i zgrade javnog karaktera.

Sl. 26: Shematski prikaz glavnog trga u usporedbi s izvadkom iz katastra iz 1819. g.

Uz pomoć katastra rađenih u 19. st. moguće je dobiti predodžbu o nekadašnjem izgledu gradića, a uspoređujući ih s demografskim prilikama možemo doći do zaključka da je uslijed migracija potaknutih raznim demografskim trendovima do najvećeg zapuštanja Oprtlja došlo upravo kroz posljednja dva stoljeća. Iako ne možemo sa sigurnošću znati u kakvom su stanju bile pojedine zgrade prije dvjestotinjak godina, raspolažemo informacijom o broju stanovnika u naselju koja je u to vrijeme brojala skoro 500 glava te sukladno s time može se zaključiti da je za prihvat tog broja ljudi u Oprtlju trebalo postojati mnogo više funkcionalnih

zgrada nego što ih je danas. Najveće zapuštanje vidljivo je u sjeverozapadnom dijelu jezgre gdje su danas ostale samo ruševine, dok je napuštenih zgrada koje polako grabe prema istoj sudbini najviše u istočnom i jugoistočnom dijelu gradića.

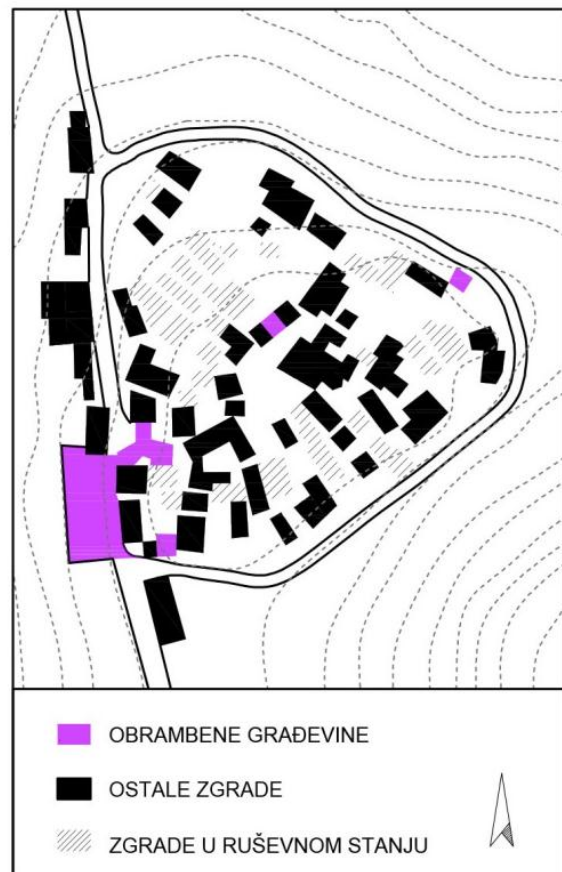
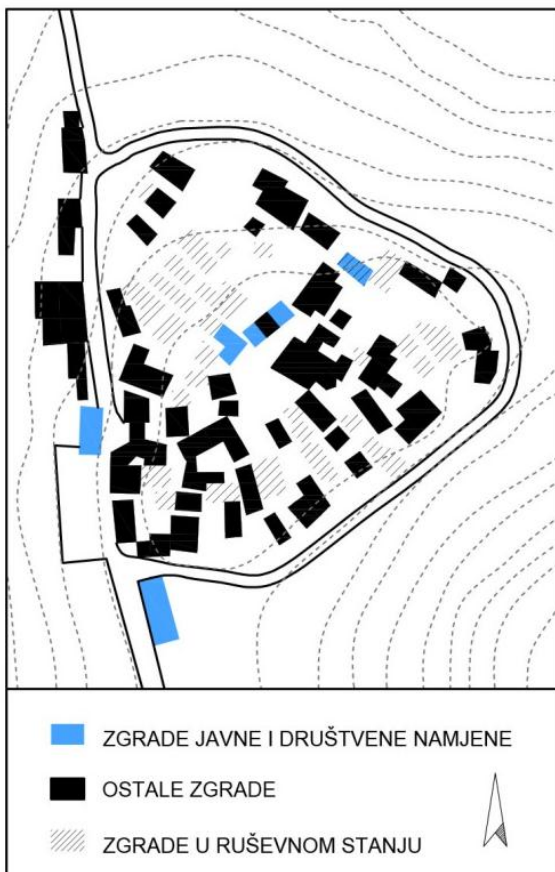
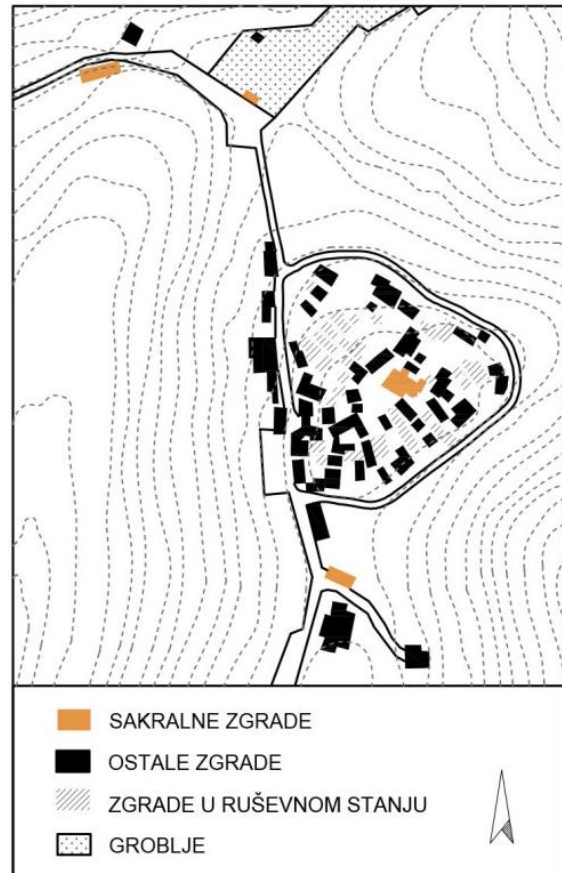

Sl. 27: Poredbeni prikaz urbane strukture početkom 19. st. i 2017. g.

Prema shematskim prikazima koje prikazuju namjenu zgrada (str. 43), vidljivo je kako je većina zgrada izgrađena za stambenu namjenu, no treba uzeti u obzir da su nekadašnje zgrade većinom imale obrt, trgovinu ili ostale djelatnosti u prizemlju dok se stanovalo na katovima. Takvu mješovitu namjenu neke su zgrade zadržale do danas. Sakralne građevine nalaze se većinom izvan zidina grada radi putnika. Zgrade javne i društvene namjene smještene su u središtu gradića ili neposredno izvan zidina, dok su obrambene građevine, kako logika nalaže, sačuvane uz rubove naselja. Pobliza analiza pojedinačnih zgrada i građevina te popratni slikovni sadržaji ponudit će se u idućim poglavljima rada⁶⁵.

⁶⁵ Za točan položaj priloženih slika pogledati stranicu 51.

Namjena zgrada i građevina

Stambene zgrade

Stambene zgrade širom naselja najslikovitiji su prikaz razvoja gradića. Na njima su vidljivi elementi romanike, gotike, baroka, neoklasicizma i historicizma. Stambene zgrade nosile su naziv po imenu obitelji kojoj su pripadale. Prvi dio naziva glasio je "Casa" (tal. *kuća*), a drugi dio naziva bilo je prezime obitelji. Građevinski blok južno od vrata nekad je nosio naziv Casa Franceschin (sl. 28). Do danas je sačuvan gotičko-renesansni portal iz 16. st., prozor iz vremena kasne renesanse te prizemni prozori lukova iz doba historicizma koji su obrađeni štokanjem, a ne tradicionalnim klesanjem. Danas su to zgrade mješovite namjene te osim stambenih prostora sadrže usluge poput trgovine i restorana.

Sl. 28: Casa Franceschin

Sl. 29: Casa Persico

Casa Persico (sl. 29) naziv je za sklop kuća na jugu naselja gdje je živjela ugledna obitelj Persico koja je po novigradskom biskupu G. F. Tomasiniju podrijetlom iz zapadne Bosne. Kuća je gotičko-renesansnog karaktera, a vrata i prozori iz razdoblja baroka. Dio kuće čini kasnogotička kula koja je najbolji sačuvani primjer takvih kula u gradu. Kuća je jedna od najbolje očuvanih stambenih zgrada u povijesnoj jezgri, a karakteristična je po svojoj orijentaciji prema jugu, umjesto prema centru grada. Slične plemićke kuće koje izgledom podsjećaju na ložu vidljive su i u ostalim istarskim gradićima kao npr. u Bujama. Zapadni blok kuća (sl. 30), u vrijeme Venecije nazivan Casa Rinaldi i Bertetich, sadrži neoklasicistički zabat i balkon iz prve polovice 19. st. po uzoru na kuće u Trstu i Kopru. Također, vidljive su dobro očuvane konzole pasje i vučje glave te luk portala kojemu je kasnije ugrađena ranorenesansna monofora. Iako pretežno stambene namjene, danas se u jednoj od kuća nalaze apartmani i antikvarijat.

Sl. 30: Casa Rinaldi i Bertetich

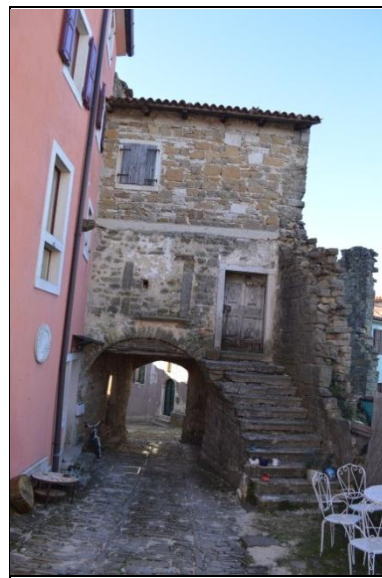
Prekoputa spomenutog bloka nalazi se gotička kuća (sl. 31) koja je danas u ruševnom stanju. Kuća se dogradila u baroku kako bi se dobili dodatni stambeni prostori građeni iznad prolaza. Sjeverno od trga nalazi se mala bezimena kućica (sl. 32) iz razdoblja rane gotike s prozorima i vratima renoviranim u 18. st. U južnom dijelu gradića na kućama obitelji Dusizza (sl. 33), Manzini, Visintin, Patuna, De Polo i Persico vidljiv je cijeli niz detalja iz različitih razdoblja, od

Sl. 32: Gotička kuća

gotičkih portala, prozorskih otvora s klupčicama iz doba visoke renesanse, baroknih profilacija ili kasnijih vanjskih stubišta na podestima. Navedeni blokovi čine najbolje očuvanu i najgušće naseljenu četvrt u gradiću. Krajem 19. st. uz

glavnu se prometnicu grade višekratnice koje odlikuju kićena pročelja u duhu historicizma s bogatim detaljima poput balkona od perforirane kamene ploče. Jedna od takvih kuća nalazi se istočno od škole. Nazivana još kuća Timeus (sl. 34), sagrađena je 1882. g. kao ljetnikovac ili suburbana palača. Ista obitelj podigla je još jedan ljetnikovac između 2 svjetska rata nešto istočnije niz padinu.

Sl. 31: Barokna dogradnja kuće

Sl. 33: Casa Dusizza

Sl. 34: Casa Timeus

Sakralne zgrade

Župna crkva ili crkva sv. Jurja sagrađena je 1526. g. na mjestu manje romaničke crkvice, ali današnji je izgled dobila u baroku (sl. 35). U ono se vrijeme smatrala velikom crkvom u usporedbi s ostalim naseljima takvog tipa. Crkva je trilobno raščlanjena pilastrima koji se spajaju profiliranim vijencem. Središnji od tri portala s vijencima ima zabat i okulus, a

bočni kovane rešetke s rozetom. Na krutim i pomalo nespretno klesanim detaljima vidljivo je kako putujući klesari koji su bivali angažirani za rad na crkvi nisu bili pobliže upoznati s navikama mletačkih naručitelja. Unutrašnjost crkve nema mnogo baroknih značajki, već svojom konstrukcijom više nalikuje na trobrodnu kasnogotičku građevinu s križno-rebrastim i zvjezdastim svodom. U njoj se nalaze oltari i slike iz 16., 17. i 18. st. Uz glavnu župnu crkvu nalazila se Komora sv. Jurja koja je upravljala prihodima župne crkve te manja crkva sv. Marije Magdalene. Iza začelja crkve sv. Jurja nalazila se crkva Gospe od Karmela ili još zvana sv. Marija Mala koja je porušena u 19. st.

Sl. 35: Crkva sv. Jurja

Sl. 36: Crkva sv. Roka

Južno od gradske jezgre, između zgrade općine i škole nalazi se crkva sv. Roka podignuta 1581. g. na mjestu starije crkve (sl. 36). Predstavlja jednu od posljednjih crkva istarske regionalne grupe s apsidom upisanom u ravni začelni zid, a u njoj se nalaze freske poznatog majstora Antona iz Padove. U 17. st. produljena je prema zapadu, a dodana joj je lopica, odnosno trijem s tri strehe. Crkva je obnovljena 1913. g. otkad se koristi kao mauzolej starih oprtaljskih obitelji te sadrži nadgrobne spomenike iz baroka. Takav primjer nije jedini na području sjeverne Istre. Crkvu svetog Roka smještenu na ulazu u grad možemo pronaći u Roču i Sovinjaku. Mnoge su srednjovjekovne crkvice posvećene tom svecu jer je on bio zaštitnik od kuge što puno govori o načinu života, svjetonazoru i problemima ondašnjeg stanovništva.

Sl. 37: Crkva sv. Marije

Sl. 38: Crkva sv. Cecilije s grobljem

Izvan naselja nalazi se još nekoliko crkva vrijednih spomena. Među njima je crkva sv. Jelene južno od povijesne jezgre čiji je krov od kamenih ploča jedan od rijetko sačuvanih primjera krovova kako su se nekada gradili. Jednobrodna građevina s upisanom apsidom, preslicom i zvonom sagrađena je u 15. st. Osim glagoljskih grafita iz kraja 15. st. sačuvane su i freske majstora Clerigina iz Kopra. Sjeverozapadno od naselja nalazi se bratovštinska crkva sv. Marije (sl. 37). Crkva je jednobrodna i kasnogotička, iz 1471. g. s upisanom apsidom, preslicom i zvonom, no 1770. g. dodan joj je prednji dio s trijemom i svetištem. Južni zid, podlučje i trijumfalni luk oslikao je ranije spomenuti majstor Clerigin, a sjeverni i dio južnog oslikao je poznati Šareni majstor. Osim navedenih, crkva sadrži nekoliko fresaka drugih majstora te dobro sačuvane glagoljske grafite. U spomenutim crkvama i drugima poput sv. Lucije u istoimenom selu ili crkvi sv. Silvestra u selu Kosići pronađeno je pregršt glagoljičkih natpisa i fresaka. Uzimajući ih u obzir, Oprtalj s okolicom čini područje s jednim od najvećim brojem freski i natpisa u Istri.

Današnje groblje i crkva sv. Cecilije (sl. 38) nastalo je sredinom 19. st. Nekada se manje groblje s crkvom sv. Krševana nalazilo na mjestu škole. Na nadgrobni spomenicima mogu se iščitati profesije pokopanih kao npr. dekan, župnik, općinski vijećnik, šumarski inspektor, pjesnik, povjesničar, student... Cijela općina broji 38 kapelica, a najstarija se nalazi na cesti Oprtalj-Sv. Jelena.

Javne i društvene zgrade

Sl. 39: Zapadno pročelje trga sa zgradom nekadašnje žitnice

Sl. 40: Zgrada komunalne palače na fotografiji iz 1920. g.

Kao što je ranije navedeno, većina javnih i društvenih zgrada nalazi se u središtu gradića kraj glavnog trga. Jedna od zgrada koje čine pročelje trga je nekada služila kao *fontika*, odnosno žitnica iliti skladište za rezervu žitarica (603 kč). Zgrada je kasnogotičke i renesansne strukture što se iščitava po prizemnim križnim svodovima. Na njoj se nalaze dva grba grada, renesansni na nadvratniku i barokni na uglu kuće. Prekoputa žitnice nalazila se zgrada komunalne palače (sl. 40). Zgrada je bila jednokatnica s masivnim kamenim stubištem duž pročelja. Na fasadi je imala lava sv. Marka s Oprtaljskim kaštelom. Zgrada je nastradala u Drugom svjetskom ratu nakon što je bila spaljena sa strane partizana te konačno srušena polovicom 20. st. jer je zakrivala pogled na bočni zid crkve Svetog Jurja. Konzervatori se zalažu za ponovnu izgradnju vijećnice. Na slici 39 vidljivo je zapadno pročelje trga. Desno od

roza zgrade vidljiva je jednokatnica koja je nekada bila žitnica, a lijevo od nje je prazan prostor na kojem se nekada nalazila komunalna palača. Rub te iste zgrade vidljiv je na slici 36 koja prikazuje nekadašnju palaču.

Sl. 41: Zgrada nekadašnje ubožnice

Sl. 42: Gradska loža

Ruševna zgrada sjeveroistočno od trga iz razdoblja rane renesanse nekada je bila *hospital*, odnosno ubožnica za stare i nemoćne te kuća u kojoj su odsjedali putnici (sl. 41). Gradska loža smještena ispred ulaza u grad smatra se najljepšom baroknom ložom u Istri (sl. 42). Sagrađena je u 16. st., ali današnji izgled dobila je u prepravcima rađenim u 17. st. Glavno pročelje okrenuto je prema ulazu u grad, a krasi ga pet lukova zatvorenih baroknim balustrima s izuzetkom otvorenog središnjeg luka. Zapadno pročelje koje gleda na terasasti krajobraz otvoreno je s dva luka. Loža je do propasti Mletačke Republike korištena kao sudnica, a već se stotinu godina koristi kao *lapidarij*⁶⁶.

Obrambene građevine

Južno od lože nalaze se ostaci bastiona gdje se nekada nalazio ulaz u grad. Naime, između današnjeg glavnog ulaza u grad koji je bio dio gradskih zidina iz kasnog srednjeg vijeka i baroknog bastiona nadgradio se dodatni sustav zapora i prolaza tj. propugnakula, odnosno utvrđenom hodniku koji nije tipičan kod mletačkih gradića, već onih na prostoru Pazinske knežije. Prolaz, odnosno *barbakan*⁶⁷ je od bastiona do glavnog ulaza zakretao pod pravim kutem kako bi napadači usporili i bili izloženi vojnicima sa zidina. Kasnije je barbakan služio kao prostor za topništvo, a krajem 19. st. kad se gubi potreba za topovima prolaz postaje drugi gradski trg (Belvedere). Stup za zastavu na trgu Belvedere podignut je 1919. g. Kraj kuće Timeus jugozapadno od trga, nađeni su ostaci romaničkih fortifikacija, najstariji takvi nalazi. Ostaci zidina koji su omeđivali jezgru danas čine podziđe privatnih vrtova.

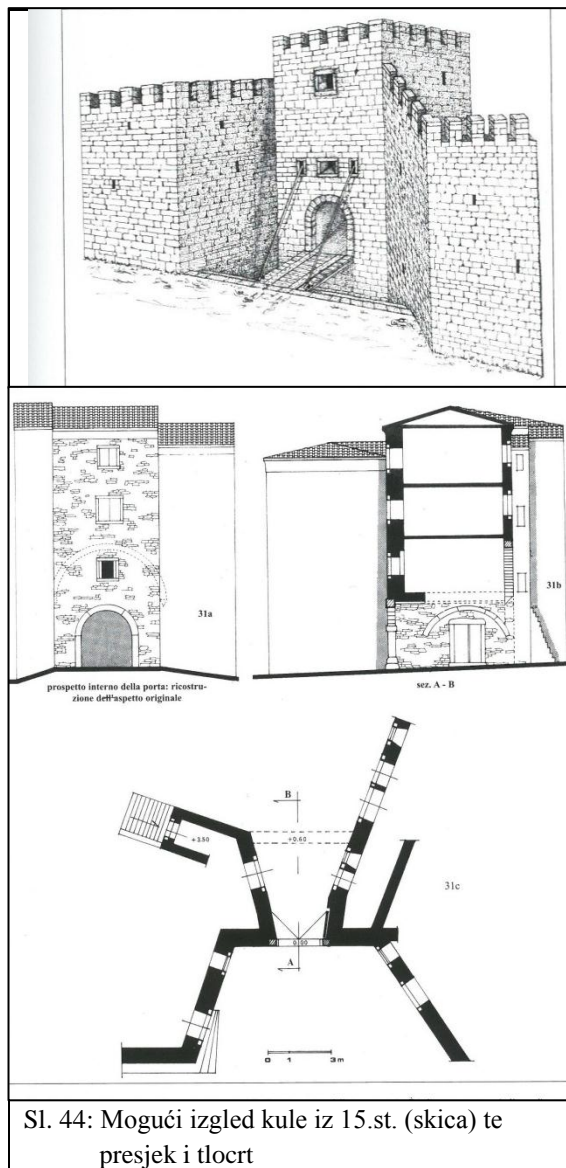

Sl. 43: Zvonik

⁶⁶ Lapidarij je naziv za zbirku ili izložbu kamenih spomenika.

⁶⁷ Barbakan je predzide odnosno isturena građevina koja je izvana branila prilaz gradskim vratima.

Portal na glavnom ulazu potječe iz baroka, a ima 2 zazidana otvora iz doba renesanse. Trokatni toranj nije uvijek izgledao kao danas (sl. 45). Krunište je zamijenjeno ravnim krovom nakon urušavanja prvobitnog krova. Urušavanje je uništilo unutrašnjost tornja, stoga je sa strane koja je okrenuta prema unutrašnjosti gradića sagrađen luk kako bi držao zid. Međutim, nekada je cijela stijenka bila zatvorena, a u gradić se ulazilo kroz druga vrata. Otvor iznad vanjskog prolaza služio je za nadgledavanje prolaza, odnosno unutrašnjosti tornja. Prema rekonstrukciji L. Foscani (sl. 44) vidljivo je da je osim zupčanih vrhova kula imala pokretni most koji se spuštao nad opkopom koji je služio kao dodatna obrana prostora. Isti je autor prikazao presjek i tlocrt kule kakva je izgledala prije urušavanja dijela zida. Osim glavne, do danas su sačuvane još dvije kule. Jedna se nalazi u sastavu kuće obitelji Milossa, a druga obitelji Persico (sl. 46). Kao i kod Motovuna i još nekoliko primjera istarskih gradića, zvonik je nekada bio sastavni dio obrambenog sustava grada i sa svojih 27 metara služio je kao izvidnica (sl. 43). Izgradnja zvonika trajala je od 16. st. do 1740. g. Iz tog razloga očituje ga zatvorenost, slaba ukrašenosť i oblik kule. Sagrađen je od mekog pješčenjaka, a malobrojni ukrasi poput portala, kutnih klesanika, bifore i vijenca napravljeni su od nešto tvrdog sivca. Kućica na jugozapadu dodana je u kasnom baroku, a zvonik je zadnji put obnovljen 2008. godine.

Sl. 44: Mogući izgled kule iz 15.st. (skica) te presjek i tlocrt

Sl. 45: Ulazna kula s vanjske i unutarnje strane

Sl. 46: Obrambena kula u sastavu kuće Persico

Izgradnja iz 20. stoljeća

U povijesnoj jezgri gradića nema mnogo građevina nastalih nakon 1900. godine, kao ni u ostatku naselja. Jedna od novijih građevina jest vodosprema (sl. 47) kraj župne crkve izgrađena 1938. g. čije je pročelje bilo ukrašeno fašističkim simbolom liktorskog snopa. Na ulazu u Oprtalj postojao je Zadružni mlin na benzinski pogon iz 1906. g. gdje se prodavalo brašno i žitarice, a uz njega se nalazila tvornica košara i zgrada u kojoj se učilo pletenje vrbe. Sjeveroistočno od trga nalazila se palača Milossa čije je začelje nekada bilo dio gradskih zidina, čemu je svjedočio i toranj koji je iz obrambene kule postao sastavni dio stambenog prostora palače. Iako i danas stoji kuća na mjestu palače, jedini izvorni element jest ulazni portal iz kasnog baroka (sl. 48). Današnja je kuća napravljena u prošlom stoljeću kao replika nekadašnje najraskošnije palače u gradu. Međutim, s ciljem da izgleda rustično, zgrada nema fasadu, iako možemo sasvim sigurno tvrditi da je bila ožbukana kao i ostale gradske stambene zgrade u ono doba.

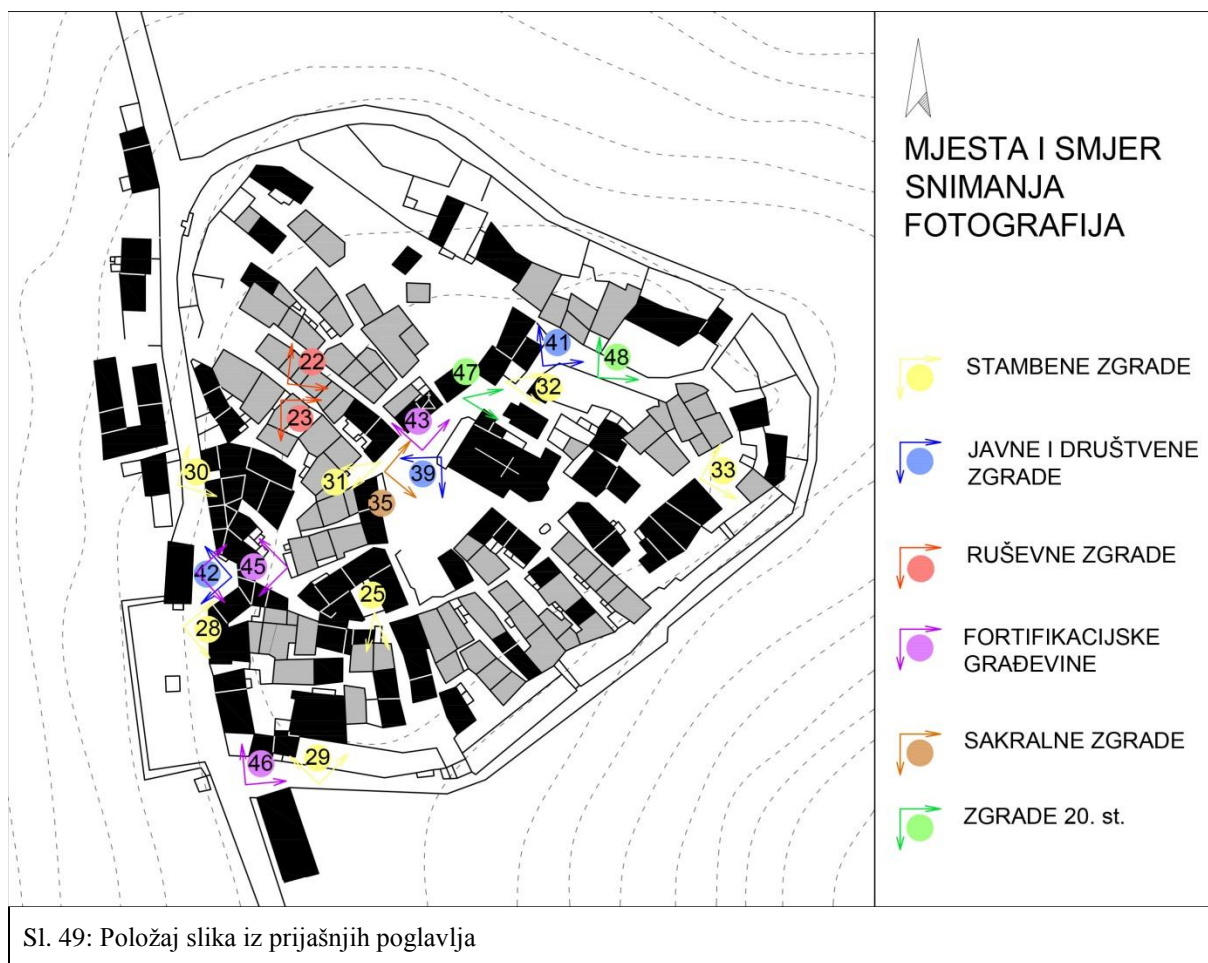
Sl. 47: Vodosprema

Sl. 48: Barokni portal i palača Milossa

c) Zaključak

Povijesnu jezgru Oprtlja očituje gusta izgrađenost, kompaktnost, uske ulice i ostali javni prostori te vidljiva težnja srednjovjekovnog stanovništva za maksimalno iskorištavanje prostora. Otvoreni prostori pojavljuju se neplanski, najčešće rušenjem objekata što je slučaj kod današnjeg oblika trga. Nažalost, najsnažnija karakteristika gradića koja prva mami pažnju oku promatrača i posjetitelja je ruševnost. Sporo, ali sveprisutno propadanje gradića svakim palim kamenom sve više dolazi u prvi plan te postaje sastavna odrednica duha mjesta. Najbolje očuvani objekti su oni sakralni, zatim veliki broj stambenih zgrada. Većina fortifikacijskih, ali i javnih i društvenih građevina prenamijenjena je za stanovanje. Zelene površine najčešće su u vidu privatnih vrtova uz rubove jezgre, međutim rastući je broj zapuštenih površina koje prožimaju ruševine. Unatoč zanemarenosti, Oprtalj i dalje ima potencijal za ostvarivanje jedinstvene i vrijedne slike mjesta. Jedan od snažnijih čimbenika koji bi tome doprinio jest odnos gradića s okolnim kulturnim i prirodnim krajobrazom. Prije nego li se ti odnosi pomnije analiziraju, prikupljeni su prostorni podaci koji čine navedeni krajobraz.

3.2.2. Kulturni krajobraz

Kao ni kod drugih srednjovjekovnih gradića, tako se ni Oprtlju ne može pristupiti a da se zanemari okolni krajobraz. Prirodne značajke krajobraza, osim same razgibanosti terena, doprinijele su razvoju naselja i radi više mogućnosti iskorištavanja tog krajobraza. "Logika prostora također nalaže da se naselje razvilo na kontaktu tzv. crvene i sive Istre, na granici krasa/krša i fliša te objedinjavalo komplementaran prostor pogodan s jedne strane za poljoprivredu, a s druge za stočarstvo" (Zupanc, 2009). Iz navedenog se može zaključiti kako su se stanovnici srednjovjekovnog Oprtlja mogli intenzivno baviti s različitim djelatnostima te nisu bili ograničeni samo na jednu kao što je primjer kod nekih ostalih gradića. No prije nego li se pojedine krajobrazne značajke opišu, potrebno je ukratko objasniti pojmove poput *krajobraza*, *kulturnog krajobraza*, *kultiviranog krajobraza*...

"Krajolik je prije svega koncept, čovjekova ideja, koja ne postoji izvan (bez) ljudskog opažanja" (Dumbović Bilušić, 2012). Kad promišljamo o krajobrazima, najčešće se osvrćemo na one materijalne, fizičke sastavnice krajobraza poput reljefa, pedoloških vrijednosti, vegetacije i ostalih odrednica koje daju izgled određenom krajobrazu. Međutim, ne smije se zanemariti i ona nematerijalna sastavnica koja uvelike ovisi o percepciji promatrača, a može zavisiti o povijesnoj, umjetničkoj ili tradicijskoj vrijednosti datog krajobraza. Prema Philipsu⁶⁸ KRAJOLIK = PRIRODA (fizička obilježja, izgled, građa, uzorci) + KULTURA (kulturne, društvene, povijesne vrijednosti).

"Krajolici, koji pokazuju visoki stupanj očuvanih međuodnosa između prirodnih obilježja i čovjekova djelovanja kulturnog, povijesnog, umjetničkog, ekološkog i simboličkog značenja, prepoznaju se kao kulturni krajolici." (Dumbović Bilušić, 2012). Često dolazi do miješanja pojmova *kulturni* i *kultivirani* krajobraz. Kultivirani krajobraz samo je jedan oblik kulturnog krajobraza koji se odnosi isključivo na krajobraz na kojemu se obavlja poljodjelska djelatnost. Pri pokušaju inventarizacije i vrednovanju kulturnih krajobraza, ne smije se ograničiti samo na kultivirani krajobraz, već sveobuhvatno sagledati sve sastavnice koje čine neki krajobraz kulturnim.

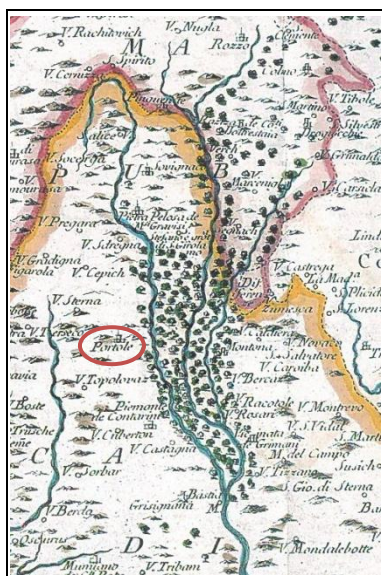
Zaključno, u ovom se uvodu pojavljuju pojmovi *krajobraz* i *krajolik* koji bi nekim čitačima ovog rada mogli stvoriti pomutnju. "Po podrijetlu, tvorbi i značenju, krajobraz je jednako dobra riječ kao i krajolik, samo što naprama ovoj posljednjoj ima prednost što se od krajobraza običnije i lakše izvodi pridjev krajobrazan/ni" (Ladan, 2000 prema Dumbović Bilušić, 2012). Autorica komentira Ladanovu definiciju na sljedeći način: "To znači da riječ *lik* označava šira svojstva, skup osobina, što se u riječi krajolik može interpretirati kao ukupnost svojstva i struktura krajolika – za razliku od riječi krajobraz koja se odnosi samo na njegov izgled."⁶⁹ Međutim, budući da sam studentica *krajobrazne* arhitekture, u nastavku rada koristit ću pojam *krajobraz*.

⁶⁸ Philips, A (1995.)

⁶⁹ Dumbović Bilušić, B (2012.)

a) Krajobraz kroz povijest

Treba voditi računa da je nekadašnji krajobraz izgledao sasvim različito od današnjeg krajobraza Oprtaljštine i općenito Bujštine. Prvenstven uzrok tome bila je dolina rijeke Mirne čije se dno nalazilo mnogo niže nego danas i koja je omogućavala dubok prodor mora. Današnji stručnjaci se ne slažu oko točne brojke visinske razlike dok neki poput Šonje⁷⁰ tvrde da se zbog erozivnih djelovanja bujičnjaka odnose nanosi tla pa je dolina Mirne nekada bila viša nego danas. Unatoč tome, brojne iskopine nalažu suprotno poput kamenih međaša veličine čovjeka kojima danas samo vrhovi izviruju iz zemlje ili srednjovjekovne crkve Majke Božje u Baštiji čiji su se temelji kroz povijest uzdigli i za 10 metara.

Sl. 50: Nekadašnji izgled Mirne na detalju karte iz 18. st.

Površina sliva Mirne iznosi 380 km², a uključujući površine posrednih slivova i do 800 km². Uz dolinu rijeke Raše i Limski kanal⁷¹ predstavlja posebni reljefni oblik sive Istre koju inače očituju valovita flišna pobrđa. Dolina Mirne kakvu danas znamo uvelike je mijenjala svoj izgled kroz stoljeća. Prema Pietru Kandleru i podacima o ribolovu porečkih biskupa u njegovom dijelu *Notizie storiche di Montona*, u 10. st. morska je voda dopirala do podnožja brda na kojemu se smjestio Motovun. Četiri stoljeća kasnije, povlačenjem morske vode razvilo se močvarno tlo iz koje je iznikla Motovunska šuma. Šonje tvrdi da je u antici Mirna bila plovna sve do Istarskih toplica, a plovidba je bila moguća i u doba vlasti Venecije. Tada su u donjem toku mogli ploviti jednaki brodovi kao i oni koji su plovili po Jadranu, u srednjem toku plovile su *batele*⁷², dok se u gornjem toku prometovalo *batanama*, odnosno čamcima.

Dolina Mirne bila je bogata vodom, lokvama, blatom te 2-3 °C toplija nego danas stoga često nezdrava i malarična. To je još jedan od razloga zašto su se stalna naselja smjestila na uzvisinama oko doline. U antici rijeka je činila prirodnu granicu između *agera* kolonije *Parentium* (Poreč) i *Tergeste* (Trst). Ljudi su se bavili ekstenzivnim i transhumantnim stočarstvom, a stoka bi se zimi vodila na ispašu u dolinu. Dolina nikada nije bila stalno nastanjena već se koristila u gospodarske i prometne svrhe. Dobar primjer su naselje Livade koje su se razvile tek prije par stotina godina kad su započele regulacije toka rijeke. Iako često krivo tumačeno, mjesto je dobilo ime po *levadama*, odnosno drvenim platformama podignutim nad močvarnim tlom putem kojih se olakšano trgovalo i putovalo.

Upravljanje vodama nije bilo strano povijesnom stanovništvu Istre. L. Morteani napominje da su se u vrijeme Mletačke vlasti iskopali regulacijski kanali, a ako ne bi bili održavani, srednji tok Mirne narastao bi do visine jednog metra zbog 40-ak naplavina okolnih potoka. Godine 1818. postojalo je 84,4 km takvih kanala. Danas ujednačen, moglo bi se reći

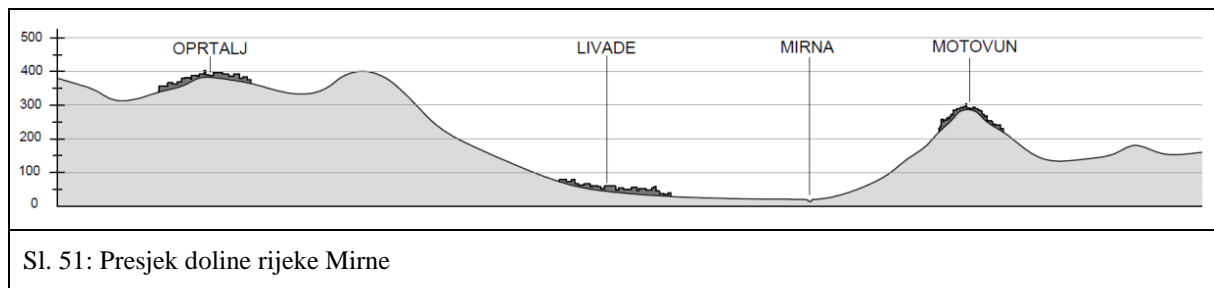
⁷⁰ Ante Šonje (1917.-1981.), arheolog i povjesničar umjetnosti.

⁷¹ Limski kanal smješten na zapadnoj obali Istre primjer je rijasa, odnosno potopljenog rječnog ušća.

⁷² Batele su male lađe s plitkim dnom i niskom kobilicom.

monoton izgled kanalizirane Mirne kakva je od 1972. g. kad se izgradilo novo korito ne može se uspoređivati s nekadašnjom žilom kucavicom Motovunske šume, čemu svjedoči povijesna karta (sl. 50) iz stoljeća gdje su vidljiva 3 razgibana riječna toka. Zaokruženo naselje na istoj karti prikazuje položaj Oprtlja. Danas od Istarskih toplica do Mlinskog potoka postoje dva toka naziva Stara i Nova Mirna. Stara Mirna je prirodna i teče kroz Motovunsku šumu, a nova je kanalizirana i izvan šume.

Bitno je imati u vidu približnu sliku krajobraza u vrijeme kad su nastajala naselja radi lakšeg razumijevanja prilika koje su utjecale na njihov izgled i smještaj. Međutim, bitnije je razumjeti krajobraz kakav je danas te odrediti njegove prirodne i antropogene sastavnice u cilju njegovog očuvanja i zaštite. Nastavak poglavlja bavit će se upravo time, sastavnicama krajobraza južnog dijela Općine Oprtalj s naglaskom na kulturni krajobraz u neposrednoj okolini povijesne jezgre unutar druge granice obuhvata.

Sl. 51: Presjek doline rijeke Mirne

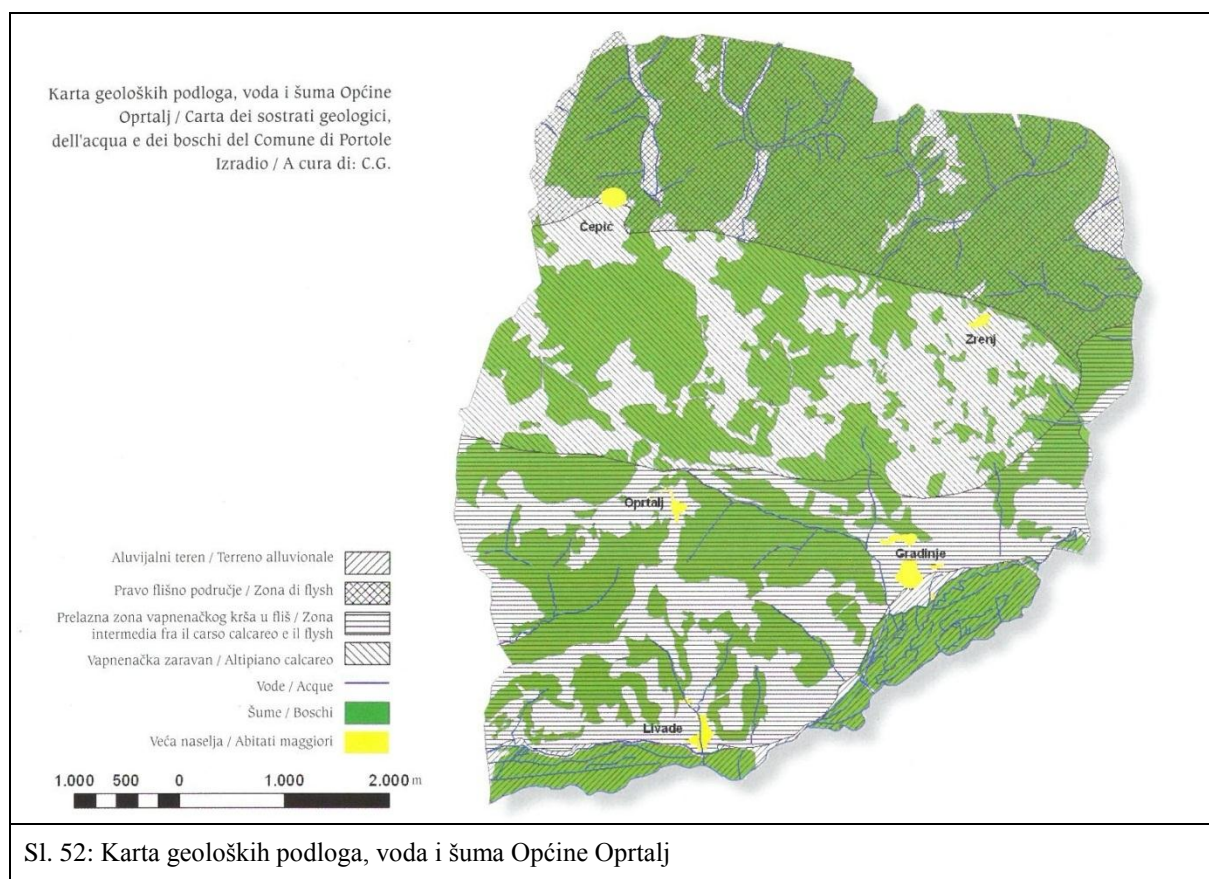
b) Prirodni čimbenici

U ovom je dijelu Istre povijesno stanovništvo uvijek bilo povezano s prirodom. Odnos stanovništva prema prirodi vidljiv je još kod antičkih spomenika koji slave boga Silvana, utjelovljenja prirode i zaštitnika šuma. Dolaskom Slavena u ove krajeve i širenjem njihove kulture i religije počeo se štovati "Zeleni Juraj", poganska inačica rimskog boga Silvana. Pokršta vanjem stanovništva, "Zeleni Juraj" postao je Sv. Juraj, jedan od omiljenih sveca zaštitnika u Oprtaljštini. Tome svjedoči i glavna župna crkva u Oprtlju koja nosi ime po tom svecu, kao i nekoliko manjih crkvi u okolnim naseljima. Sveti Juraj slavi se u proljeće kad ga se moli za blagoslov usjeva, domaćih životinja i gospodarskih zgrada što potvrđuje korjenje štovanja tog sveca kao zaštitnika prirode.

Reljef Općine Oprtalj vrlo je raznolik. Južnu granicu općine čini dolina rijeke Mirne, istočnu dolina Brečane, središte općine pretežno je ravničarsko, a na sjeveru su se smjestili brežuljci odvojeni dolinama manjih vodenih tokova. Najniža točka općine iznosi 10 mnv, a nalazi se u dolini Mirne dok je najviša na sjeveru i iznosi skoro 500 mnv. "Područje Oprtlja posebno je po konfiguraciji terena. Na kratkom se potezu ide od izrazito brdovitog, terasastog područja s maslinama, do kraških ravnica i pašnjaka." (Fachin, 2009). Reljef, uvjetovan geološkim i geomorfološkim prilikama, utječe na tla, vegetaciju i vodno bogatstvo o čemu će biti više riječi u nastavku.

Geološka i geomorfološka obilježja

Općina Oprtalj, geomorfološki gledano, mogla bi se podijeliti na aluvijalne terene doline Mirne i Bračane, vapnenačku zaravan u središtu, *istarsku ploču*⁷³ na prijelazu vapnenačkog krša u fliš te flišne naslage na sjeveru općine. Vapnenac čine mezozojske karbonatne stijene građene od kalcijeva karbonata, a fliš taloženi sediment na vapnencu, pješčenjaku ili konglomeratu. Po geološkoj građi ovdje prevladavaju tercijarne naslage fliša, kredni vapnenci i kvartarni nanosi. Kvartarne i aluvijalne naslage možemo naći u dolini Mirne ispod livada, oranica i šuma, dok u manjim dolinama prevladavaju uglavnom obradive površine. Na krednim vapnencima razvile su se krške livade i šume, a na flišnim naslagama moguće je vidjeti šume te obradive površine s kulturama poput masline, vinove loze i raznoraznih voća. Po priloženoj slici vidljivo je da se gradić Oprtalj smjestio na jednom od brežuljka na prelaznoj zoni vapnenačkog krša u fliš, dakle područje u kojemu prevladava *terra rossa*, odnosno crvenica.

Sl. 52: Karta geoloških podloga, voda i šuma Općine Oprtalj

Pedološka obilježja

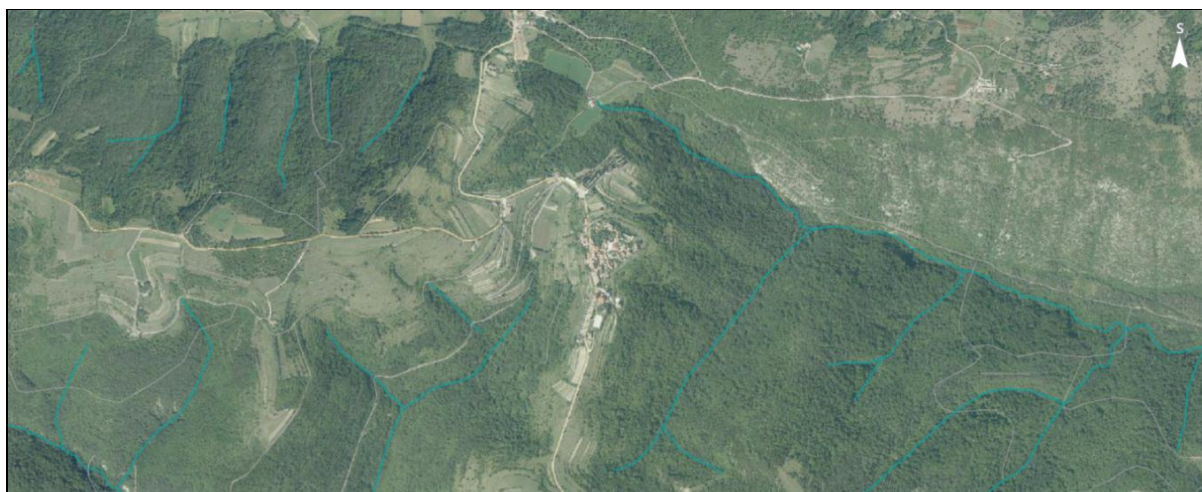
Tipovi tala na prostoru općine ovise o geološkoj građi. Na kvartnim naslagama u dolini Mirne i manjim potočnim dolinama vidljivi su tipovi aluvijalnih tala, odnosno močvarna i glejna tla nastala radi prekomjernog taloženja zbog oborinske, slivne, poplavne i

⁷³ "To je zaravan mezozojskih vapnenaca, premda valovita i s krškim pojavama (doline, vrtače, ponikve i dr.), na kojoj su se razvili različiti oblici tipova tala koja se nazivaju crvenicama (*terra rossa*)" (Škorić, 1981.)

podzemne vode. Na sjevernim flišnim obroncima prevladavajuća tla su rendzina i regosol na laporima, pješčenjacima i mekom vapnencu. Očituje ih vodonepropusnost, podložnost trošenju i prijetnja od erozije. Rendzina s pješčenjakom javlja se tamo gdje su slabiji uvjeti za eroziju, a regosol s laporom tamo gdje je jača erozija. Na tom području još je moguće pronaći smeđa eluvirana beskarbonatna tla te smeđa skeletoidna tla.

Međutim, tip tla koji je bitan za promatrano područje odnosno okolni krajobraz naselja Oprtalj je crvenica. Dubine 30-70 cm, crvenica se na prostoru općine nalazi na uskom pojasu od Zrenja prema Bujama. "Crvenica predstavlja reliktno tlo nastalo rubifikacijom (pocrvenjavanjem) ostatka kalcijeva karbonata nakon njegova otapanja pod utjecajem korozivnih voda u uvjetima drugačijim nego što danas vladaju na Sredozemlju" (Rogić, 1975 prema Buršić Matijašić, 2008). Za izgled i ime ovog tipa tla zaslužni su oksidi željeza u netopivom dijelu stijene, a koji su crvene boje. Crvenice su siromašne humusom i slabo zadržavaju vodu. Osim crvenice, na vapnenačkoj zaravni moguće je naći i neke tipove smeđih tala koji također imaju problem zadržavanja vode. Smeđa tla imaju više netopivog ostatka stijena, ali manje željeza. Međutim, radi melioracija i reguliranja vodenih tokova, crvenica i aluvijalna tla gube svoja prirodna obilježja te postaju novim tipom antropogeniziranih tala.

Hidrološka obilježja

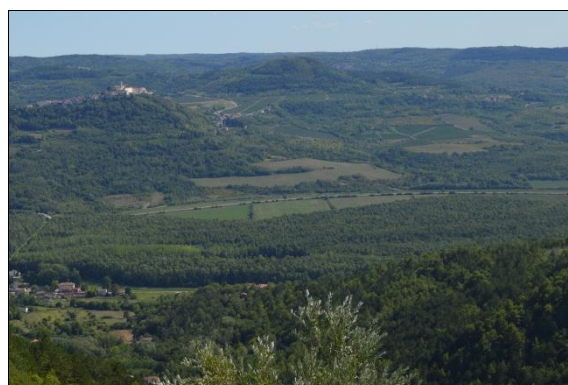
Sl. 53: Vodotoci u okolici Oprtlja

Rijeka Mirna najveća je istarska rijeka i neupitno prevladavajući vodotok u općini. Tipično za kraško područje, općina oskudijeva vodom. Nekoliko potoka na sjeveru općine (Malinska, Prgan i Mlaka) teče prema jugu, međutim poniru već kraj južne granice naselja Čepić, odnosno polovice naselja Šorgi i Zrenj. U Čepićkoj vali na sjeveru općine postoje dva izvora i nekoliko povremenih tokova. U toj dolini moguće je vidjeti vrbe, inače nesvojstvene za Istru, jer se za vrijeme kišnih razdoblja dolina preplavi vodom. Na slici 53 prikazani su manji vodotoci u okolici gradića. Oni zapadno od naselja pripadaju vodotoku Mlinskog potoka, a oni istočno od gradića vodotoku Gradinje. U vapnenačkoj zaravni nema vodotoka, ali postoje *lokve*, plitke nakupine vode u udubinama u tlu (sl. 54). "Lokve osim u prirodnu baštinu možemo svrstati i u kulturnu baštinu jer čine dio vizualnog istarskog identiteta. One

predstavljaju mala i zatvorena vodena staništa te mogu biti prirodnog, umjetnog i kombiniranog podrijetla. [...] Prvenstveno su služile za napajanje stoke, ali ovisno o veličini i za navodnjavanje polja" (Gallo, 2009). Danas su lokve zapuštene, no treba ih očuvati radi kulturne, ali i biološke važnosti budući da predstavljaju stanište za razne biljne i životinjske vrste. Iako postoje prirodne lokve, većina ih je nastala pod utjecajem čovjeka jer bi ljudi u iskopane udubine sipali nepropusnu glinu radi prirodno krškog tla koje ne zadržava vodu.

Sl. 54: Lokva 10 km zapadno od Oprtlja

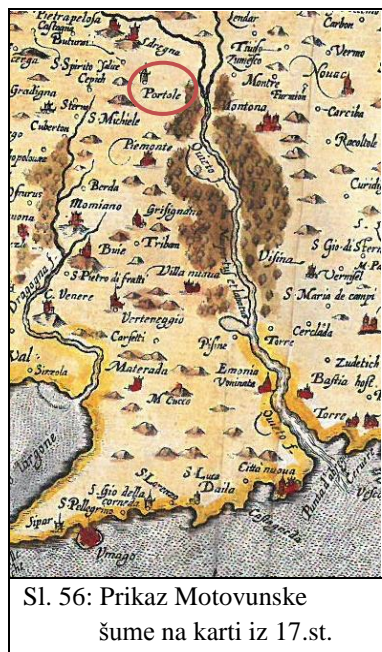
Sl. 55: Motovunska šuma slikana iz Oprtlja

Vegetacijska obilježja

Šume u općini većinom su sastojine hrasta medunca i bijelog graba, zatim hrasta medunca i crnog graba te bukve, jasena, pitomog kestena i hrasta lužnjaka. Uz navedene vrste, čovjek je uveo i alepski, obični i crni bor, bagrem, divlji kesten, topole, močvarni taksodij i čempres. Sredinom 19. st. provodilo se pošumljavanje opustošenih i ogoljenih staništa Istarskog poluotoka. Tad je uveden bor kao vrsta za škrte uvjete, inače neautohton za Istru. Bagrem je također uveden radi pošumljavanja, ali i u hortikulturalne svrhe te za proizvodnju vinogradskih kolaca gdje bi se 30 – 40.000 kolaca godišnje prevozilo na obalu. Čempres, kao dekorativna vrsta, najčešće se koristila kao naglasak u prostoru ili u grupaciji kraj groblja. Plemenite listače poput brekinje, oskоруše ili divlje trešnje pokrivaju veliki areal, ali imaju malu gustoću te je njihova pojava uglavnom pojedinačna.

Na samom sjeveru općine nema mediteranskih kultura, već ovdje možemo vidjeti primorske šume bukve te pojavu običnog bora. Crni bor rasprostranjen je po cijeloj općini, ali najviše ga ima kraj Čepića, na flišnim sjevernim obroncima. Šumske sastojine hrasta medunca i crnog graba uočljive su na vapnencu i flišu. Pitomi kesten rasprostranjen je u vapnenačkoj zaravni, dok je divlji kesten uveden s jugoistočne Europe kao dekorativna vrsta. Tu vrstu možemo vidjeti na trgu *Belvedere* u Oprtlju zbog bujne krošnje i debele hladovine. Na prijelazu vapnenačkog krša u fliš te u vapnenačkoj zaravni prevladavaju šume hrasta medunca i bijelog graba. Na istom području mogu se naći crni jasen i maklen te mediteranske vrste poput šparoga i tetivika. Crniku koja je nekad bila rasprostranjena diljem općine danas je moguće naći samo na stijenama iznad doline Mirne, isto kao i alepski bor. Šume hrasta lužnjaka i bijelog jasena pokrivaju područje oko doline rijeke Mirne, a predstavljaju relik

nekadašnjih šuma Panonskog primorja. Takve šume moguće je vidjeti uz doline Save, Drave, Dunava i u Panonskoj nizini. Važnost ove šume leži u njegovoj rijetkosti na Mediteranu, te zbog obilja cijenjenih gljiva tartufa. Međutim ideja intenzivne poljoprivrede u dolini Mirne dovela je do sječe stabala u tom području i gubitka značajnog dijela šumskih zajednica.

Sl. 56: Prikaz Motovunske šume na karti iz 17.st.

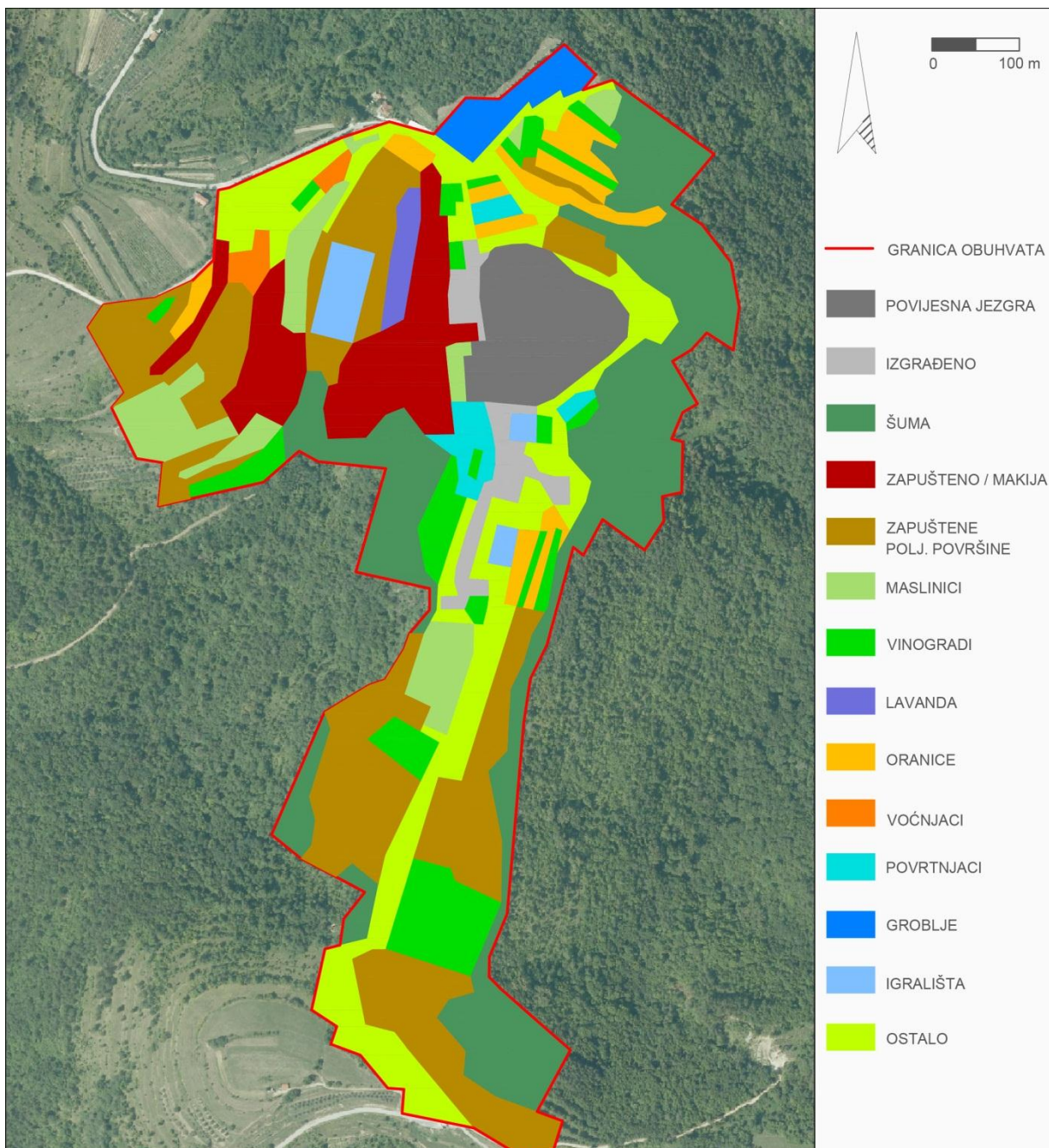
Najpoznatija i vjerojatno najvrjednija šuma u ovom dijelu Istre zasigurno je Motovunska šuma (sl. 55) koja se prostire na prostoru Grada Buzeta, Grada Pazina te općina Motovun, Grožnjan, Vižinada i Oprtalj. To je šuma hrasta lužnjaka i poljskog jasena te hrasta lužnjaka i običnog graba. Osim navedenih vrsta, ovdje još rastu nizinski brijest, klen, joha, crna i bijela topola, vrbe, pa čak nekoliko močvarnih taksodija zasađenih 30-ih godina prošlog stoljeća. O važnosti šume govore nam povijesni literaturni izvori gdje je vidljivo da je šuma, u vrijeme vlasti Mlečana nazivana Šumom sv. Marka, bila čest uzrok parnica čak i oružanih sukoba građana Oprtalja s građanima Motovuna u 14. i 15. st. sve do konačne definicije granica 1502 g. Iz tog razdoblja potječu brojni kameni međaši koje je moguće pronaći u šumi. Za vrijeme Austrijske vlasti (1797.-1806. g.), Motovunska šuma proglašena je državnom šumom (tada nešto manja od 1200 ha), a Austrijanci su je koristili za izgradnju brodova. Brigu o šumama preuzeli su i Francuzi. Šuma se prostire duž Mirne i predstavlja posljednji primjer *longoza*, prastarih šuma vlažnih nizinskih predjela. Razvila se na močvarnom glejnom tlu na aluvijalnim sedimentima, a predstavlja dom brojnim divljim životinjama od kojih su neke ugrožene vrsta poput šišmiša, nekoliko vrsta ptica i vodozemaca.

"Šume općine Oprtalj ispunjavaju redom sve nabrojane općekorisne funkcije: štite tlo od erozije vodom i vjetrom, uravnotežuju vodne odnose u krajobrazu te sprečavaju bujice, pročišćavaju vode procjeđivanjem kroz šumsko tlo te opskrbljuju podzemne tokove i izvorišta pitkom vodom, povoljno utječu na klimu, pročišćuju onečišćeni zrak, utječu na ljepotu krajobraza, stvaraju povoljne uvjete za ljudsko zdravlje, osiguravaju prostor za odmor i rekreaciju, uvjetuju razvoj ekološkog, lovnog i seoskog turizma, čuvaju genofond šumskog drveća i ostalih vrsta šumskih zajednica, ublažavaju učinak 'staklenika atmosfere' vezivanjem ugljika te obogaćivanjem okoliša kisikom"(Gallo, 2009).

Prema prostornom planu uređenja Općine Oprtalj (2003), 41% površine općine je pod šumama. Lokalno stanovništvo uvijek je bilo povezano sa šumama. Osim za lov i kao izvor drva, šume su se koristile i za skupljanje brojnog bilja koje se koristilo za razne potrebe. Neke od njih su lješnjak, kesten, šipak, brinje, kupine, šparoge za prehranu, pelin i sljez radi ljekovitih sredstva, smrekove bobice za izradu *rakije* ili pak lišće ruja koje se koristilo za štavljenje kože. Ostalo bilje koje su ljudi smatrali korisnim počeli su uzgajati, šume su se krčile, a livade obrađivale te je time čovjek počeo stvarati novi tip krajobraza, ono što danas poznajemo pod pojmom *kultivirani krajobraza*.

c) Antropogeni čimbenici

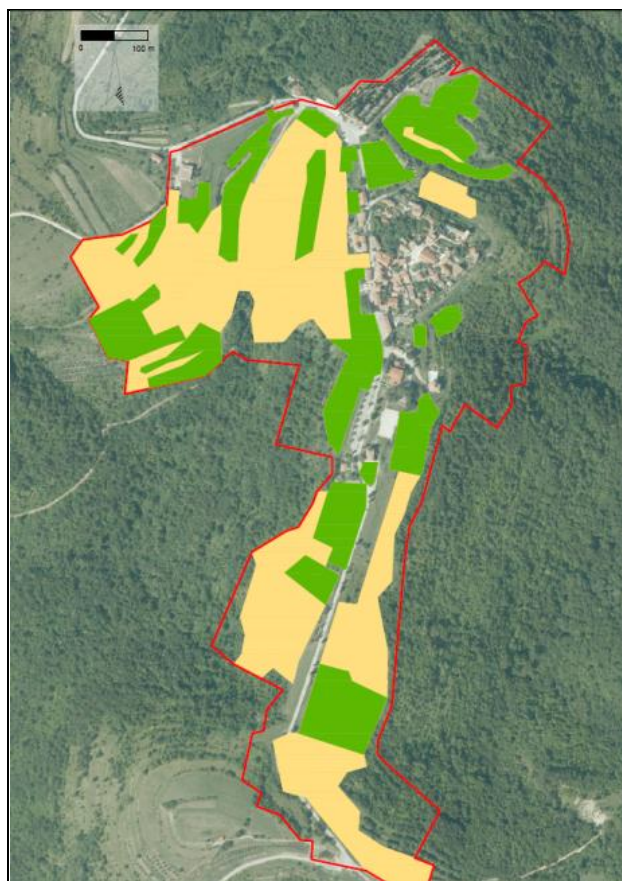
Prirodni čimbenici odnosili su se na šire područje naselja Oprtalj, no u ovom dijelu poglavlja bit će riječ o užoj okolici Oprtalja. Promatrano područje podrazumijeva uglavnom poljoprivrednu okolicu gradića, a nalazi se unutar druge granica obuhvata koja prati granice katastarskih čestica. Prije nego se pojedinačno opišu djelatnosti, zahvati i namjena za koje je zaslužan čovjek, priložen je površinski pokrov promatranog područja gdje su vidljivi oblici poljoprivrednih površina, zapuštena područja, prirodna te izgrađena (sl. 57). Po priloženom je vidljivo kako šuma čini 23%, poljoprivredne površine 52% (od kojih zapuštene čak 30%), a izgrađeni dio naselja 8% površine.

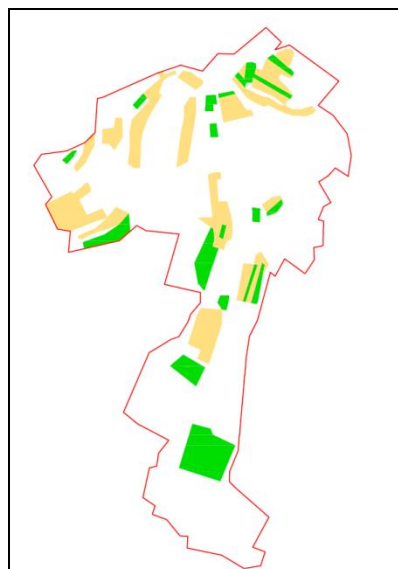
Sl. 57: Korištenje i namjena površina neposredne okoline naselja Oprtalj

Poljoprivredna obilježja

Prema prostornom planu uređenja Općine Oprtalj (2003), poljoprivredne površine tada su činile skoro 57% površine općine, od kojih 20% pripada oranicama, 19% pašnjacima, 15% livadama, te ispod 3% vinogradima, voćnjacima i maslinicima. Osim vinove loze, voća i maslina, zastupljene kulture su krumpir, pšenica, kukuruz, grahorice i razne listače, dok se u prošlosti još često sadila konoplja radi proizvodnje odjeće, svib radi ulja za svjetiljke te kalina koja se koristila u proizvodnji krema za cipele. Slama se koristila za prehranu stoke, ali i za izradu drvenih stolica s pletenim sjedištem i naslonom koje su tipične za okolicu Oprtija. Međutim, prema prijašnjim popisima može se iščitati kako je postotak obradivih površina pao. Godine 1931. vinova loza bila je zastupljena na čak 14% ukupne površine općine, pšenica na 8%, kukuruz na 6%, a masline na 3% kao i krumpir.

Sl. 58: Usporedba zapuštenih površina (žuto) s onima koje se i dalje održavaju (zeleno)

Sl. 59: Rasprostranjenost vinograda u odnosu na druge održavane polj. površine

Gledajući granicu obuhvata, dvije kulture koje prednjače su vinova loza i maslina. Jedan od razloga njihove sadnje na terasama jest manji rizik od erozije te lakša obrada zemljišta. Osim toga, grožđe ima veću koncentraciju šećera jer se u danu suhozid ugrije, a noću propušta toplinu. Vinovu lozu su u Istru uveli antički Grci te se otada koristi diljem cijelog polutoka. U vrijeme austrougarske vlasti izvozilo se vino iz Oprtija, kao i iz ostatka Bujštine, međutim djelatnost je počela opadati nakon okupacije Italije radi povećane konkurencije u državi. Vrsta grožđa koje se koristi u ovim krajevima većinom je malvazija (70%), a od ostalih vrsta sadi se burgundac, muškat, teran itd. Danas vinogradi čine 36% poljoprivrednih površina unutar granice obuhvata. Većina vinograda u promatranom području smještena je na nagnutim terenima, a manji broj na terasama. Vinogradi se pojavljuju u prostoru uglavnom u manjim površinama uz kuće ili pak naizmjenično s oranicama. Na krajnjem zapadu obuhvata

vidljivi su niski nasadi vinove loze na terasi uz redove maslina, a ponegdje se sadi uz ostale voćke.

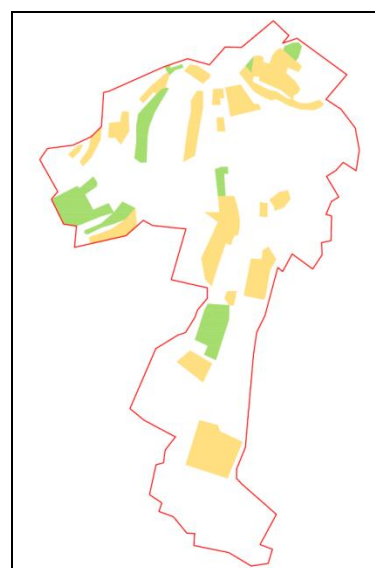

Sl. 60: Maslinik uz barbakan

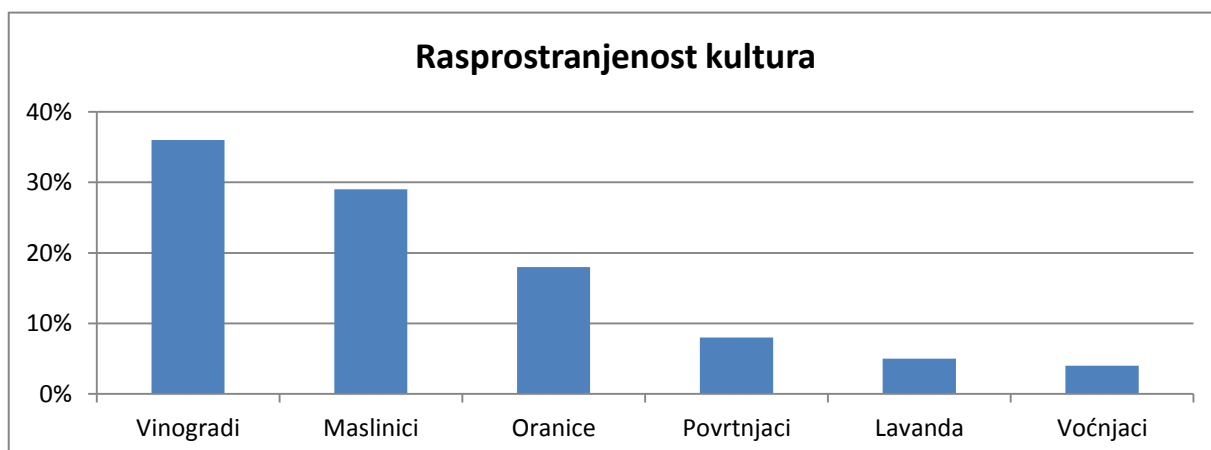

Sl. 61: Vinogradi na terasama

Maslina je kultura koja je svojstvena *Crvenoj Istri*, dakle jugozapadnom dijelu poluotoka. Na flišnim predjelima je ima vrlo malo ili je uopće nema, stoga je ovo prijelazno područje vapnenačkog krša u fliš posljednji doseg ove kulture u Istri. Na oprtaljskim brdima koji se protežu od Livada do Sv. Jelene te od Ipši do Pirelića i u prošlosti su se uzgajale masline, a pravo na njihovo obrađivanje imali su i stanovnici šireg područja (npr. 1886. g. pravo korištenja imali su stanovnici Berama). Nekada je u Oprtlju postojala uljara koju su koristila okolna naselja. Danas maslinici pokrivaju 29% obrađenih površina unutar granice obuhvata. Najveći maslinici nalaze se na terasama zapadno od gradića od kojih je većina u dobrom stanju, međutim nekolicina je zanemarena. U tablici u nastavku (sl. 63) prikazana je rasprostranjenost ostalih kultura unutar granice obuhvata. Valja napomenuti kako u ovom poglavlju nisu evidentirani privatni vrtovi koji se nalaze unutar povijesne jezgre, već samo okolni kultivirani krajobraz.

Sl. 62: Rasprostranjenost maslinika u odnosu na druge održavane polj. površine

Sl. 63: Tablični prikaz rasprostranjenosti kultura

Voćnjaci i povrtnjaci nalaze se uz kuće i u blizini izgrađenog dijela naselja te su općenito gledajući u boljem stanju od maslinika i vinograda. Osim blizine stambenih kuća, razlog leži i u tome što uzgoj voćnih i povrtnih kultura zahtjeva više brige i održavanja od vinove loze i masline. Od kultura prevladavaju jabuke, trešnje, dunje, šljive, orasi i bademi, odnosno kukuruz, krumpir, tikva, rajčica i listače. Terasa koje se nalaze sa zapadne strane nogometnog igrališta (sl. 64) u boljem su stanju od onih s istočne strane, bliže gradiću (sl. 65). Dok na zapadnim terasama prevladavaju maslinici i manji potezi vinograda, istočne su terase uglavnom zapuštene, tek je u uskim nasadima na nekoliko terasa zastupljena lavanda. Oranice su najmanjim dijelom na terasama te ih je većina na obroncima sjeverno od gradića.

Sl. 64: Zapadni obronci udoline ispod gradića

Sl. 65: Istočni obronci udoline ispod gradića

Porast zapuštenih poljoprivrednih površina vidljiv je i unutar granice obuhvata gdje je na mjestima teško razlučivo je li određeno područje ikada bilo korišteno u poljoprivredne svrhe. Udolina na kojoj se danas nalazi (također zapušteno) nogometno igralište, prije nekoliko je desetljeća bila oranica s iznimno plodnim tlom, međutim danas je samo travnjak s raspadajućom infrastrukturom. Iako danas poljoprivredna djelatnost sve više opada, polako se vraća uzgoj tradicijskih kultura radi proizvodnje vina, ulja i meda. Osim sve veće zapuštenosti poljoprivrednih površina, problem predstavlja i sve veće usitnjavanje posjeda. Problem usitjenosti posjeda prisutan je u cijeloj Hrvatskoj radi čega je izglasan Zakon o komasaciji poljoprivrednog zemljišta⁷⁴ radi ekonomičnijeg iskorištavanja uređenijih posjeda. Na sljedećem je modelu (sl. 66) prikazana promjena parcelacije u sjevernoj zoni područja obuhvata.

Sl. 66: Usporedba katastarskih čestica po katastrima iz 1819. g., 1878. g. i 2017. g.

⁷⁴ NN 51/15.

Tradicijske građevine

Sl. 67: Potporni zid

Od tradicijskih građevina unutar kultiviranog krajobraza pojavljuju se skoro isključivo suhozidi, odnosno potporni zidovi (sl. 67). Kao što pojam *suhozid* nalaže, građeni su "na suho", odnosno bez vezivnog sredstva. Osim što služe za omeđivanje posjeda, sprječavaju eroziju terena te omogućuju poljoprivredno iskorištavanje na nagnutom zemljištu. Kao i ostala kamena gradnja u Oprtlju, i oni su građeni od pješčenjaka. Neki su održavani, drugi se jedva naziru među makijom obraslim

terasama, a neki su djelomično ili potpuno razrušeni zbog erozije. Osim funkcionalne vrijednosti, suhozidni potpornji zidovi imaju kulturne i estetske vrijednosti radi čega ih je potrebno sačuvati. Ostalih građevina unutar kultiviranog krajobraza nema mnogo. Većinom su to manji zahvati koje su napravili poljoprivrednici kako bi si olakšali rad u polju. Neki primjeri su omanje kameno stubište koje povezuje dvije terase ili jednostavni, drveni rukohvat radi lakšeg uspinjanja. Južno od barbakana nalazi se jedna kamena *šterna*, odnosno cisterna.

d) Zaključak

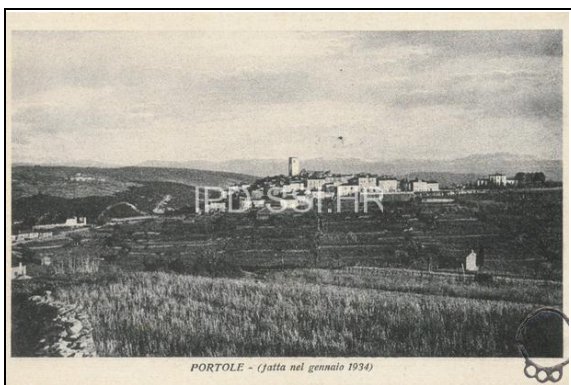
Oprtalj je smješten na krajobrazno najzanimljivijem predjelu Istre. To je područje prijelazne zone iz krša u fliš što ovom prostoru daje jedinstven izgled, oku vrlo privlačan. Prirodno bogatstvo okolice Oprtlja netaknuto je i u najvećoj mjeri sačuvano. Jedina prijatna okolnoj prirodi je, kako to i obično biva, čovjek. Iako je rečeno kako čovjek nije mnogo utjecao na prirodni okoliš, premalo uključivanje ponekad može biti jednako kobno kao i preveliko. Primjerice, 86% šuma na prostoru općine spada u privatno vlasništvo i često su zanemarivane, dok je onaj manji postotak koji je u državnom vlasništvu u dobrom stanju. Paradoksalno, kako bi se osigurala "netaknutost" prirode, čovjek mora preuzeti brigu o šumskom, vodnom i ostalom prirodnom bogatstvu. Promatrajući kultivirani krajobraz, najveći problem u očuvanju vizualno estetskih vrijednosti krajobraza je neobrađivanje poljoprivrednih površina. Iako se one još uvijek smatraju oranicama ili drugim tipovima poljoprivrednih površina, na nekima se već desetljećima ne obrađuje stoga dolazi do postepenog zapuštanja do stupnja nerazlučivosti od okolne šume i makije. Razlog tome je smanjenje poljodjelskog stanovništva i sve češće zapošljavanje u industriji i ostalim djelatnostima, a drugi problem je usitnjenost posjeda. Skoro dvije trećine kultiviranog krajobraza Oprtlja je zanemareno, a gradiću prijeto potpuno napuštanje poljoprivredne djelatnosti i gubitak terasastih polja koje su jedan od nositelja identiteta Oprtlja. "Te terase su svojevrsan spomenik kulture (življenja) u prošlosti, veličanstveni dokaz upornosti življa ovog kraja da iz ambijenta u kojem se našao za život i opstanak izvuče što više može." (Lay, 2009).

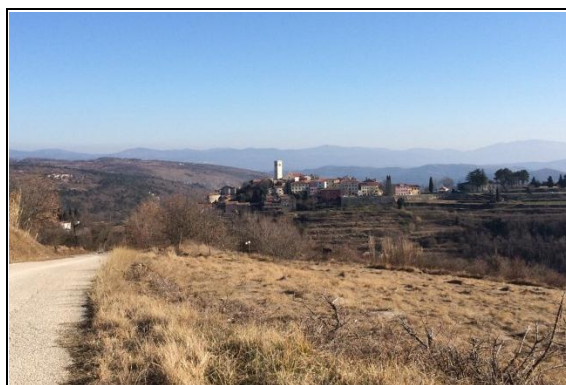
Sl. 68: Pogled na terasastna polja na istočnoj padini (između 2 Svjetska rata)

Sl. 69: Pogled na terasastna polja na istočnoj padini (2017. g.)

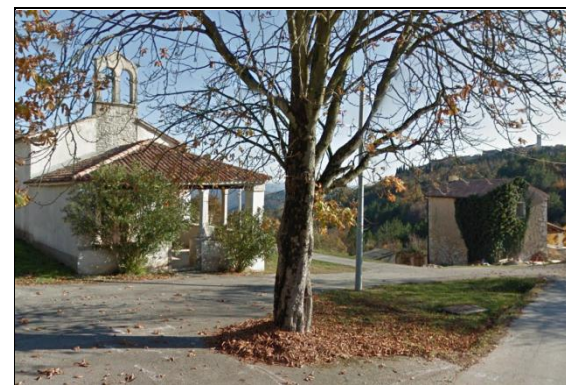
Sl. 70: Pogled prema Oprtlju 30-ih godina 20. st.

Sl. 71: Pogled prema Oprtlju 2017. g.

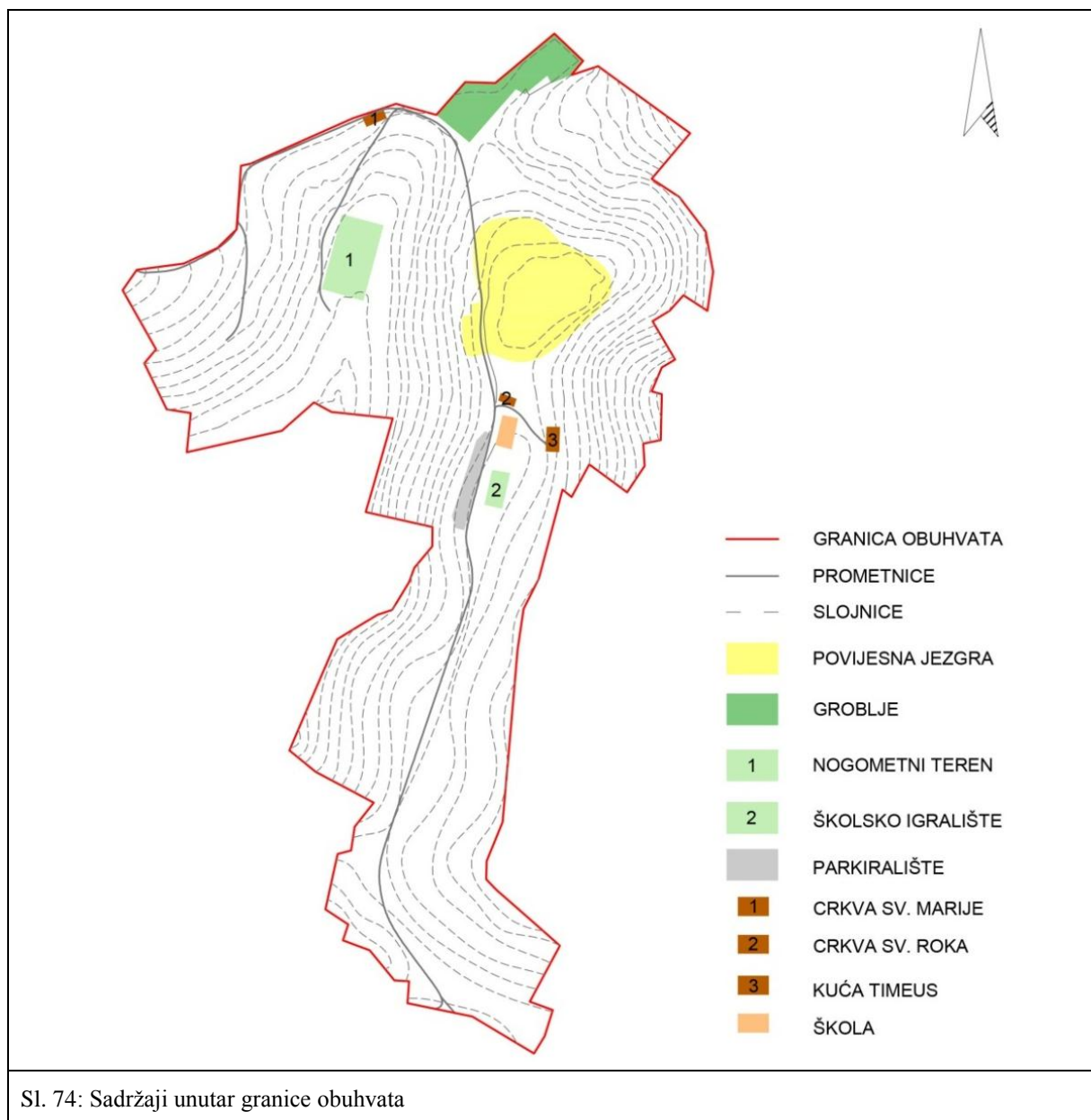
Sl. 72: Crkva sv. Lucije i panorama Oprtlja na razglednici iz 1899. g.

Sl. 73: Crkva sv. Lucije i panorama Oprtlja slikana 2011. g.

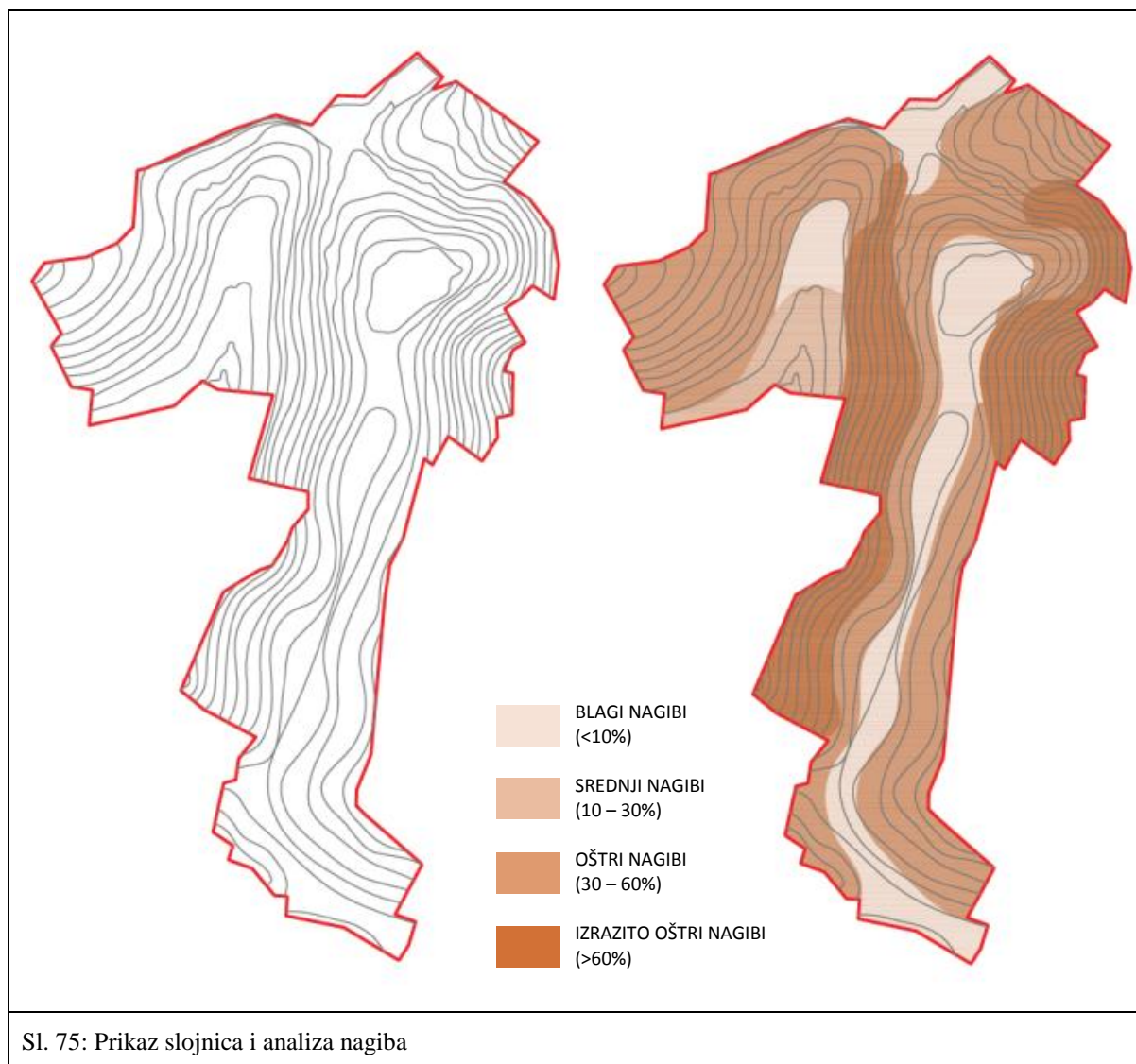
4. ANALIZE POJAVNOSTI NASELJA OPRTLJ U PROSTORU I VREDNOVANJE PODATAKA

Dosadašnji dio rada temeljio se uglavnom na prostornim podacima i postojećoj literaturi, međutim ovo poglavlje proizašlo je u najvećoj mjeri iz terenskog istraživanja budući da je naglasak rada na ambijentalnim i estetskim čimbenicima gradića Oprtlja i okolnog kulturnog krajobraza. Isti takav gradić s jednakim prostornim rasporedom ostavljao bi potpuno drugačiji dojam ako bi se nalazio na ravnici ili morskoj obali. Krajobraz, kao *podloga* na kojemu se naselje razvilo, oblikuje našu percepciju o mjestu i zato nije dovoljno analizirati gradić ili krajobraz, već gradić *i* krajobraz. U narednim će se analizama sagledati ranije navedeni prostorni podaci te njihov međuodnos koji ostavlja svoj "otisak" u prostoru te je u najvećoj mjeri zaslužan za identitet mjesta.

Sl. 74: Sadržaji unutar granice obuhvata

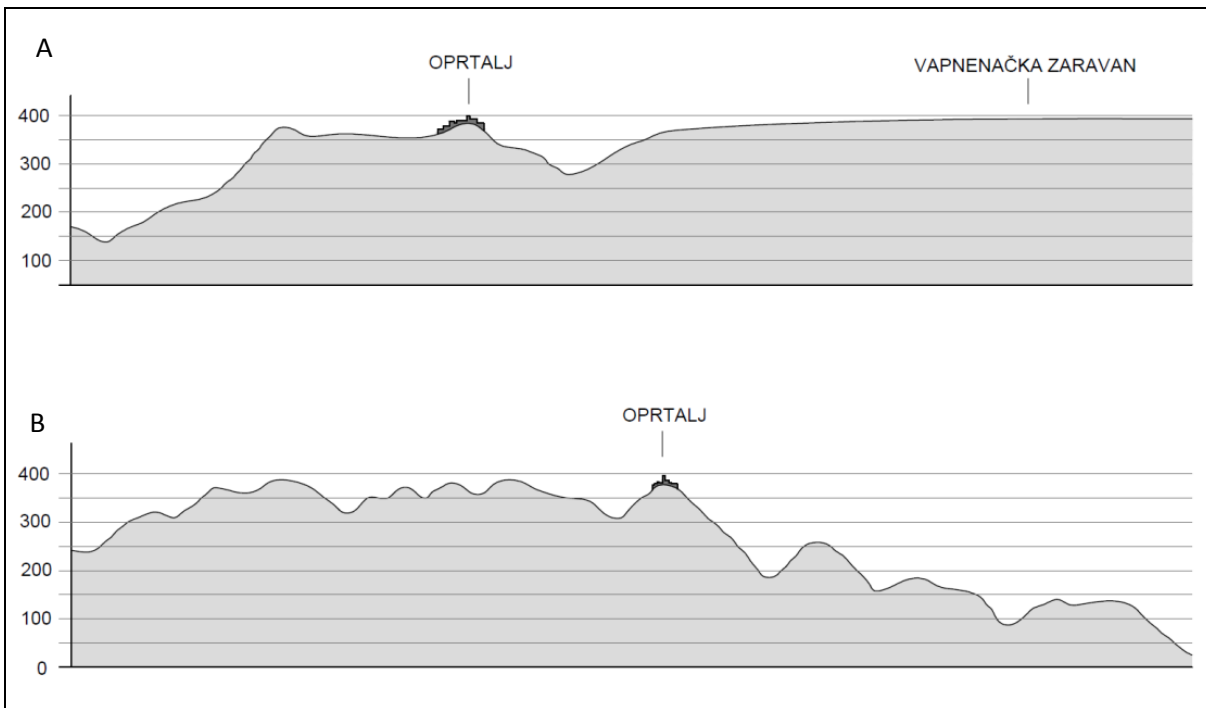
Analize reljefa

Kako bi se dobila jednostavna predodžba o izgledu reljefa, prikazale su se slojnice unutar granice obuhvata (sl. 75). Razlika između slojnica iznosi 5 m, a u analizi su se izračunali postoci nagiba. Po prikazu slojnica vidljivo je da se naselje smjestilo na uskom vrhu brdašca izduženog hrpta. Najstrmiji nagibi, na analizi označeni najtamnijom nijansom smeđe boje, nalaze se neposredno uz vrh brežuljka, istočno od povijesne jezgre i zapadno od ceste koja do nje vodi. Područja s najmanjim nagibima mjesta su na kojima se nalazi izgrađeni dio naselja, cesta koja mu pristupa s juga, groblje i nogometni teren. Upravo radi tog nedostatka zaravnjenih površina, a potrebe za uzgojem poljoprivrednih kultura, ovo je prostor koji obiluje terasama i nakošenim poljoprivrednim površinama. Kako bi se prikazala jasnija slika razgibanog krajobraza okolice gradića, u nastavku su prikazana dva presjeka terena koja prolaze kroz prijelazno područje iz vapnenačkog krša u fliš (sl. 76 i 77).

Sl. 76: Detalj na topografskoj karti, 1:25.000 s prikazom presjeka kroz teren

Sl. 77: Presjeci terena

Iz presjeka se jasno može iščitati smještaj Oprtlja na međi dva geomorfološka područja. Na prvom presjeku (A) vidljiva je nerazgibana vapnenačka krška zaravan koja prelazi u brežuljkasto područje između krša i fliša. Kad bi se presjek produžio, teren bi se spuštao sve do aluvijalnog područja doline rijeke Mirne. Koliko je zapravo područje prijelazne zone krša i fliša razgibano u odnosu na vapnenačku zaravan vidljivo je u drugom presjeku (B) koji siječe to područje po širini. Može se zaključiti kako je pradavnom stanovništvu koje je odlučilo sagraditi naselje na ovom smještaju bila bitna otežana pristupačnost radi lakše obrane od neprijatelja koju omogućuju brojna brdašca i usjeci, ali isto tako dobra preglednost nad okolnim područjima zaravni i udolina. Smještaj Oprtlja omogućivao je oboje, što je zasigurno u velikoj mjeri zaslužno za važnost gradića u srednjem vijeku i kasnije.

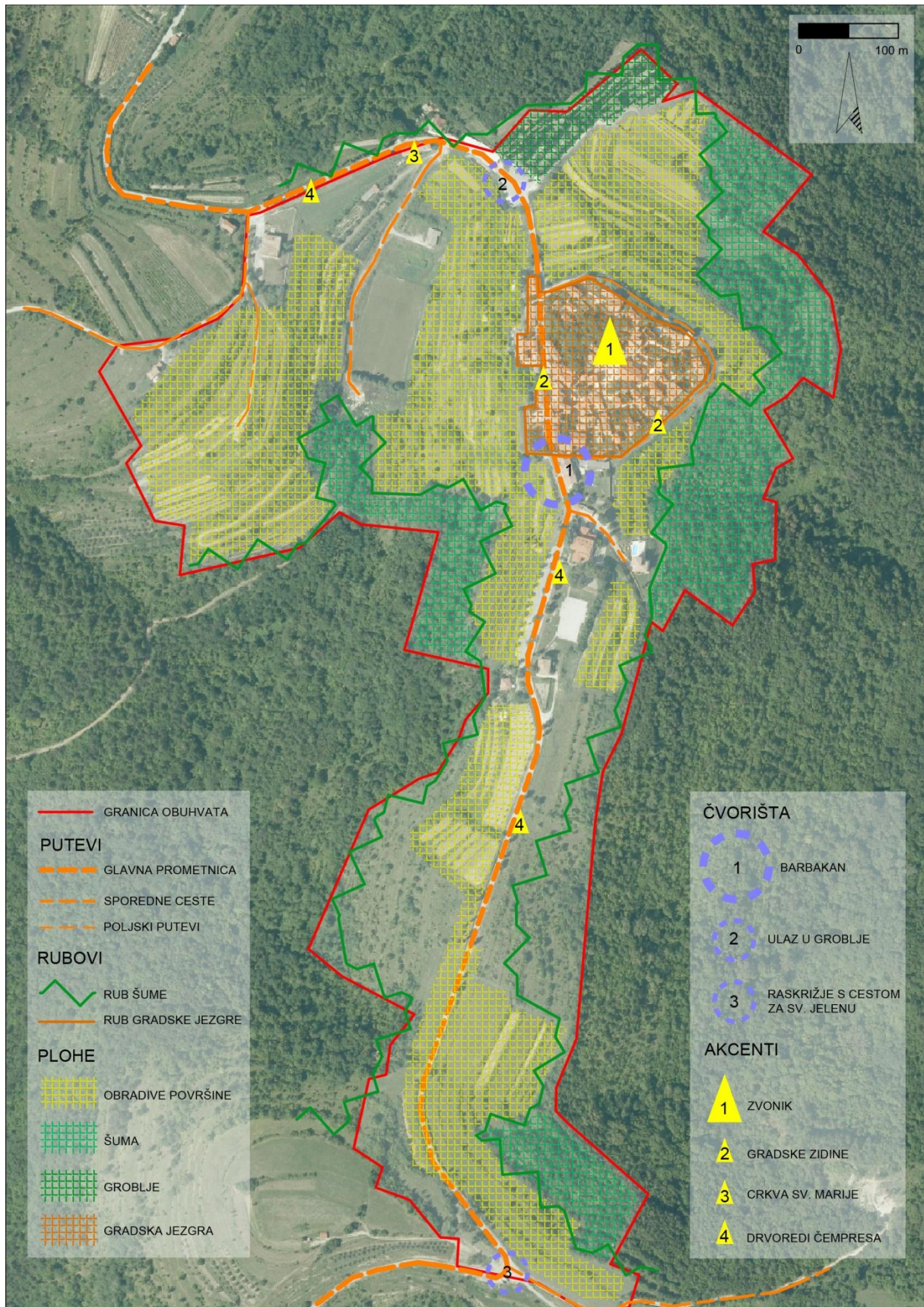
Strukturne analize

Iduće dvije analize omogućuju pojednostavljeno sagledavanje cjeline kroz prostorne uzorke, a to su strukturna analiza prostora po Lynchu i krajobrazno-ekološka analiza po Formanu i Godronu. Kevin A. Lynch (1918.-84.) bio je američki urbanistički planer koji je u svojem dijelu "*The Image of the City*" (1960.) iznio koncept čitljivosti prostora kroz obilježavanje osnovnih vizualnih značajki prostora. Lynch je tvrdio kako neki prostor percipiramo generalizacijom, odnosno apstrakcijom osnovnih elemenata strukturne građe, a to su *putevi, rubovi, područja, čvorišta i akcenti*. *Putevi* su linijske pojave vezane uz kretanje promatrača, stoga su to uglavnom prometnice ili slični oblici komunikacije. *Rubovi* su također linijski elementi koji predstavljaju granicu između nekih *područja*, što su pak plohe koje možemo razlučiti od okolice. *Čvorišta* predstavljaju križanje puteva, komunikacija ili drugih oblika gibanja, a *akcenti* su prostorno dominantne točke s većom vizualnom vrijednosti u prostoru. Oni su zaslužni za prepoznatljivost prostora, promatraču služe kao orijentacijski element, a očituje ih različitost, posebnost, rijetkost, iznimnost ili drugi oblik kontrasta od heterogene okolice. Spoj spomenutih elemenata daje nam sliku mjesta koja je vrlo bitna za razlučivanje identiteta nekog mjesta.

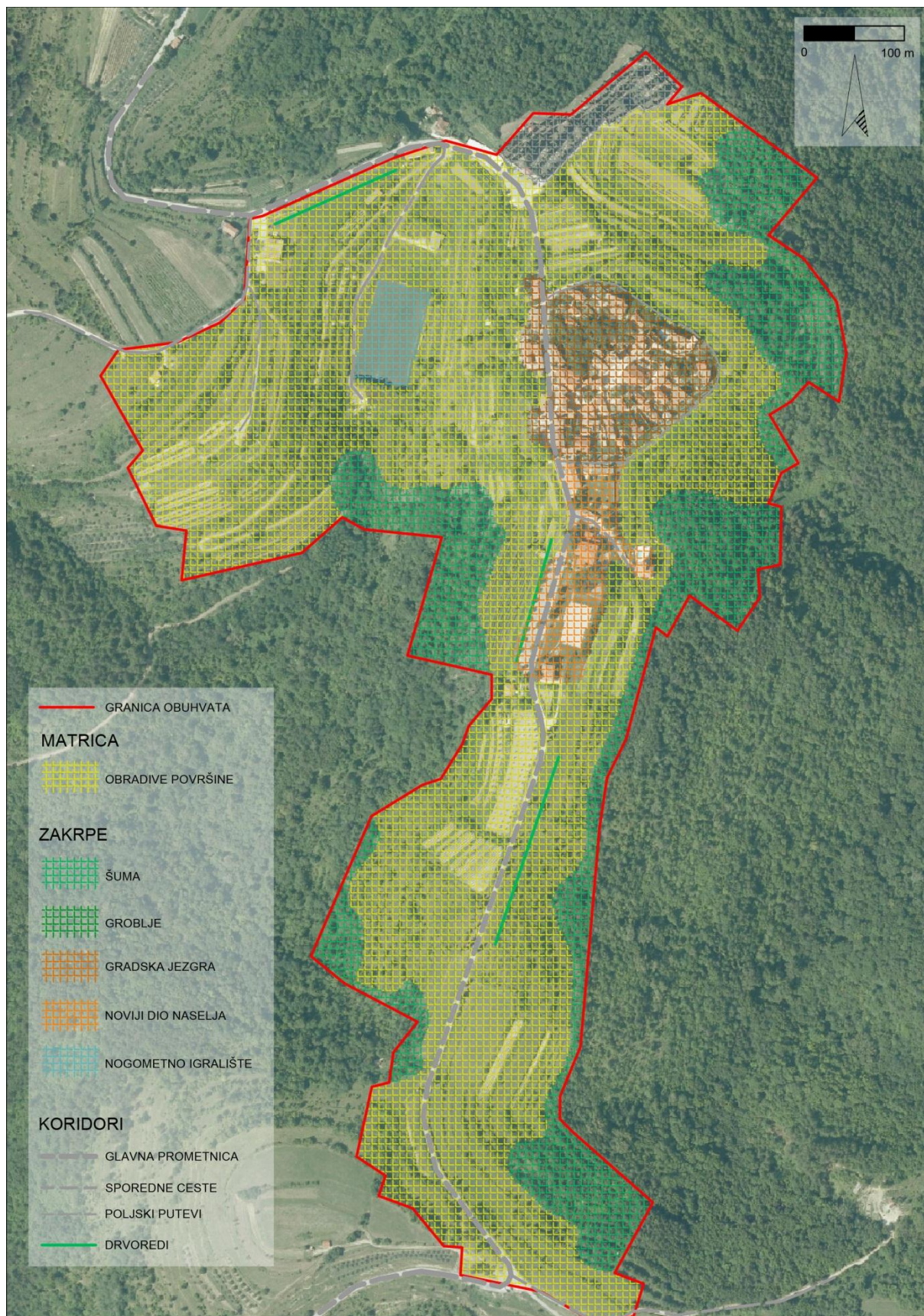
Krajobrazni ekolozi Richard T.T. Forman i Michel Godron su u svojoj knjizi "*Landscape Ecology*" (1986.) iznijeli tvrdnju kako strukturu krajobraza čine različiti manji ekosustavi koji mogu biti prirodni, antropogeni ili kombinirani. Glavni elementi njihovog prijedloga analize prostora su *matrica, zakrpe i koridori*. *Matrica* predstavlja prevladavajući element ekološke strukture prostora, dok su *zacrpe* različita, manja područja unutar matrice koja se oblikom, veličinom i ostalim karakteristikama razlikuju od nje. *Zacrpe* su međusobno i s matricom povezane *koridorima*, odnosno longitudinalnim elementima koji često mogu predstavljati ekosustav sam za sebe (npr. šumski ili riječni koridori). Spoj i raspored tih elemenata čini strukturu krajobraza. Ona je bitna zbog ekološke sastavnice krajobraza, budući da su matrica, *zacrpe* i koridori mali i međusobno povezani ekosustavi.

U nastavku su napravljene navedene analize za područje gradića Oprtlja i okolnog kulturnog krajobraza.

Analiza područja obuhvata po Lynchu

Analiza područja obuhvata po Formanu i Godronu

Iz analize po Lynchu može se zaključiti da prostorom prevladavaju obradive površine, a od ostalih većih područja ističu se gradska jezgra, groblje i šume. Od puteva dominira glavna prometnica koja se provlači duž prostora obuhvata te nekoliko manjih cestica. Vizualne i fizičke rubove čine gradske zidine kao rub povijesne jezgre (sl. 81) i granica između šuma i obradivih površina (sl. 79). Od čvorišta se ističe barbakan kao ulaz u gradsku jezgru i najveći trg naselja, dok su ostala, manja čvorišta na sjeveru kraj ulaza u groblje i na jugu obuhvata na raskrižju s cestom za Svetu Jelenu. Prostorni akcenti mogu se podijeliti na arhitektonske i građevinske strukture te prirodne elemente. Nedvojbeno najdominantniji element u prostoru je zvonik kao glavni orijentir u prostoru (sl. 78), ali i gradske zidine koje su ujedno i rub povijesne jezgre. Manji prostorni akcent čini crkva sv. Marije na sjeveru obuhvata, a prirodni drvoredi čempresa posađeni uz rubove nekih prometnica (sl. 80). Krajobrazno-ekološkom analizom pod Formanu i Godronu uočeno je da na prostoru obuhvata dominiraju poljoprivredne površine što čini matricu područja. Kao zakrpe u prostoru se pojavljuje izgrađeni dio naselja te dva, antropogena i poluizgrađena područja, nogometno igralište i groblje. Od prirodnih zakrpa ističe se šuma koja obrubljuje poljoprivredne površine naročito na istoku prostora obuhvata. Kao važna staništa koja pridonose raznolikosti krajobraza, potrebno ih je sačuvati i nedopustiti njihovu rascjepkanost ili potpunu odvojenost. Navedene zakrpe i matricu na mjestima presijecaju koridori, odnosno ceste te drvoredi čempresa koji predstavljaju linijske elemente u prostoru.

Sl. 78: Zvonik kao najuočljiviji element prostora

Sl. 79: Rub šume i poljoprivrednih površina

Sl. 80: Drvored čempresa

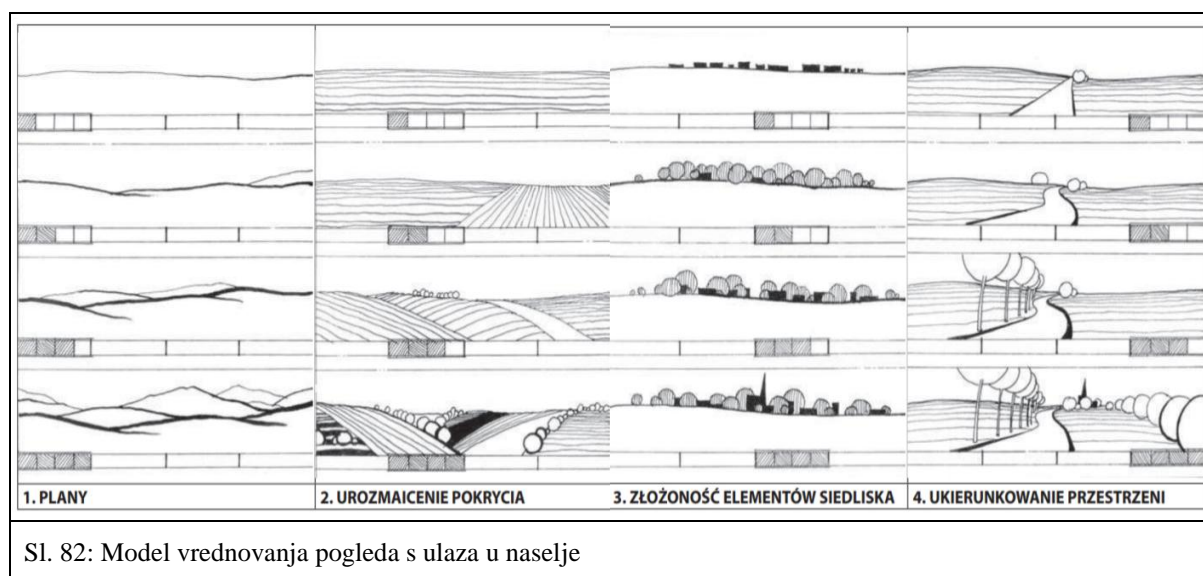

Sl. 81: Ostaci gradskih zidina

Analize vizurnih vrijednosti

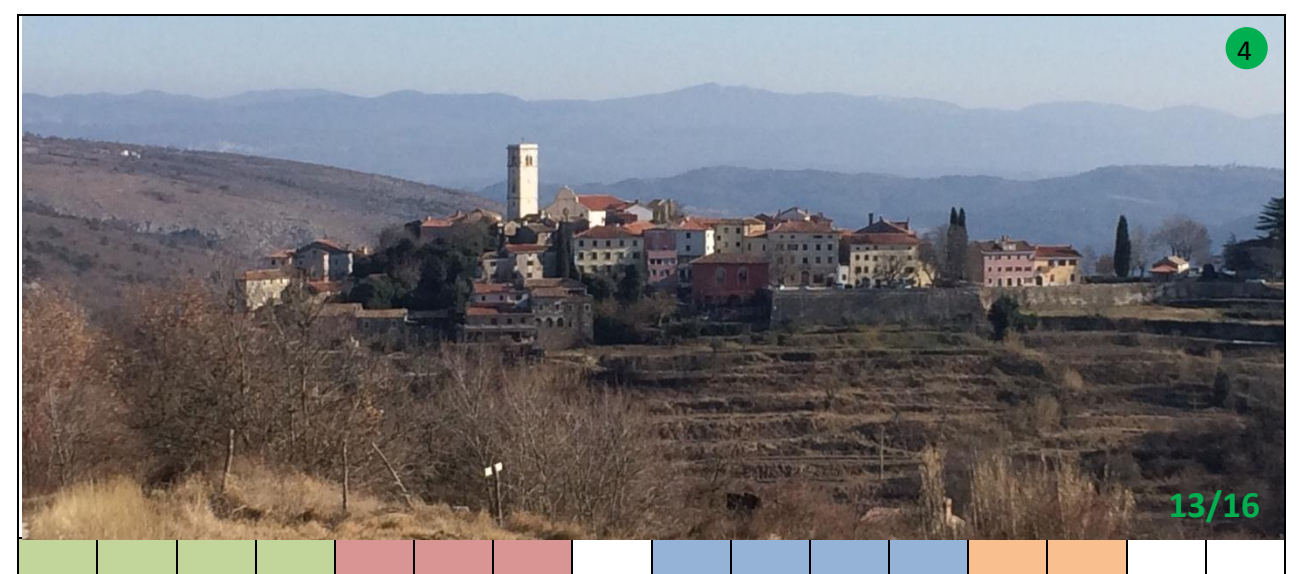
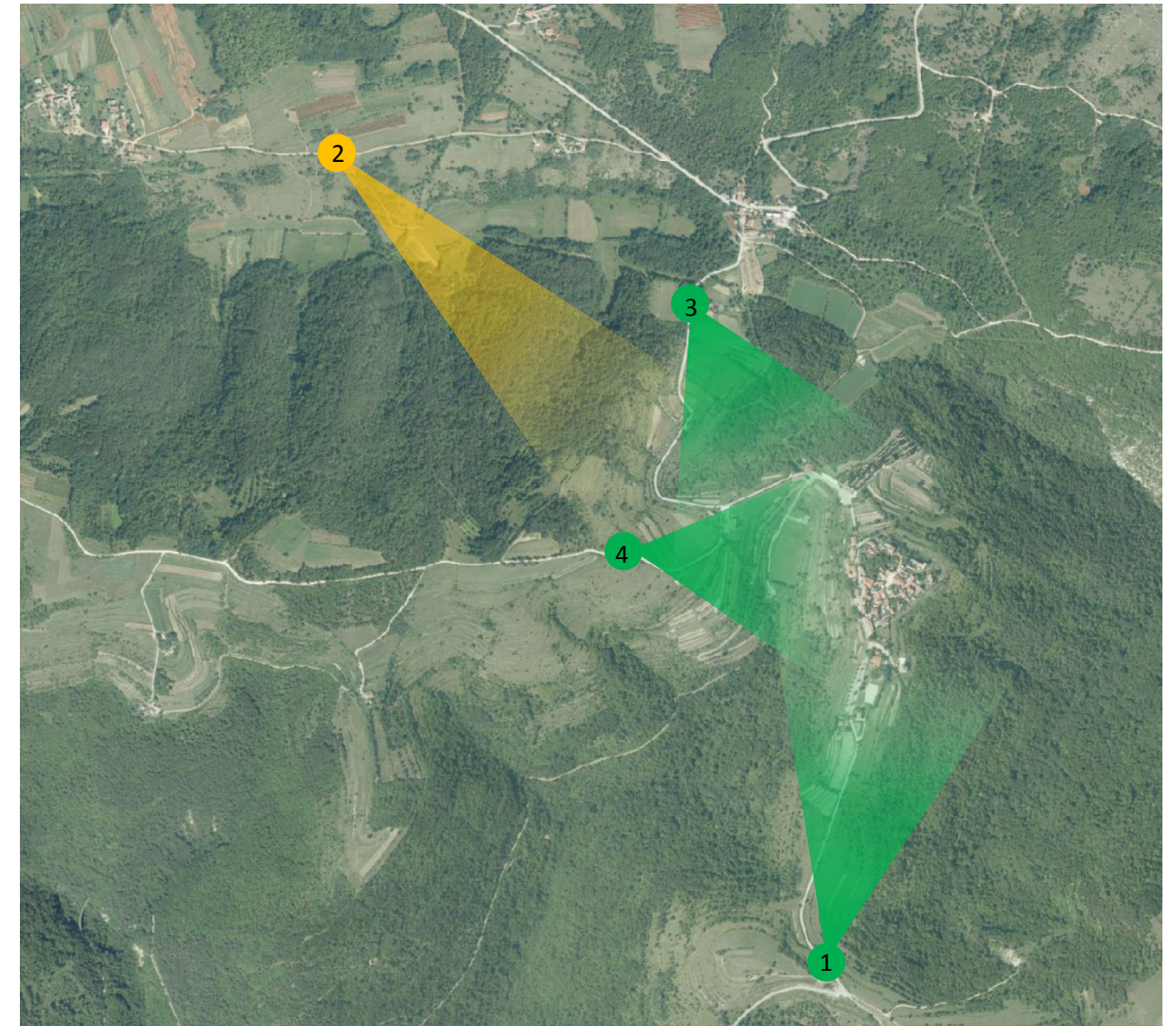
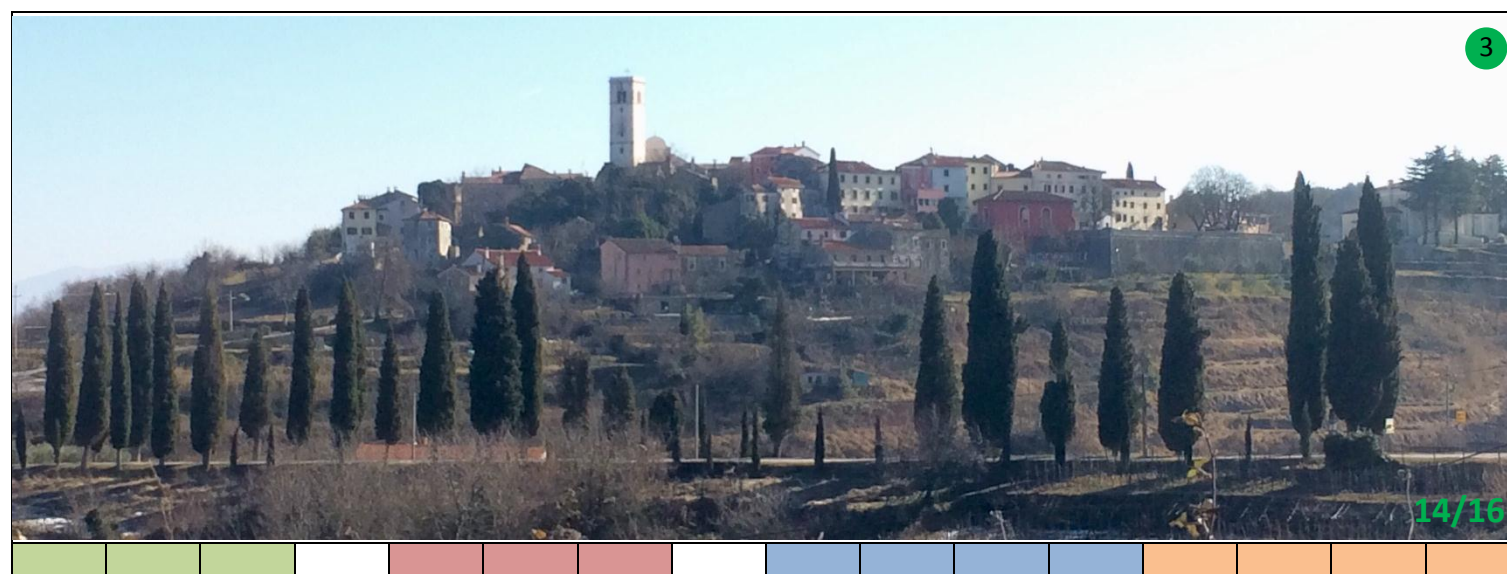
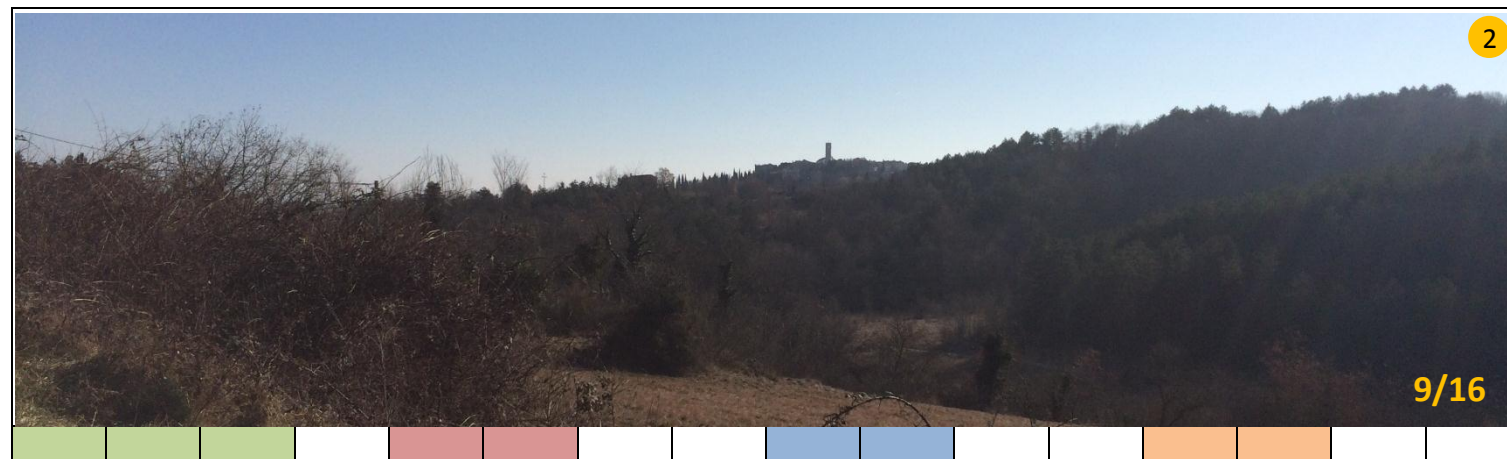
Analize u nastavku nastojat će dočarati vizualne vrijednosti promatranog prostora. Analizirat će se ulazi u naselje, odnosno mjesta s kojih se pruža pogled na Oprtalj i pogledi iz Oprtlja na okolni krajobraz. Područje koje se može sagledati iz naselja predstavlja onu treću granicu obuhvata koja također ne smije biti narušena kako se ne bi smanjila panoramska vrijednost Oprtlja. Imajući to na umu, smjernice i norme daljnjeg planiranja ne smiju se ograničiti isključivo za naselje Oprtalj, već i za druga naselja unutar vidljivog područja, koja će se spomenuti u završnoj analizi. Prva analiza usredotočena je na vizualnu vrijednost ulaza u naselje odnosno pogleda s prometnica kojima se dolazi prema gradiću. Za njihovo vrednovanje korištena je metoda koju je proveo Zavod za krajobraznu arhitekturu Sveučilišta okolišnih znanosti u Wroclawu na primjeru *gmine*⁷⁵ Paczków.

Po toj metodi, ukupna ocjena vizurne vrijednosti nekog ulaza predstavlja zbroj više ocjena koje vrednuju četiri elementa krajobraza (maksimalna ocjena je 16 odnosno 4x4). Prva ocjena odnosi se na reljefnu kompleksnost, druga na raznovrsnost površinskog pokrova, zatim na složenost i raznolikost vidljivog dijela naselja te završno na složenost i perspektivu smjera kojem se približavamo naselju. Zbroj ocjena omogućava rangiranje privlačnih i manje privlačnih ulaza u naselje te može poslužiti kao podloga za daljnja razmišljanja o poboljšavanju vizualnih vrijednosti. Zaključna ocjena između 11 – 16 upućuje na visoku vrijednost pogleda s ulaza, ocjena između 6 – 11 je prosječna, a ispod 6 upućuje na negativne vizurne vrijednosti ulaza. Zahvaljujući svojem smještaju, Oprtalj se može sagledati sa samo četiri ceste koje vode k njemu: iz smjera Livada, Vižintini Vrhi i Svete Lucije, odnosno Svetog Ivana. Model analize vizurnih vrijednosti ulaza prikazan je u slici 82, a prizori iz navedenih smjerova analizirani su i vrednovani u nastavku.

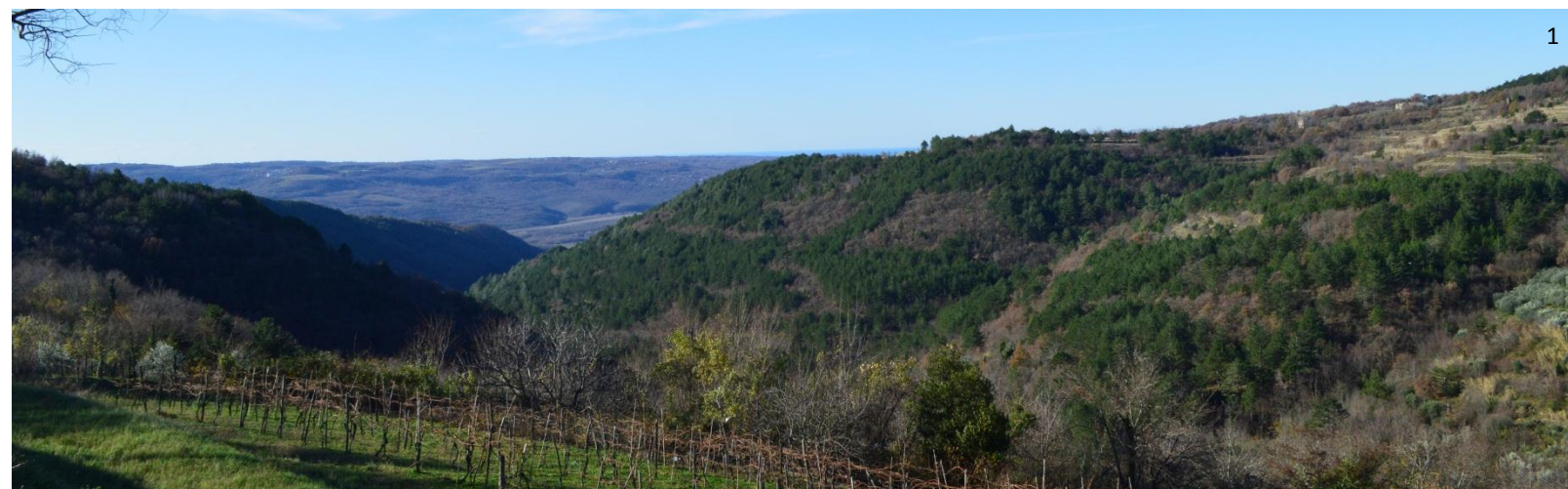

⁷⁵ Gmina je jedinica samouprave u Poljskoj, slična našem pojmu općine i može biti urbana, urbano-ruralna ili ruralna.

Vrednovanje pogleda s različitih ulaza u naselje Oprtalj

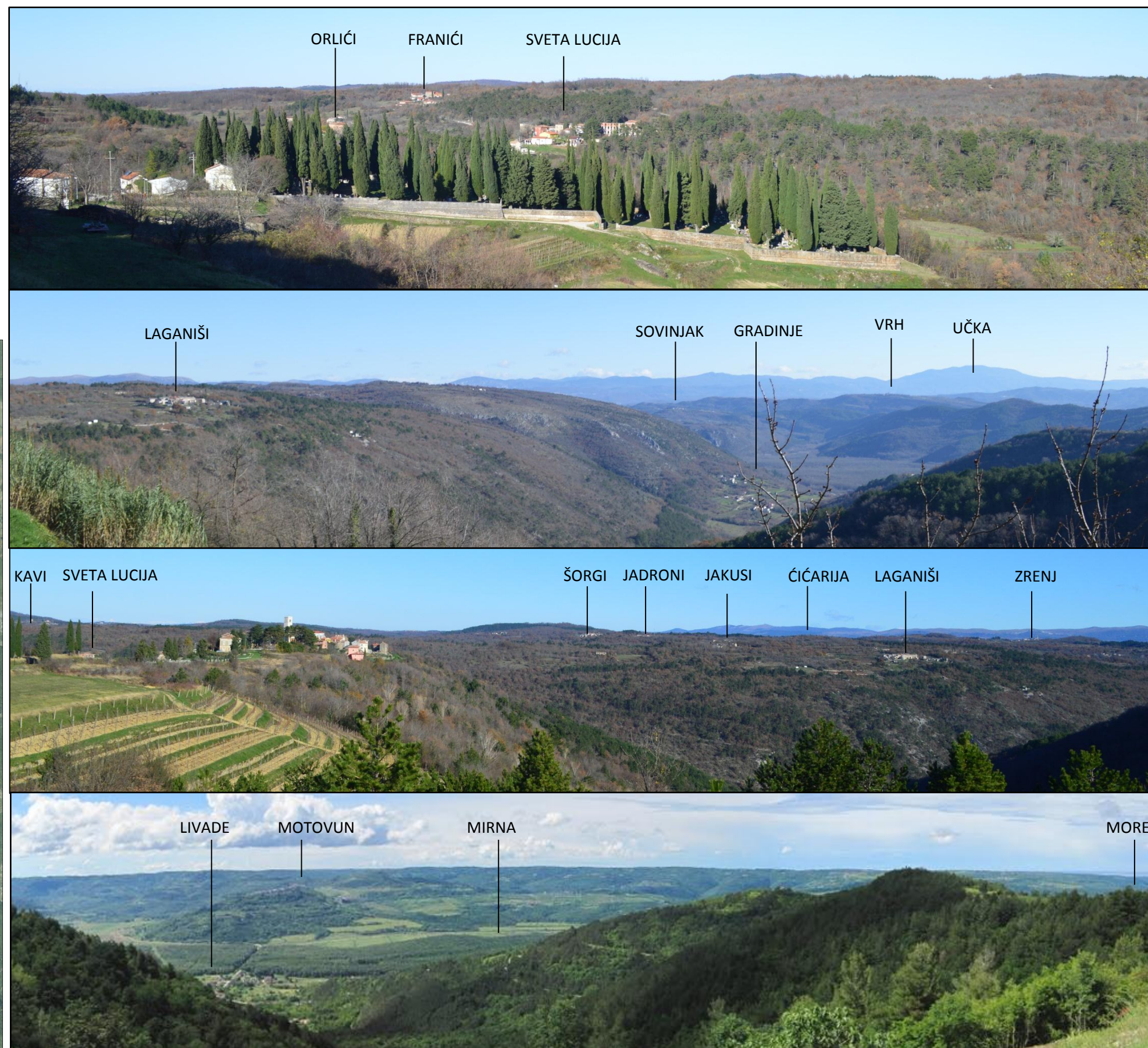
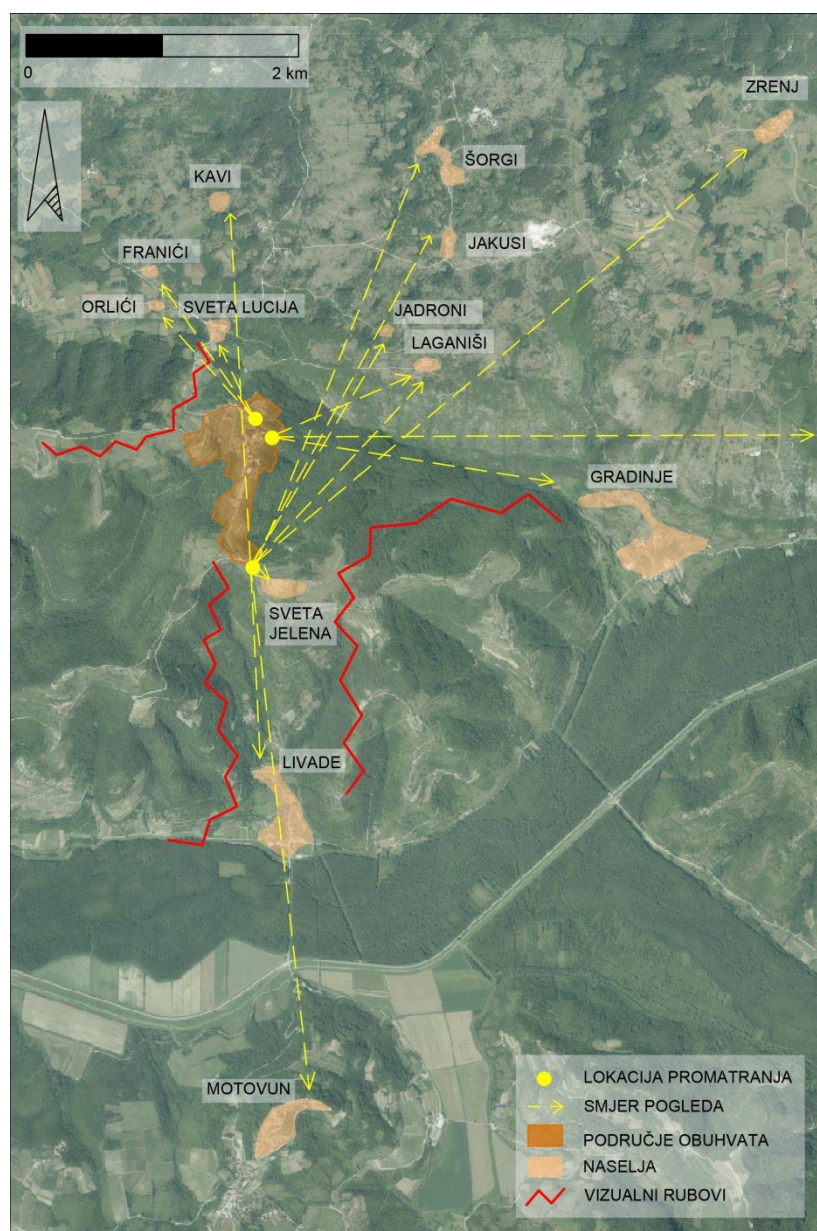
Panoramski pogledi iz srednjovjekovne jezgre

Zbog guste i zbijene građe srednjovjekovne jezgre, iz njenog se središta ne pružaju dugački pogledi, međutim sa šetnjice koja okružuje gradske zidine može se sagledati sav okolni krajobraz. Najdublji pogledi su oni koji gledaju na jugozapad (1) i istok (4) gdje okolni brjegovi usmjeravaju pogled prema usjeku i udolini, a vidljivi su i oni vrlo udaljeni elementi krajobraza (npr. Učka ili jezero Butoniga). Pogled prema sjeveru (3) vrlo je širok, a obuhvaća šumovitu vapnenačku zaravan i daleke obronke Čičarije između kojih se smjestilo nekoliko zaselaka i manjih naselja. Vizualno najkraći i ograničeni pogled je onaj prema zapadu (2) i poljoprivrednim terasama susjednog brijega. On je ujedno i jedini pogled na kojem prevladavaju poljoprivredne površine, odnosno antropogeni krajobraz umjesto prirodnog. Trenutno je taj pogled najugroženiji zbog opadanja poljoprivrednih aktivnosti što može dovesti do zapuštanja poljoprivrednih površina i narušavanjem vizualnih vrijednosti. Pogled prema jugoistoku nije prikazan jer je ograničen šumovitim brijegom koji sprječava bilo koje duboke ili panoramske poglede. Treba napomenuti da su opisane fotografije slikane zimi kad vegetacija nije jako bujna, no pogledi ljeti nisu u velikoj mjeri izmijenjeni u odnosu na priložene.

Vidljiva naselja i ostala mjesta u okolini naselja Oprtalj

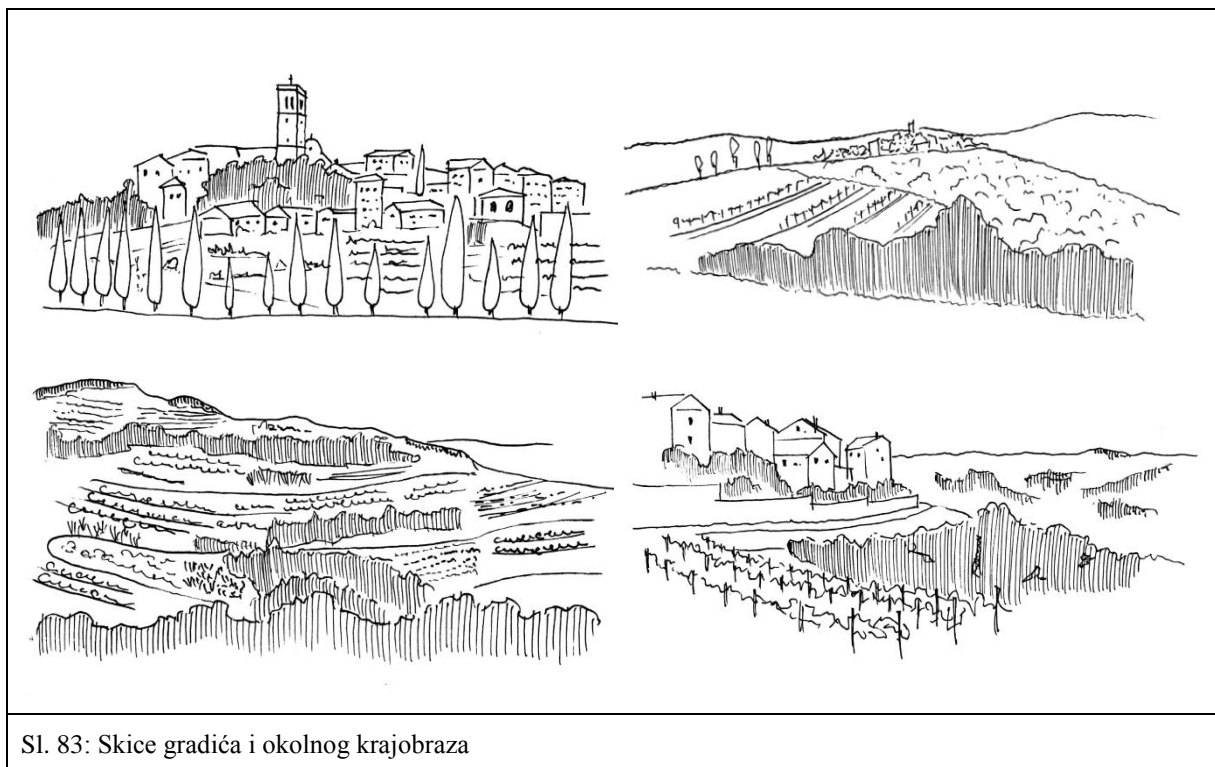
Na priloženim pogledima prikazana su naselja i neki drugi elementi u krajobrazu koji su vidljivi iz područja obuhvata. Najviše naselja vidljivo je sjeverno od Oprtlja radi zaravnjenosti terena te naselja u udolinama prema kojima se pogled usmjerava obroncima brežuljaka. Kao i u prethodnoj analizi, priložene fotografije slikane su zimi kad vegetacija nije toliko nabujala jer ljeti se neka naselja vide slabije ili se uopće ne razaznaju među krošnjama.

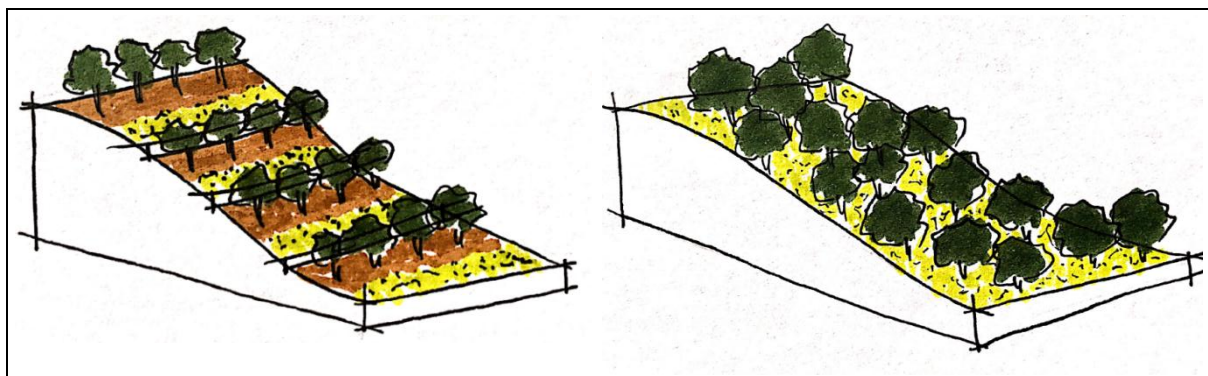
Iz prethodnih vizualnih analiza može se zaključiti kako je okoliš naselja Oprtalj netaknut i nenarušen bez ikakvih zahvata u prostoru koje bi nagrdile panoramske vrijednosti. Takvo što je, nažalost, rijetkost u današnjim svjedočanstvima "modernog" prostornog planiranja što znatno utječe na važnost očuvanja tog prostora. Ipak, iako je potrebno zaštititi prirodni krajobraz od čovjekovog utjecaja, u nekim je pogledima čovjekov utjecaj imperativan za održavanje vizualne vrijednosti, a to je na poljoprivrednim terasastim površinama u neposrednoj okolini naselja Oprtalj. Iseljavanjem stanovništva i napuštanjem poljoprivrednih djelatnosti postoji prijetnja zapuštanja terasastih površina što bi uvelike izmijenilo percepciju samog gradića Oprtalja.

Vizualno-doživljajne analize

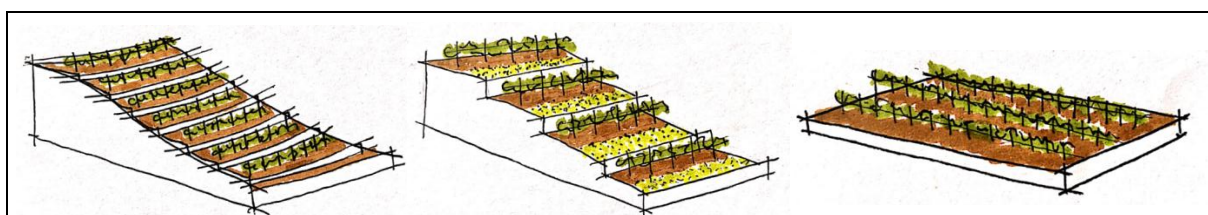
Dosadašnje prostorne analize temeljile su se na analitičkoj interpretaciji prostornih podataka. Ove kvalitativne analize pokušat će dočarati osjećaj mjesta, odnosno prikazati sam identitet mjesta. Za razliku od prethodnih prikaza fotografijama, kartama i drugim grafičkim modelima, ovdje će se prostor interpretirati likovno i rukom rađeno. Prostor se tim načinom može iskusiti kroz različite skice, crteže i kartograme, a budući da je i u samom naslovu riječ "doživljajna", način dočaravanja je slobodnog pristupa s notom umjetničkog izričaja što implicira na određenu razinu subjektivizma koje nema kod ostalih analiza pojavnosti jer je i sam "doživljaj" subjektivna pojava.

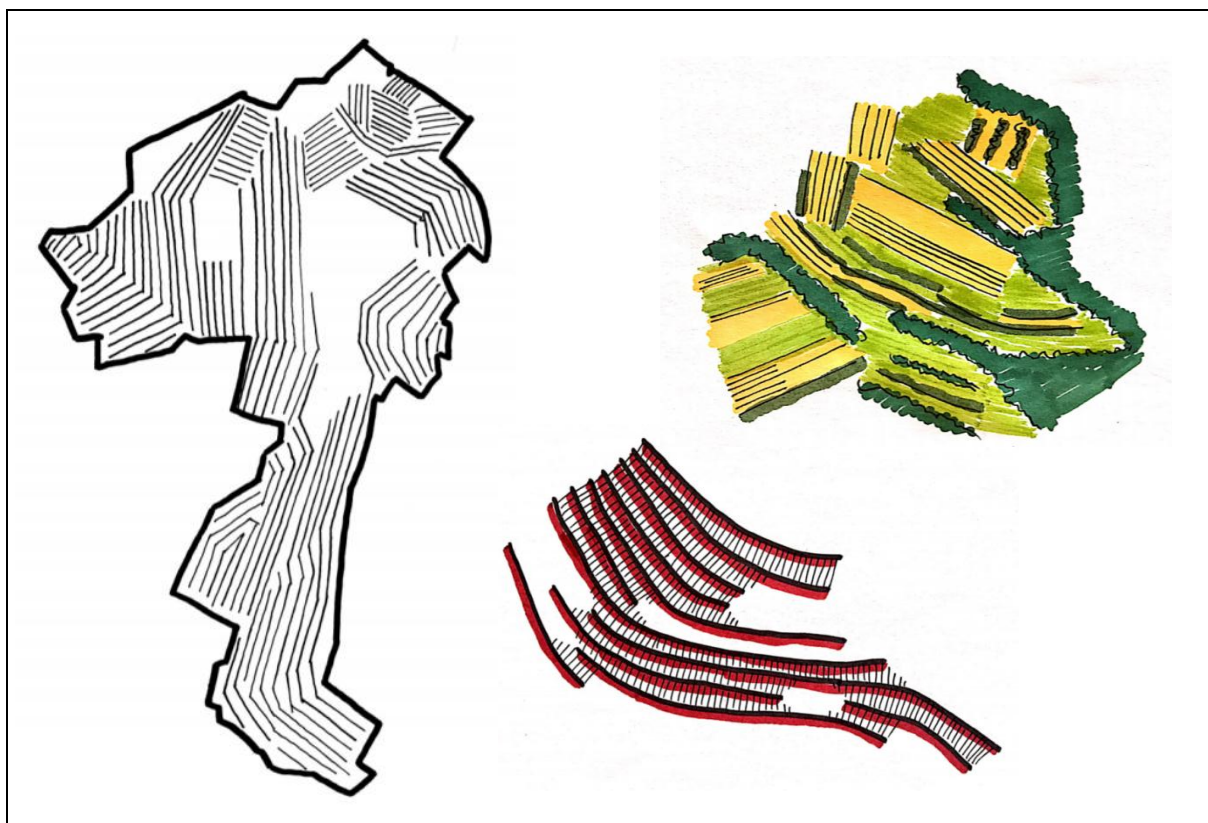
Sl. 83: Skice gradića i okolnog krajobraza

Sl. 84: Blok dijagrami maslinika na terasama i maslinika slobodne sadnje na nagnutom terenu

Sl. 85: Blok dijagrami vinograda na terasama i vinograda na ravnom terenu

Sl. 86: Prostorni uzorci kultiviranog krajobraza

Vrednovanje podataka

Dok su prethodne analize predstavljale pretežno grafičke metode obrade podataka, nakon njih potrebno je dane rezultate obraditi analitički kako bi se dobile jasne smjernice za daljnje upravljanje prostorom. To se u najvećoj mjeri odnosi na vrednovanje podataka čime će se dobiti najvrjedniji elementi krajobraza, odnosno oni koje je najpotrebnije sačuvati. "Vrednovanje (valorization, evaluation) jest metoda sustavnog utvrđivanja vrijednosti i značaja krajolika primjenom znanstvenih metoda prema jasno utvrđenim kriterijima i na temelju podataka prikupljenih i analiziranih za tu svrhu" (Dumbović Bilušić, 2012). Kao preduvjet oblikovanju strateških ciljeva i smjernica, potrebno je analizirati unutarnje i vanjske čimbenike koje utječu na budući razvoj planiranog područja. Instrument koji pomaže u tome je SWOT⁷⁶ analiza, kvalitativna analitička metoda pomoću koje možemo uvidjeti sadašnje snage i slabosti neke situacije te buduće mogućnosti i prijetnje. Osim u planerskom postupku, tom se metodom koriste i upravitelji tvrtki i sličnih organizacija pri osmišljavanju strategije. U ovom slučaju, obavljena je SWOT analiza za naselje Oprtalj i okolni krajobraz.

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> - vizualno privlačna krajobrazna i reljefna svojstva - povijesna vrijednost srednjovjekovne jezgre - očuvan i nezagađen prirodni okoliš - povoljna klimatska i pedološka svojstva za razvoj poljoprivrede - terasasti kulturni krajobraz i tradicija poljoprivredne djelatnosti 	<ul style="list-style-type: none"> - kontinuirano građevinsko propadanje gradića i zapuštanje poljoprivrednih površina - nedovoljna istraženost i valorizacija građevina - iseljavanje stanovništva - nedostatak dugoročne strategije razvoja i vizije u turističkoj ponudi - nedovoljna društvena ponuda stanovništvu
MOGUĆNOSTI	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> - osiguravanje privlačne turističke ponude zahvaljujući svojoj rijetkosti i netaknutosti - iskorištavanje i ponovna uporaba tradicionalnih i autohtonih djelatnosti (poljoprivreda i obrt) - informiranje i educiranje stanovništva - osiguravanje sadržaja za lokalno stanovništvo i turiste 	<ul style="list-style-type: none"> - potpuno napuštanje gradića - gubitak strukture gradića daljnjim neodržavanjem i propadanjem - nezakonita ili neplanska gradnja koja može narušiti identitet mjesta - zapuštenost terasastih poljoprivrednih površina - nestanak tradicijskih djelatnosti

⁷⁶ SWOT je akronim koji dolazi od engleskih riječi Strengths (snage), Weaknesses (slabosti), Opportunities (prilike), Threats (prijetnje).

Iz navedenog vidljivo je kako su najveće prednosti i snage ovog područja njegove prirodne i krajobrazne vrijednosti. Vrlo plastičan i oku zanimljiv reljef ovog područja Istre, submediteranska vegetacija i nenagrđen prirodni okoliš vraćaju posjetitelja u prošlost jednako poput povijesne jezgre budući da u vidljivom području ne postoji nikakav suvremeni zahvat koji bi narušio vizualne vrijednosti, već je u najvećoj mjeri jednak kakav je bio i u srednjem vijeku. Još jedna neuobičajenost ako promatramo okvire Istre je uzgoj na terasama koje je moguće vidjeti samo u ovom, flišnom dijelu poluotoka. Čak i tada, terase su povremene, u manjim mjerilima i danas uglavnom zapuštene što (još uvijek) nije slučaj kod Oprtlja. Klimatska i pedološka svojstva te duga tradicija poljoprivrede zaslužne su za oblikovanje terasa i uzgoj raznih kultura čiji oblik, veličina i ostala svojstva daju teksturu i uzorke krajobrazu Oprtlja.

Zasigurno najveća slabost gradića je njegovo stalno građevinsko, demografsko i krajobrazno propadanje. To se odnosi na izgrađeni dio naselja jednako koliko i na kulturni krajobraz. Šturo i slobodno se izražavajući, Oprtalj bi mogli podijeliti na potpuno devastirane i zapuštene zgrade/terase te one koje su na putu da uskoro to postanu. Zgrade, kao ni terase, nisu dovoljno istražene, opisane i vrednovane. Njihovim napuštanjem gubi se njihovo održavanje, a vrlo ubrzo i njihova svojstvenost i tipičnost. Najveći, iako ne i jedini razlog tome je iseljavanje stanovništva. U samom gradiću živi tek nekolicina, uglavnom starijih stanovnika koji više nemaju mogućnosti za veće zahvate unutar gradića i/ili krajobraza. Mnogo zgrada je u vlasništvu stanovnika Zagreba, Beograda i ostalih većih središta što isto može predstavljati problem u održavanju ako u tim zgradama nitko ne živi. Oprtlju nedostaje ponuda javnog i društvenog sadržaja koja bi zadržala stanovništvo, a nema je upravo radi premalenog broja stanovnika. To je začaran krug koji je proistekao velikom zaslugom radi nedostatka dugoročne strategije razvoja.

Oprtalj ima mogućnosti osiguravanja privlačne turističke ponude iskorištavanjem osamljenosti, čistoće okoline, mira, ljepote i bogatstva prirodne i kulturne baštine naspram unificiranosti, bezličnosti i prevelikim gužvama. Iskorištavanjem tradicionalnih djelatnosti može pružiti održive oblike turizma čija sezona može trajati duže od one na obali. Primarno bi bilo zaustaviti trend iseljavanja, što bi se moglo osigurati raznim sadržajima, ali i implementacijom smjernica za razvoj gradića. Nužno je da se prije unašanja ikakvih zahvata u prostoru gradića informira i educira lokalno stanovništvo jer je na njima teret održavanja i održivosti Oprtlja.

Najopasnija prijetnja za gradić koja postoji je odlazak stanovništva. Ako bi Oprtalj postao "grad duhova", to bi značio potpuni nestanak svih čimbenika koji mu daju identitet. Današnjom situacijom i brzinom propadanja i iseljavanja stanovništva što za sobom nosi neodržavanje elemenata gradića, Oprtlju prijeti gubitak srednjovjekovne strukture. S druge strane, još jedna prijetnja identitetu mjesta je neplanska gradnja čija lokacija, veličina, izgled ili ostale karakteristike koje se ne uklapaju u ambijent mogu ozbiljno narušiti sliku mjesta. Oprtlju prijeti opasnost potpunog napuštanja tradicijskih djelatnosti, što možemo vidjeti na primjeru obrta kao nekad glavne djelatnosti u naselju, a danas potpuno nepostojeće. Na sreću, napuštanje obrta nije preveliko utjecalo na sam izgled naselja, no napuštanje poljoprivrednih

djelatnosti bilo bi kobno za pojavnost kultiviranog krajobraza. Neodržavanjem, terase bi zarasle do mjere gdje bi bile nerazlučive od okolnog prirodnog krajobraza.

Kako bi odredili važnost očuvanja nekog prostora, potrebno je taj prostor vrednovati. Za vrednovanje Oprtlja koristio se obrazac⁷⁷ u kojem su se obradili podaci o sastavnicama i obilježjima naselja koji su se prvo pojedinačno vrednovali, a zatim se iz tih ocjena izračunala prosječna kako bi se dobila zaključna vrijednost naselja. Podaci koji su se vrednovali obuhvaćaju osnovne podatke, povijesni kontekst, smještaj i okolinu, strukturu i prostorno uređenje naselja, javne prostore, posebna obilježja, stanje itd. Slično vrednovanje prostora može se primijeniti na cijeli prostor obuhvata gdje se, osim izgrađenog dijela naselja, vrednuje i okolni prirodni i kultivirani krajobraz. Dodatni podaci koji vrednuju krajobraz odnose se na kulturna obilježja krajobraza, prirodne čimbenike, pokrov i ostalo. Prvi obrazac u nastavku ispituje vrijednosti izgrađenog dijela naselja, a drugi obrazac vrednuje cjelinu gradića i okolnog krajobraza unutar granice obuhvata. Nakon toga dobiveni su rezultati kratko opisani.

⁷⁷ Prema Dumbović Bilušić (2012) koja je u svojem doktoratu *Krajolik kao kulturno naslijeđe. Metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske* dala prijedlog obrasca za obrađivanje i vrednovanje podataka za dobivanje konačne vrijednosti naselja i kulturnih krajobraza.

Obrazac za izračunavanje vrijednosti gradića OpRTLj

Ime naselja: OpRTLj	Općina/županija: OpRTLj/Istarska	Površina: 2,5 ha	
Povijesno razdoblje/nastanak/razvoj Naselje OpRTLj prvi se put spominje u 11. St., iako je bilo nastanjeno i u vrijeme antike, a razvilo se na mjestu prapovijesne gradine. Svoj današnji izgled dobiva u srednjem vijeku.		srednji vijek i starije	5
		od kraja 16. - 18. st.	4
		od kraja 18. - pol. 19. st.	3
		od 2. pol. 19. - pol. 20. st.	2
		od 2. pol. 20. st.	1
Funkcije/sadržaji naselja U vrijeme Mletačke vlasti gradić je imao vlastiti statut kao osnovni upravni akt te pravo za samostalno biranje župnika. Do današnjeg dana sačuvane su obrambene građevine i većina nekadašnjih javnih i društvenih zgrada.		povijesne, vrlo rijetke	5
		pretežito povijesne, uobičajene	4
		nove, prihvatljive, uobičajene	3
		nove, neprihvatljive	2
		napušteno/bez sadržaja	1
Smještaj i okolina Smješten je na vrhu brežuljka na 360 mnv u prijelaznom području <i>crvene u sivu</i> Istru. Okolni krajobraz pretežito je prirodan, a neposredna okolica kultivirana.		potpuno očuvano, vrlo izloženo	5
		dobro očuvano, jako izloženo	4
		prihvatljivo, umjereno izloženo	3
		promijenjeno, nisko izloženo	2
		devastirano	1
Kompozicija naselja/obris/slika naselja/prostorni orijentiri U obrisu naselja ističe se zvonik i zbijena izgradnja kuća koje su nekada pratile obrise gradskih zidina. Osim zvonika, vertikalne i linijske orijentire predstavljaju i drvoredi čempresa koji usmjeruju pogled prema gradiću.		homogena, upečatljiva	5
		skladna	4
		prihvatljiva	3
		neskladna	2
		devastirana	1
Prostorna organizacija/matrica/plan naselja Naselje se najvećim dijelom sastoji od povijesne jezgre dok je nekoliko zgrada i građevina pretežito društvene i sakralne namjene izgrađeno duž glavne prometnice koja prolazi kroz gradić.		povijesna, potpuno očuvana	5
		povijesna, dobro očuvana	4
		promijenjena, umjereno očuvana	3
		potpuno promijenjena	2
		devastirana	1
Javni prostori i zgrade/oprema naselja Naselje ima bogatu sakralnu baštinu vrijednu zbog očuvanih primjera zidnog slikarstva. Društvene zgrade poput škole i zgrade Općine nisu potpuno očuvane, ali imaju povijesnu vrijednost.		povijesni, iznimno uređeni	5
		povijesni, vrsno uređeni	4
		povijesni, prihvatljivo uređeni	3
		promijenjeni, neuređeni	2
		devastirani	1
Obilježja karakteristične zemljišne čestice/okućnice Zemljišne čestice unutar jezgre pravilnog su oblika i malih dimenzija zbog skučenosti prostora te se nisu mnogo mijenjale kroz povijest. Čestice izvan starogradske jezgre prolaze kroz kontinuirano usitnjavanje posjeda.		potpuna očuvanost: > 80%	5
		visoka očuvanost: 60-80%	4
		umjerena očuvanost: 40-60%	3
		niska očuvanost: 20-40%	2
		devastirano: <20%	1
Obilježja tipične stambene i gospodarske izgradnje Zgrade su uske, većinom dvokatnice, a gradile su se od pješčenjaka s krovovima od škrla. Zbog iseljavanja stanovništva, zgrade nisu vrlo očuvane, a pojedini dijelovi gradića su potpuno devastirani.		potpuna očuvanost: > 80%	5
		visoka očuvanost: 60-80%	4
		umjerena očuvanost: 40-60%	3
		niska očuvanost: 20-40%	2
		devastirano: <20%	1
Posebna obilježja naselja/vizualna izloženost Gradska loža smatra se najljepšom baroknom ložom u Istri. Zbog položaja gradića, naselje nije vrlo izloženo pogledima, već samo s prilaznih prometnica.		vrlo visoka	5
		visoka	4
		umjerena	3
		niska	2
		bez vrijednosti/devastirano	1
Vrednovanje⁷⁸ Naselje ima dobro očuvanu matricu, ali ne i pojedinačne zgrade. Okolina nije značajno promijenjena, a nova gradnja je uglavnom usklađena s povijesnom jezgrom.		međunarodni značaj	3,7
		nacionalni značaj	
		regionalni značaj	
		lokalni značaj bez vrijednosti	

⁷⁸ Po obrascu, značaj ovisi o prosječnoj ocijeni ranije navedenih i vrednovanih podataka, a može biti međunarodni (4,9 – 5), nacionalni (4 – 4,8), regionalni (3 – 3,9), lokalni (2,1 – 2,9) i bez značaja (1 – 2).

Obrazac za izračunavanje vrijednosti gradića Oprtalj i okolnog kulturnog krajobraza

Ime naselja: Oprtalj	Općina/županija: Oprtalj/Istarska	Površina: 38 ha
Klimatska obilježja Područje pripada submediteranskoj klimi s dugim i toplim ljetima i blagim zimama što omogućuje rasprostranjenost vegetacije iz dvaju biljnih regija: mediteranske i eurosibirsko-sjevernoameričke regije.		
Geološki sastav i vrste tla Područje se nalazi na prijelazu vapnenačkog krša u fliš radi čega su ovdje zastupljena tla poput crvenice i rendzine na stijenama od kalcijeva karbonata.		
Topografska obilježja Teren je vrlo razgiban, a očituju ga brežuljci i udoline i strmi obronci koji su mjestimično terasasti.	jedinstvena	5
	raznolika, prepoznatljiva	4
	karakteristična	3
	uobičajena, bezizražajna	2
	devastirana	1
Hidrološka obilježja Na područje obuhvata mjestimično ulaze dijelovi dva vodotoka koji pripadaju slivu Mlinskog potoka i vodotoku Gradinje.	potpuno očuvana	5
	visoko očuvana	4
	umjereno očuvana	3
	promijenjena	2
devastirana	1	
Vegetacijska obilježja i staništa Pretežito poljodjelske površine (40%), zatim šuma (15%) gdje prevladavaju listopadne vrste. Izgrađene površine (13%) podrazumijevaju zgrade, ali i građevine poput groblja i sportskih terena.	očuvana, rijetka, raznolika	5
	dobro očuvana	4
	umjereno očuvana	3
	promijenjena	2
	devastirana	1
Povijesno razdoblje Naselje Oprtalj prvi se put spominje u 11. St., iako je bilo nastanjeno i u vrijeme antike, a razvilo se na mjestu prapovijesne gradine. Svoj današnji izgled dobiva u srednjem vijeku kada se počinje kultivirati okolno područje.	srednji vijek i starije	5
	od kraja 16. - 18. st.	4
	od kraja 18. - pol. 19. st.	3
	od 2. pol. 19. - pol. 20. St.	2
	od 2. pol. 20. st.	1
Prostorna organizacija/kompozicija Terasaste poljoprivredne površine u najvećoj su mjeri zapadno od povijesne jezgre. Istočni obronci su šumoviti, a na sjeveru se poljoprivredne površine nalaze na blago nagnutom terenu.	upečatljiva, vrlo izražajna	5
	homogena, izražajna	4
	skladna, uravnotežena	3
	neizražajna	2
	neskladna, devastirana	1
Funkcije i korištenje prostora Najveći dio prostora se koristi za poljoprivredu koje je osnovna djelatnost u Oprtlju. Nekada je stočarstvo bilo puno razvijenije, a danas se time bavi tek nekolicina stanovnika.	povijesne, vrlo rijetke	5
	pretežito povijesne, rijetke	4
	nove, prilagodene	3
	nove, neprilagodene	2
napušteno, bez sadržaja	1	
Uzorci neizgrađenog krajobraza Dominantno obilježje krajobraza su poljoprivredne terase izduženih parcela pravilnih oblika koje prate slojnice terena. Poljoprivredna područja obrubljena su listopadnim i mješovitim šumama.	povijesni, vrlo očuvani	5
	dobro očuvani, usklađeni	4
	umjereno očuvani	3
	neskladni	2
	devastirani	1
Uzorci naselja/izgrađenog krajobraza Povijesna jezgra je zbijena i sroljka, a naselje se širilo duž glavnu cestu. Ulice također prate slojnice terena, a u centru se nalazi trg sa župnom crkvom.	povijesni, visoko očuvani	5
	povijesni, dobro očuvani	4
	promijenjeni, usklađeni	3
	novi, slabo usklađeni	2
	novi, neusklađeni	1

Povijesne građevine (stambene, gospodarske) Zgrade su sačuvale svoju povijesnu strukturu, a velikim dijelom i funkciju, ali nisu u dobrom stanju. Neke su potpuno devastirane, a neke propadaju zbog iseljavanja stanovništva.	očuvane > 80%	5
	očuvane: 60-79%	4
	očuvane 30-69%	3
	očuvane: < 30%	2
	neznatno očuvane	1
Ostale povijesne građevine Od ostalih povijesnih građevina najbolje su očuvane crkve koje su kroz povijest bile nekoliko puta renovirane, a u manjoj mjeri obrambene građevine poput zidina i kula.	očuvane > 80%	5
	očuvane: 60-79%	4
	očuvane 30-69%	3
	očuvane: < 30%	2
	neznatno očuvane	1
Oprema prostora, strukture malog mjerila Najveći broj tradicionalnih građevina opada na suhozidne potporne zidove terasa u različitim razinama očuvanosti. Uz cestu su sačuvani kameni međaši i poklonac.	očuvane > 80%	5
	očuvane: 60-79%	4
	očuvane 30-69%	3
	očuvane: < 30%	2
	neznatno očuvane	1
Vertikalne dominante U obrisu naselja dominira zvonik, a od ostalih vertikalnih dominantni valja spomenuti drvorede čempresa uz prometnice.	potpuno očuvane	5
	visoko očuvane	4
	umjereno očuvane	3
	promijenjene/nema	2
	devastirane	1
Vizualna obilježja Dinamičan i izrazito plastičan reljef otvara poglede različite dužine i širine. Samo promatrano područje nije izloženo pogledima s mnogih mjesta, već samo s pristupnih cesta.	vrlo visoka izloženost	5
	visoka izloženost	4
	umjerena izloženost	3
	niska izloženost	2
	nije vizualno izloženo	1
Oblikovna i estetska obilježja Kontrast prirodnog krajobraza i pravilnih poljoprivrednih površina doprinosi panoramskim vrijednostima područja. Izražen rub naselja nad padinama brijega.	homogena, upečatljiva	5
	skladna	4
	prihvatljiva	3
	neskladna	2
	devastirana	1
Nematerijalno naslijeđe (tradicije, običaji i drugo) Obrtništvo kao tradicijska djelatnost danas više nije toliko zastupljeno, međutim poljoprivreda je i dalje vrlo zastupljena. Narodni se običaji njeguju naročito od strane starijeg stanovništva.	potpuno preživjelo	5
	visoko očuvano	4
	umjereno očuvano	3
	promijenjeno/novo	2
	nestalo	1
Elementi materijalnog naslijeđa (kulturnog i prirodnog) Cijela povijesna jezgra upisana je u registar kulturnih dobara, a neposredni je okoliš zaštićen kao kulturni krajobraz. Pojedinačno su zaštićene sakralne građevine izvan jezgre.	>40 elemenata naslijeđa	5
	>30 elemenata naslijeđa	4
	>20 elemenata naslijeđa	3
	>3 elemenata naslijeđa	2
	bez elemenata naslijeđa	1
Mogućnosti za razvoj Rijetkosti i netaknutosti okoliša, tradicionalne i autohtone djelatnosti (poljoprivreda i obrt), vrijedni kulturno povijesni spomenici, panoramska vrijednost prostora.	vrlo visoke	5
	visoke	4
	umjerene	3
	slabe	2
	neznatne	1
Vrednovanje Cijeli je prostor dobro očuvan s mnogo autohtonih elemenata. Rijetkost terasastog krajobraza podiže značaj prostora, a netaknuti i raznolik prirodni krajobraz doprinosi vizualnoj vrijednosti područja.	međunarodni značaj	3,9
	nacionalni značaj	
	regionalni značaj	
	lokalni značaj	
	bez vrijednosti	
Negativna obilježja Gradić propada, a poljoprivredne se površine polako zapuštaju. Najveći problem je iseljavanje stanovništva radi nedostatka sadržaja.		

Iz obrazaca vidljivo je da najveću vrijednost ima povijesni značaj Oprtlja i kompozicija naselja odnosno silueta gradića i upečatljive dominante poput zvonika, aleje čempresa te kontrasta zbijenog gradića s kultiviranim i prirodnim krajobrazom. Vrlo dobre ocjene dane su za smještaj gradića, te očuvanost povijesnih sadržaja i prostorne organizacije. Povijesni javni prostori i sadržaj prosječan je za srednjovjekovne gradiće u Istri, kao i vizualna izloženost i obilježja čestica koje su kao i u ostalim srednjovjekovnim gradićima bile uske radi manjka prostora. Najmanju vrijednost gradić je dobio upravo na očuvanosti zgrada koja je na korak od potpune devastacije. Izračunavanjem prosječne ocjene, dolazi se do zaključka da je Oprtalj vrijedan na regionalnoj razini, dakle unutar okvira Istarske županije.

Iz druge tablice može se zaključiti kako su najviše ocjene pridane vremenskom kontekstu nastanka i razvoja naselja, sačuvanosti prostornih dominantata te kontrastu prostornih uzoraka u gradiću naspram uzorka u krajobrazu. Prosječno je ocijenjeno vodno bogatstvo, očuvanost objekata, očuvanost tradicionalne i nematerijalne baštine te mogućnosti razvoja. Svi ostali čimbenici ocijenjeni su vrlo dobro što uključuje topografske, odnosno reljefne vrijednosti, biljnu raznolikost, povijesnu prostornu organizaciju i funkcije naselja, uzorke krajobraza, očuvanost sakralnih i ostalih društvenih zgrada, vizualna i estetska obilježja i sačuvanost tradicionalnih građevina u krajobrazu.

Rezultat vrednovanja pokazuje nam vrijednost i značaj Oprtlja u užem i širem kontekstu. Kategorija regionalnog značaja podrazumijeva stavljanje Oprtlja na listu interesa na županijskoj razini. To znači da bi stanovništvo Istre, kao i turisti koji u Istru dolaze, trebali biti svjesni postojanja gradića te isto tako lako informirani o njegovom smještaju i povijesnom kontekstu. Takvo što bi se olakšalo kad bi gradić imao jasan i jedinstven identitet i kad bi, sasvim razumljivo, zadržao strukturu srednjovjekovnog gradića što bi značilo da bi se dijelovi trebali obnoviti. Detaljniji primjeri kako bi se to moglo postići bit će opisani u nastavku poglavlja.

5. PRIJEDLOG SMJERNICA ZA OŽIVLJAVANJE GRADIĆA

Godine 1906. u Oprtlju je osnovano Društvo za uljepšavanje (*Società d'abbellimento*) čije su obaveze između ostalog bile uljepšavanje izgleda grada i okolice; izgradnja, zaštita, obnova i poboljšanje korisnih zahvata za udobnost, ugodnost i ljepotu zajednice; pridonijeti održavanju i označavanju ulica; sadnji aleja i parkova; poticanje dolaska gostiju; uklanjanje nepravilnosti ili neuglednosti u pogledu građevina itd. Važno je to napomenuti kako bi se uvidjelo da je i prije više od stotinu godina stanovništvo promišljalo o izgledu i razvoju njihovog gradića te je uvidjelo važnost očuvanja veze stanovništva s izgrađenim i neizgrađenim krajobrazom. Danas takva udruga više ne postoji, već navedene funkcije obnašaju (ili bi trebala obnašati) razna druga tijela. Možda zbog upravo te raspodjele dužnosti odnosno nedostatka jednog tijela koje bi kao i nekad obuhvatilo sve funkcije vezane uz brigu o prostoru gradića i kulturnog krajobraza, danas je došlo do situacije potpunog zanemarivanja nekih od ranije spomenutih dužnosti.

Prije nego li se navede prijedlog smjernica daljnjeg razvoja gradića, potrebno je napomenuti za koji tip planiranja se smjernice odnose. Postoje razne metodologije planiranja takvih prostora, odnosno različiti načini pristupa situaciji poput ove. Metoda *očuvanja* podrazumijeva poduzimanje mjera da se zadrži trenutačno stanje što bi za slučaj propadajućeg Oprtlja bilo neprihvatljivo. Metodom *restauracije* mjesto se izgledom i funkcijom vraća u određeno doba što bi značilo uklanjanje svih ostalih kasnijih elemenata, a metodom *rekonstrukcije* bi se unašanjem novih elemenata nastojao vratiti nekadašnji izgled mjesta. Za ovu ću se priliku poslužiti riječima čuvenog prof. Szabe koji je u svojem dijelu "Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji" pomalo poetično upozorio čitače na potrebe obnavljanja povijesnih utvrda i gradova:

"Ali pri tom se događa, da je sav kras i sva romantičnost, koja se u velike mase ljudi veže uz te gradove, samo u njihovoj fantaziji, da je nije nikad uistinu ni bilo. (...) Prava je znanost neumitna: ona hladnim radom prikazuje istinu, pokazuje, da je mjesto onoga umišljenog čara i sjaja tu postojala samo teška borba za život... (...) Ipak se nisu ljudi htjeli odvratiti od misli, da se nešto, što je iščeznulo zauvijek, može opet stvoriti, nisu htjeli vjerovati, da je ta nova tvorevina *uvijek* nešto sasvim različito od onoga, što je nekada tamo postojalo, nisu htjeli ni mogli pojmiti, da se ono, što je odgovaralo našem životu prijašnjih stoljeća, ne može učiniti podesnim za današnje doba, nisu htjeli uvidjeti, da oni svojim radom ne dočaravaju prošlost, već krnje sadašnjost, pokazujući njenu nemoć, a ruše svetost prošlosti: što je mrtvo, nek ostane mrtvo, da se na njem nov život razvija, a ne stvaraj tobože oživjele mrtvace: taj je život samo prividan." (Szabo, 1920)

Radi sličnih se razloga nisam odlučila za metode koje Oprtalj nastoje izgledom vratiti kakav je nekad bio. Izgled srednjovjekovnog gradića bio je podoban za srednjovjekovno stanovništvo. Njihove su se potrebe mijenjale kroz stoljeća i danas nisu iste kakve su bile onda kada su oblikovale gradić. Stoga pristup u daljnjem planiranju Oprtlja treba biti *rehabilitacija*, odnosno vraćanje funkcije zadržavajući bitne značajke mjesta. Gradić je prvenstveno imao funkciju pružanja uvjeta za život stanovništvu što je nužno osigurati i

danas. Za to postići, ne treba se ustručavati mijenjati prostor i unašati nove zahvate, ali nužno je sačuvati strukturu gradića i elemente koje mu daju identitet. U nastavku će se predložiti smjernice koje bi se trebale ugraditi u prostorno-plansku dokumentaciju urbanističkog plana uređenja naselja Oprtlj. Prva grupacija smjernica odnosit će se na očuvanje identiteta⁷⁹, a druga grupacija na razvoj gradića.

Smjernice za očuvanje identiteta gradića Oprtlja

Kako bi se osigurao identitet nekog mjesta, potrebno je zadovoljiti 6 uvjeta, a predložene će smjernice biti podijeljene u tih 6 kategorija. Prvo će se svaka od tih kategorija kratko opisati i obrazložiti, nakon čega će se odrediti kratke i jasno usmjerene smjernice zadovoljavanja tih uvjeta na primjeru Oprtlja.

1. *Osigurati međudjelovanje ljudi i okoliša.* Sam boravak u nekom izgrađenom ili neizgrađenom prostoru nije dovoljan za iskusiti taj prostor. Potrebno je biti dio njega, osjetiti ga, biti svjestan povezanosti s njime. U razgovoru sa starijim stanovništvom Oprtlja (ali i iz priča s ljudima starije dobi općenito i nevezano za ovaj rad) uvijek bi se pojavile primjedbe ili zamjerke koje bi se mogle sažeti idućom stavkom: nekada su ljudi živjeli u skladu s prirodom. Ta je snažna povezanost stanovništva s izgrađenim, kultiviranim i prirodnim prostorima njihovog naselja bila ključna za stanovnike i njihovo viđenje gradića kao njihovog mjesta života. Današnji način života kao produkt urbanizacije i modernizacije promijenio je način povezanosti s prostorom, no ta se povezanost svejedno ne smije narušiti. Jednako tako, i posjetiocima Oprtlja mora biti očita veza stanovništva s gradićem. Kad bi posjetioci vidjeli određene primjere veze stanovništva i prostora, i sami bi se počeli osjećati dijelom te veze.

- Uključiti javnost pri planiranju nove izgradnje u prostoru.
- Brinuti o održavanju i uređenju ulica, trgova, dječjeg igrališta i ostalih javnih površina.
- Poticati što ranije utvrđivanje i rješavanje vlasništva zemljišta.

2. *Omogućiti korisnicima prostora lako istraživanje prirodnog okoliša.* Krajobraz pomaže u doživljavanju, čitanju i pamćenju mjesta stoga ga je bitno moći istražiti i iskusiti. Oprtlj ima izuzetno dobro očuvan prirodni okoliš što može poslužiti kao dobra polazišna točka za brojne oblike turizma rekreativnih, zdravstvenih, seoskih i raznih drugih tipova. Šetnice, biciklističke staze, edukativni putevi i ostali načini istraživanja prirode mogli bi učiniti Oprtlj nezaobilaznom točkom pa čak i središtem raznih aktivnosti. Veza prirodnog krajobraza s kultiviranim i izgrađenim može se vizualno naglasiti na nekoliko načina.

- Urediti prometnice i puteve na području naselja i okolice.
- Ponuditi pješačke i biciklističke staze koje će povezivati točke interesa (mjesta s kojih se pružaju pogledi, odmorišta) te ostala okolna naselja.
- Očuvati i zaštititi prirodni okoliš po smjernicama iz prostorno-planske dokumentacije.
- Osigurati putokaze i informativne ploče o okolici Oprtlja na više jezika.

⁷⁹ Prema prijedlogu smjernica za očuvanje identiteta mjesta; Lipovac, N. 1997

3. *Naglasiti dostupnost prirodnim i kulturnim elementima u prostoru.* Sa svih ulaza u naselje, osim što bi trebali biti vidljivi svi prostorni akcenti, trebalo bi biti jasno čitljivo kako njima i pristupiti. U gusto izgrađenom gradiću gdje su pogledi ograničeni, a visina zgrada može poremetiti osjećaj orijentacije, potrebno je usmjeriti korisnike prostora prema točkama interesa. Isto vrijedi i za neizgrađeni krajobraz. Iako se sa zidina gradića pruža privlačan pogled na terase koji mami korisnika da ga pobliže istraži, jednom kad bi se posjetitelj spustio poljskim putevima moguće je da će utrošiti dosta vremena, vraćanja i vrtnje u prostoru da shvati gdje se nalazi i kako doći do željene točke. Putevi ne smiju biti zamršeni i nečitljivi ili na bilo koji način otežavati kretanje u prostoru.

- Unutar gradića osigurati natpise i putokaze te informativne ploče na više jezika.
- Ograničiti novogradnju i sadnju kraj ulaza u naselje da ne bi zaklonila poglede na bitne elemente gradića.
- Održavati poljske puteve unutar kultiviranog krajobraza te održavati visinu i gustoću okolne vegetacije radi lakše orijentacije.

4. *Naglasiti jedinstvene kvalitete prirodnih i kulturnih elemenata.* Oprtalj nije jedini srednjovjekovni gradić u ovom dijelu Istre niti je jedini koji je smješten na vrhu brežuljka. Upravo radi njegovog otežanog pristupa, u promoviranju gradića nije dovoljno iznijeti stavke koje ga ne razlikuju od ostalih naselja u okolici, već je potrebno naglasiti one koje ga čine jedinstvenim kako bi se probudio interes posjetioca. Zasiurno najočitija stavka koja ga čini jedinstvenim je vizura gradića. Obris naselja s dominantnim zvonikom nad kultiviranim terasama jedan je od najkarakterističnijih i najprivlačnijih vizura gradića u ovom dijelu Istre. Aleje čempresa možda nisu same po sebi jedinstvene, ali su jedne od najprivlačnijih, najdužih i najočuvanijih te u kombinaciji s vizurom gradića i krajobraza daju iznimno privlačnu sliku mjesta. Nadalje, maslina je kultura koja nije toliko učestala u ovom dijelu poluotoka, stoga treba naglasiti terasaste maslinike kao izuzetnost Oprtlja. Više je puta u radu napomenuta očuvanost prirodne baštine što u ovom slučaju znači da se ne smije nagrditi panoramska vrijednost kao jedna od rijetkih takvih pojava danas.

- Kategorizirati kulturno-povijesnu baštinu i odrediti mjere zaštite.
- Odrediti i zaštititi lokacije u neposrednoj okolici naselja s kojih se pružaju pogledi prema gradiću.
- Odrediti i zaštititi lokacije unutar naselja visokih panoramskih vrijednosti.
- Održavati drvorede čempresa kao bitne nositelje ambijentalnih vrijednosti prostora.
- Poticati sadnju i održavanje postojećih terasastih maslinika.

5. *Naglasiti elemente društvene i funkcionalne važnosti.* Kao što u naselju moraju postojati vizualne dominante kao snažni "nositelji prostora", potrebno je postojanje javnih i administrativnih elemenata kao nositelja društvenog života u naselju. Nužno je da te građevine budu održavane, primjereno uređene i lako uočljive. Kao centri društvenog života naselja, one moraju biti odraz stanovništva i uprave. Na njima se treba iščitavati povijesna važnost gradića i njegova nekadašnja uloga. Imajući to na umu, ponovna izgradnja komunalne

palače srušene koncem Drugog svjetskog rata doprinijela bi dočaravanju povijesnog statusa gradića. Palača kao zgrada uprave je karika koja nedostaje na trgu kojeg okružuju zgrade društvenog i javnog tipa, a prostorno gledajući, definirala bi rubove trga koji je trenutno nečitljiv i prevelik za potrebe naselja.

- Osigurati i održavati prostore za susrete stanovnika (otvorene i zatvorene).
- Rekonstruirati komunalnu palaču na svom nekadašnjem smještaju unutar koje će se nalaziti muzej gradića Oprtlja.
- Održavati zgradu škole i općine kao društveno bitne elemente u naselju.
- Održavati crkve na prostoru gradića te ih učiniti dostupnim i otvorenim za posjetitelje.

6. *Naglasiti rub naselja.* Jasno definirana granica izgrađenog i neizgrađenog bitna je za stvaranje mentalnih mapa i jedna od ključnih kod oblikovanja slike mjesta. Gradić i okolni krajobraz trebaju biti povezani, no vizualno jasno odvojeni. Zbog nekadašnjeg postojanja zidina i manjka prostora pogodnog za širenje naselja, Oprtalj je sačuvao lako čitljiv rub gradića. Kontrast gusto izgrađenog gradića i dugačkih kultiviranih terasa naročito je bitan za očuvanje identiteta Oprtlja te bi se kao takav trebao očuvati. To znači kontrolu novih zahvata u prostoru te održavanje prirodnog i kultiviranog krajobraza oko gradića.

- Zabraniti novu gradnju u neposrednoj blizini rubova srednjovjekovne jezgre.
- Nova izgradnja i posađena vegetacija mora biti planirana tako da ne zakrije pogled na rubne dijelove naselja.
- Obnoviti ostatke gradskih zidina i rubnih zgrada koje su nekada bile s njima sljubljene.
- Održavati prirodne prostore oko gradića kako bi se onemogućilo zarastanje, širenje makije ili vizualno prikrivanje rubova naselja.

Osim navedenih 6 grupacija, nadodat ću još jednu, a to je *sanacija, izmjena ili uklanjanje svih elemenata koji narušavaju identitet gradića.* Srećom, Oprtalj nema mnogo novih zahvata u prostoru koji su narušili sliku gradića, međutim postoji pregršt elemenata čije loše stanje itekako utječe na viđenje naselja. Tu je prvenstveno riječ o alarmantno ruševnoj sjeverozapadnoj četvrti gradića te nekim manjim dijelovima i pojedinačnim zgradama u ostatku naselja. Potpuna obnova tih zgrada nije primarna budući da Oprtlju ne nedostaje "praznih kuća", stoga ovaj dio gradića može biti edukacijski, a posjetiteljima može biti dočaran izgled, funkcija i veličina srednjovjekovnih zgrada. Po pitanju građevina koje se predlažu ukloniti, nogometni teren primjer je lošeg planiranja bez uključenosti stanovnika naselja. Plodna dolina koju je obrađivalo stanovništvo prenamijenila se i postala nogometni teren. Igralište, zgrada u službi svlačionice, spremišta i ugostiteljskog prostora te ostatak opreme koristio se nekoliko godina da bi se iseljavanjem stanovništva zapustio i propao, a sada je jedino u službi nagrdivanja okolnog kulturnog krajobraza.

- Potrebno je provesti detaljno evidentiranje i vrednovanje zgrada, prikupljeni se podaci trebaju analizirati i obraditi, te predložiti smjernice očuvanja odnosno obnove zgrada.
- Raskrčiti sjeverozapadni dio gradića te ga učiniti prohodnim i sigurnim, a informativnim pločama simulirati nekadašnji izgled zgrada.
- Ukloniti nogometno igralište te pripadajuću zgradu i ostalu infrastrukturu.
- Obnoviti suhozidne potporne zidove kao bitne elemente kulturnog krajobraza.

Usvajanjem određenih smjernica sačuvao bi se identitet Oprtlja kao tipično srednjovjekovnog gradića guste izgradnje naspram kultiviranog i prirodnog krajobraza, visoke vizualne vrijednosti. One će omogućiti oblikovanje slike mjesta u očima posjetitelja te ga samim time učiniti jedinstvenim i potaknuti onaj četvrti čimbenik u stvaranju identiteta mjesta, što je osobna uključenost korisnika prostora. Uz navedene smjernice, potrebno je odrediti još poneke koje će se usredotočiti na razvoj gradića. One bi mogle vratiti stanovništvo u Oprtalj i ponovno udahnuti život gradiću koji je zbog dugoročnog nedostatka vizije propadao do današnjeg stanja, a što bi se moglo nastaviti do potpunog napuštanja naselja.

Smjernice za razvoj naselja Oprtalj

1. *Život u dimenzijama prostora i vremena.* Oprtalj je nekada imao status nižeg urbanog tipa, međutim danas se smatra naseljem ruralnih obilježja. Oživljavanje gradića ne znači da bi mu u cijelosti trebala biti vraćena funkcija urbanog središta niti je takvo što potrebno očekivati. Nužno je da gradić zadrži svoj ruralni karakter jer će time moći ponuditi način života kakav je oduvijek bio na ovim prostorima i čemu sve više ljudi teži, a to je život u skladu s prirodom i u dimenzijama primjerenim za čovjeka. Danas je sasvim normalan i često viđen život u užurbanim, predimenzioniranim gradovima s prevelikom gustoćom stanovništva, kao i bezličnih turističkih odredišta koji vrve masama ljudi. Turistima i lokalnom stanovništvu potrebno je ponuditi alternativu mirnog i skladnog načina života. Kako bi se to osiguralo, potrebno je sačuvati sve elemente ruralnih naselja (tradicijske građevine, kultivirani krajobraz, nematerijalna baština), a nove zahvate prilagoditi tome. Isto vrijedi i za vegetaciju koja mora biti svojstvena i primjerena ovim prostorima.

- Novogradnja ne smije nagrđiti vizualni doživljaj mjesta te se svojom visinom, izgledom, bojom i ostalim svojstvima ne smije odmicati od svojstva postojećih zgrada.
- Novosadnja mora biti autohtona i planirana tako da svojom veličinom, bojom ili mirisom ne nagrđuje doživljaj mjesta.
- Poticati razvoj uzgoja tradicionalnih poljoprivrednih kultura, osobito maslina i vinove loze.
- Organizirati edukacije i informiranje poljoprivrednog stanovništva.
- Poticati razvoj drugih oblika poljoprivrede kako bi se poljoprivredna djelatnost približila i mlađem stanovništvu.

2. *Iskorištavanje tradicijskih djelatnosti za turizam.* Budući da se većina današnjeg stanovništva Oprtalja bavi poljoprivredom, a u prijašnjoj je smjernici napomenuta važnost očuvanja ruralnog karaktera, stanovništvo bi se trebalo nastaviti baviti tradicijskim djelatnostima. Osim što bi to pomoglo u očuvanju kultiviranog krajobraza, tradicijske bi djelatnosti pomogle turizmu naselja. Plodno tlo za uzgoj maslina, vinove loze ili lavande može postati plodno tlo za razvoj agroturizama, ekoturizma ili zdravstvenog turizma. Jednako tako, vraćanje obrta moglo bi biti ključno za razvijanje *branda* gradića, kao što se za Grožnjan vežu umjetnici, Roč glagoljaštvo ili Višnjan zvjezdarnica. U 17. i 18. st. Oprtalj je bio široko poznat po svojim limarima, bačvarima, krojačima, zidarima, obućarima, izrađivačima namještaja, kovačima i ostalim obrtnicima. Kad bi se neke od tih djelatnosti vratile u gradić, Oprtalj bi se mogao predstaviti kao grad obrtnika.

- Napraviti projekt razvoja agroturizma i ruralnog turizma po smjernicama postojeće prostorno-planske dokumentacije i predstaviti ga mogućim investitorima.
- Poticati razvoj ekološke poljoprivrede.
- Osigurati prodajna mjesta na području naselja Oprtalj i okolice za prodaju lokalnih poljoprivrednih proizvoda.
- Poticati razvoj obrta i organizirati edukacije za potencijalno obrtničko stanovništvo.

3. *Promišljati o širem kontekstu.* Iako je predmet ovog rada Oprtalj, u razmišljanju o njegovom razvoju ne smijemo se ograničiti isključivo na granice obuhvata. Oprtalj je dio većeg prostora, dio općine, dio županije i dio države. Potrebno je fizički i metaforički povezati gradić s ostalim točkama interesa u njegovoj okolini. To se između ostalog odnosi na osiguravanje dobre prometne povezanosti s ostalim većim urbanim središtima. Kako je ranije napomenuto, Oprtalj treba zadržati ruralni karakter, ali činjenica je da se u današnje vrijeme većina poslovnog života odvija u gradovima. Kad bi postojala dobra povezanost s gradovima u okolini poput Buja, Umaga, Buzeta, pa i onih nešto daljih kao što su Pazin, Pula, Rijeka ili Trst otvorila bi se mogućnost svakodnevnog putovanja na posao za ljude koji su skloniji životu u ruralnim sredinama. Dobra prometna povezanost pomogla bi i turizmu Oprtalja, jednako kao i povezanost s ostalim sličnim gradićima u okolini. Postojanje "puta srednjovjekovnih gradića" ili slične rute koja povezuje nekoliko gradića tog područja poput Motovuna, Grožnjana, Završja ili Kostanjice pomogla bi posjećenosti svakog od tih mjesta, a samim time bi doprinijela njihovom razvoju.

- U suradnji sa susjednim općinama i gradovima te Istarskom županijom poticati razvoj prometne povezanosti s većim urbanim središtima.
- U suradnji sa susjednim općinama i gradovima te Istarskom županijom poticati razvoj prometne povezanosti s ostalim srednjovjekovnim gradićima u svrhu njihovog turističkog promoviranja.
- Ispitati mogućnosti izgradnje parkirališta za autobuse sjeverno od naselja kako bi se proširile mogućnosti dolaska u naselje.

Oprtalj je hitno potrebno sanirati i spriječiti daljnje propadanje. Uključivanjem navedenih smjernica u prostorno-plansku dokumentaciju te njihovim usvajanjem oživio bi se trenutno usnuli gradić koji je svakim danom sve bliže potpunom gubitku identiteta i napuštanju stanovnika. Smjernice su ponudile konkretna rješenja planiranja prostora, poticanja turizma i sprječavanja narušavanja ambijentalne vrijednosti gradića. U nastavku će se ponovno napomenuti najbitnije ranije navedene smjernice.

- Brinuti o održavanju i uređenju ulica, trgova, dječjeg igrališta i ostalih javnih površina.
- Kategorizirati kulturno-povijesnu baštinu i odrediti mjere zaštite.
- Potrebno je provesti detaljno evidentiranje i vrednovanje zgrada, prikupljeni se podaci trebaju analizirati i obraditi, te predložiti smjernice očuvanja odnosno obnove zgrada.
- Ograničiti novogradnju i sadnju kraj ulaza u naselje da ne bi zaklonila poglede na bitne elemente gradića.
- Nova izgradnja i posađena vegetacija mora biti planirana tako da ne zakrije pogled na rubne dijelove naselja.
- Novogradnja ne smije nagrditi vizualni doživljaj mjesta te se svojom visinom, izgledom, bojom i ostalim svojstvima ne smije odmicati od svojstva postojećih zgrada.
- Novosadnja mora biti autohtona i planirana tako da svojom veličinom, bojom ili mirisom ne nagrđuje doživljaj mjesta.
- Zabraniti novu gradnju u neposrednoj blizini rubova srednjovjekovne jezgre.
- Obnoviti ostatke gradskih zidina i rubnih zgrada koje su nekada bile s njima sljubljene.
- Održavati drvorede čempresa kao bitne nositelje ambijentalnih vrijednosti prostora.
- Ponuditi pješačke i biciklističke staze koje će povezivati točke interesa (mjesta s kojih se pružaju pogledi, odmorišta) te ostala okolna naselja.
- Poticati sadnju i održavanje postojećih terasastih maslinika.
- Obnoviti suhozidne potporne zidove kao bitne elemente kulturnog krajobraza.
- Poticati razvoj uzgoja tradicionalnih poljoprivrednih kultura, osobito maslina i vinove loze.
- Poticati razvoj obrta i organizirati edukacije za potencijalno obrtničko stanovništvo.
- Poticati što ranije utvrđivanje i rješavanje vlasništva zemljišta.
- U suradnji sa susjednim općinama i gradovima te Istarskom županijom poticati razvoj prometne povezanosti s većim urbanim središtima.
- Uključiti javnost pri planiranju nove izgradnje u prostoru.

6. ZAKLJUČAK

Prva hipoteza postavljena na početku ovog rada glasila je: "Prepoznavanjem odrednica identiteta mjesta moguće je odrediti smjernice za daljnji razvoj mjesta". Druga hipoteza bila je: "Unatoč neprekidnom propadanju, Oprtlj je zadržao kvalitetne odrednice u doživljavanju mjesta koje je moguće iskoristiti za daljnji razvoj gradića." Rad je potvrdio postavljene hipoteze i pokazao da je moguće ponuditi smjernice za razvoj Oprtlja bazirane na očuvanju identiteta gradića. Jednako tako, rad je potvrdio da i dalje postoje kvalitete koje se mogu iskoristiti za promoviranje gradića u cilju njegovog daljnjeg razvoja. Unatoč propadanju, Oprtlj je zadržao potencijal za održiv razvoj što se nastojalo predočiti kroz navedene smjernice koje su produkt saznanja dobivenih literaturnim i terenskim istraživanjem prostora gradića i okolice.

Predloženim je smjernicama prethodio postupak analiziranja i vrednovanja prostora gdje su primijenjene metode zaštitnog i razvojnog planiranja. Utvrđene su kvalitete koje je nužno zaštititi u budućem planiranju prostora, te elementi koji bi mogli i trebali postati nositelji razvoja Oprtlja. Kulturna baština je stvaralačko obilježje određenog povijesnog razdoblja ili naroda stoga ga je potrebno sačuvati tako da se usredotoči na održavanje i obnovu ruralne strukture izgrađenog i neizgrađenog područja s korištenjem elemenata regionalne arhitekture. Nužno je sačuvati kulturne prostore i elemente kao i prostorne odnose, odnose volumena i samu tipologiju gradnje, dok je novu potrebno planirati u skladu sa zatečenim vrijednostima. To se očituje u načinu gradnje, izboru materijala i samoj namjeni zahvata koja ne smije preuzeti glavni naglasak ili na bilo koji način nagrditi vizualni ugođaj gradića.

Kroz povijest su mnogi narodi i države prepoznali značaj smještaja Oprtlja, a svaka od tih država je doprinijela urbanizmu, arhitekturi i krajobrazu gradića te mu tako utisnula svoj jedinstveni kulturni izričaj. Kao rezultat, Oprtlj ima bogatu kulturnu i povijesnu baštinu koja je u velikoj mjeri ostala nepromijenjena u zadnjih nekoliko stoljeća. Iako Oprtlj omogućuje korisnicima pogled u prošlost, sam gradić treba gledati prema budućnosti i prilagoditi se potrebama stanovnika i posjetioaca. Oprtlj ne može opstati bez svojih stanovnika, ali jednako je tako bitno educirati stanovništvo o pravilnom odnosu prema kulturnoj i prirodnoj baštini koja se treba uvrstiti u svakodnevni život građana. Potrebno je iskoristiti stare, tradicionalne djelatnosti, ali primijeniti nove ideje. Rad je ponudio neke od tih ideja u nadi da će se na vrijeme prepoznati i iskoristiti potencijali koje Oprtlj nudi kao i jedinstven prostor gradića koji mora ostati sačuvan i korišten u daljnjem planiranju naselja. Ugradbom smjernica u prostorno-plansku dokumentaciju, buduća planiranja mogu pridonijeti oživljavanju gradića te njegovom daljnjem razvoju.

7. POPIS IZVORA

1. Adria Bonus d.o.o. (2015) Strateški plan razvoja Općine Oprtalj – Portole. Općina Oprtalj, Oprtalj.
2. Alisi, A. (1997): Istria: citta' minori. "Italo Svevo", Trst.
3. Bedenko V., Dakić, S., Jenko V., Lay, V. (1973) Oprtalj, radovi na zaštiti i revitalizaciji. Arhitektura. 146-147: 109-114.
4. Bradanović, M. (2009): Oprtalj = Portole. Općina Oprtalj, Oprtalj.
5. Budicin, M. (1998): Aspetti storico-urbani nell'Istria Veneta: dai disegni dell'Archivio di Stato di Venezia. Unione Italiana, Rijeka.
6. Buršić-Matijašić, K. (2008): Gradinska naselja: gradine Istre u vremenu i prostoru. Leykam international, Zagreb.
7. Državni zavod za statistiku (2006 – 2014): Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001. <<http://www.dzs.hr/>>. Pristupljeno 8. studeni 2016.
8. Državni zavod za statistiku (2011): Kontingenti stanovništva po gradovima/općinama. Državni zavod za statistiku, <http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_03/h01_01_03_zup18.html>. Pristupljeno 8. studeni 2016.
9. Dukovski, D: Osimski sporazumi. Istrapedia < <http://www.istrapedia.hr/hrv/425/osimski-sporazumi/istra-a-z>>. Pristupljeno 6. srpnja 2017.
10. Dumbović Bilušić, B. (2012): Krajolik kao kulturno naslijeđe. Metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske. Sveučilište u Zagrebu.
11. Foscan, L. (1992): I castelli medioevali dell'Istria. Edizioni Italo Svevo, Trst.
12. Foscan, L. (2003): Porte e mura delle città, terre e castella della Carsia e dell'Istria. Unione Italiana, Rijeka.
13. Hrvatski sabor (1997): Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj. Narodne novine. [online] 10/97, <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/265812.html>. Pristupljeno 7. studeni 2016.
14. Ivetac, J. (2002): Korijeni istarskih gradova. "Jospi Turčinović", Pazin.
15. Jerković, K. (2013): Umjetnička topografija Buzeštine u srednjem vijeku, Sveučilište u Zagrebu.
16. Lay, V. (2004): Zeleni plan za općinu Oprtalj. Općina Oprtalj, Oprtalj.

17. Lipovac, N. (1997): Space and Place; Prostor i mjesto. Prostor. [online] vol.5, 1(13), 1-34 <<http://hrcak.srce.hr/24068?lang=en>>. Pristupljeno 5. srpnja 2017.
18. Lipovac, N. (2000): Planning as a function of preserving the identity of place. University of California Berkeley.
19. Lipovac, N., Popović, S., Vlahović, S. (2016): Planning and creating place identity for Podgorica as observed through historic urban planning; Planiranje i stvaranje prepoznatljivosti mjesta grada Podgorice očitano kroz povijesne urbanističke planove. Prostor [online] vol.24, 1(51), 62-73 <http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=237158&lang=en>. Pristupljeno 5. srpnja 2017.
20. Manin, M. (2008): Egzodus. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=787>>. Pristupljeno 9. studeni 2016.
21. Milić, B. (1994): Razvoj grada kroz stoljeća. Prapovijest – antika. Školska knjiga, Zagreb.
22. Milić, B. (1995): Razvoj grada kroz stoljeća. Srednji vijek. Školska knjiga, Zagreb.
23. Milotić, I. (2004): Dolina Mirne u antici. Ekološki glasnik, Zagreb.
24. Mohorovičić, A. (1997): Utvrđeni gradovi i kašteli sjevernog Jadrana = Citta fortificate e castelli dell'Adriatico settentrionale. Izdavački centar Rijeka, Rijeka.
25. Nadilo, B., Regan, K. (2012) Kašteli južno od rijeke Mirne. Građevinar. [online] 64(8), 693-703, <<http://www.casopis-gradjevinar.hr/archive/issue/167>>. Pristupljeno 22. srpnja 2017.
26. Obad Šćitaroci, M., Lipovac, N. (2003) Prostorni plan uređenja općine Oprtalj. Sveučilište u Zagrebu.
27. Općina Oprtalj (2007): Opći podaci. Oprtalj - Portole, <<http://www.oprtalj.hr/index.php/mjesta/javna-nabava-7>>. Pristupljeno 4. studeni 2016.
28. Perković, N. (2014): Utjecaj krajobraznih i povijesnih obilježja na nastanak i razvoj istarskih gradića, Sveučilište u Zagrebu.
29. Popović, S., Lipovac, N., Vlahović, S. (2016) Posebni otisak. Prostor. [online] 24, 1[51], 62-73, <<https://hrcak.srce.hr/file/237147>>. Pristupljeno 5. srpnja 2017.
30. Potyrała, J., Niedźwiecka-Filipiak, I., Ziemiańska, M., Filipiak, P. (2012) Waloryzacja widoków jako element studium krajobrazowego na przykładzie gminy Paczków. Architektura krajobrazu. [online] 36(3), 13-21, <<http://architekturakrajobrazu.up.wroc.pl/2012/21-2012/75-3-2012>>. Pristupljeno 24. srpnja 2017.

31. Selten, M., van der Zandt, F. (2012): Space vs. Place. The Human Geography Knowledge Base, < http://geography.ruhosting.nl/geography/index.php?title=Space_vs._place>. Pristupljeno 5. srpnja 2017.
32. Szabo, G. (1920): Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji. Tehnička knjiga, Zagreb (2006).
33. Šepić, D. (1985): Bujština = Il Buiese. Skupština općine, Buje.
34. Škorić, A. (1981): Tla Istre. Liburnijske teme [online] <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2743> Pristupljeno 22. Srpnja 2017.
35. Violich, F. (1995) Identity: key to meaningful place – making, The case for Berkeley. Prostor. [online] 3, 2(10), 201-216. < hrcak.srce.hr/file/37994>. Pristupljeno 27. srpnja 2017.

8. POPIS IZVORA SLIKA

Red. br.	Naziv	Str.	Izvor
1	Prikaz geomorfološke podjele Istre	5	http://istra.lzmk.hr/
2	Karta Istre iz 16. st.	6	http://mappy.mzk.cz/
3	Nalazišta gradina u Istri	10	Iz Buršić Matijašić, K (2008), Gradinska naselja – Gradine Istre u vremenu i prostoru
4	Rekonstrukcija istarske gradine prema R. F. Burtonu, 1875.	11	http://www.istrianet.org/
5	Antički tlocrt Pule	14	Günter Fischer; Das römische Pola
6	Antički tlocrt Poreča	14	R. Ivančević; http://istra.lzmk.hr/
7	Shema postepenog razvoja grada Piacenze u Italiji	17	Autor prema L. Dodi
8	Shema razvoja grada unutar i uz Dioklecijanovu palaču	17	Autorica prema J. Marasović
9	Shema tipova razvoja srednjovjekovnog grada	18	Autorica
10	Prikaz pojasa utvrda koje su branile ulaz neprijateljima u Istru sa sjevera	20	Autorica
11	Valvasorov crtež Buljuna	22	http://www.central-istria.com
12	Petronijev crtež Pićana	22	http://digilander.libero.it/
13	Poredbeni prikaz planova srednjovjekovnih gradova u Istri	24	Autorica
14	Položaj i granice naselja u Općini Oprtlj	25	Autorica
15	Prva i druga granica obuhvata	26	Podloga: https://geoportal.dgu.hr/
16	Oprtlj na karti iz 1572. g	28	Granice Hrvatske na zemljovidima od XII. do XX. Stoljeća, Zagreb, 1992
17	Područja zaštićena ekološkom mrežom <i>Natura 2000</i>	34	http://www.bioportal.hr/gis/
18	Grb Oprtlja	36	https://hr.wikipedia.org
19	Prikaz razvoja naselja od srednjeg vijeka do danas	37	Autorica
20	Tlocrt gradića iz 1779. g.	38	Iz Budicin, M. (1998) Aspetti storico – urbani nell'Istria veneta
21	Izvod iz katastarske karte iz 1878. g.	38	https://www.archivodistatotrieste.it
22	Zapušteno područje SZ od trga	40	Autorica
23	Ruševna zgrada u zapuštenom području	40	Autorica
24	Primjer dva tipa opločenja	41	Autorica
25	Natkrivena uličica	41	Autorica
26	Shematski prikaz glavnog trga u usporedbi s izvadkom iz katastra iz 1819. g.	41	Autorica
27	Poredbeni prikaz urbane strukture početkom 19. st. i 2017. g.	42	Autorica
28	Casa Franceschin	44	Autorica
29	Casa Persico	44	Autorica
30	Casa Rinaldi i Bertetich	44	Autorica
31	Barokno proširenje kuće	45	Autorica
32	Gotička kuća	45	Autorica
33	Casa Dusizza	45	Autorica

Red. br.	Naziv	Str.	Izvor
34	Casa Timeus	45	Autorica
35	Crkva sv. Jurja	46	Autorica
36	Crkva sv. Roka	46	Autorica
37	Crkva sv. Marije	46	Autorica
38	Crkva sv. Cecilije s grobljem	46	Autorica
39	Zapadno pročelje trga sa zgradom nekadašnje žitnice	47	Autorica
40	Zgrada komunalne palače na fotografiji iz 1920. g.	47	http://www.irci.it
41	Zgrada nekadašnje ubožnice	48	Autorica
42	Gradska loža	48	Autorica
43	Zvonik	48	Autorica
44	Mogući izgled kule iz 15.st. (skica) te presjek i tlocrt	49	Iz Foscan, L (2003), Porte e mura delle citta, terre, e castella della Carsia e dell' Istria
45	Ulazna kula s vanjske i unutarnje strane	49	Autorica
46	Obrambena kula u sastavu kuće Persico	49	Autorica
47	Vodosprema	50	Autorica
48	Barokni portal i palača Milossa	50	Autorica
49	Položaj slika iz prijašnjih poglavlja	51	Autorica
50	Nekadašnji izgled Mirne na detalju karte iz 18. st.	53	http://www.oldmapsonline.org/
51	Presjek doline rijeke Mirne	54	Autorica
52	Karta geoloških podloga, voda i šuma Općine Oprtlj	55	C. Gallo (2009); Oprtlj = Portole
53	Vodotoci u okolici Oprtlja	56	https://geoportal.dgu.hr/
54	Lokva 10 km zapadno od Oprtlja	57	Autorica
55	Motovunska šuma slikana iz Oprtlja	57	Autorica
56	Prikaz Motovunske šume na karti iz 17.st.	58	http://www.oldmapsonline.org/
57	Korištenje i namjena površina neposredne okoline naselja Oprtlj	59	Autorica, podloga: https://geoportal.dgu.hr/
58	Usporedba zapuštenih površina (žuto) s onima koje se i dalje održavaju (zeleno)	60	Autorica, podloga: https://geoportal.dgu.hr/
59	Rasprostranjenost vinograda u odnosu na druge održavane polj. površine	60	Autorica
60	Maslinik uz barbakan	61	Autorica
61	Vinogradi na terasama	61	Autorica
62	Rasprostranjenost maslinika u odnosu na druge održavane polj. površine	61	Autorica
63	Tablični prikaz rasprostranjenosti kultura	61	Autorica
64	Zapadni obronci udoline ispod gradića	62	Autorica
65	Istočni obronci udoline ispod gradića	62	Autorica
66	Usporedba katastarskih čestica po katastrima iz 1819. g., 1878. g. i 2017. g.	62	Autorica
67	Potporni zid	63	Autorica
68	Pogled na terasastna polja na istočnoj padini (između 2 Svjetska rata)	64	http://ipd-ssi.hr/

Red. br.	Naziv	Str.	Izvor
69	Pogled na terasastna polja na istočnoj padini (2017. g.)	64	Autorica
70	Pogled prema Oprtlju 30-ih godina 20. st.	64	http://ipd-ssi.hr/
71	Pogled prema Oprtlju 2017. g.	64	Autorica
72	Crkva sv. Lucije i panorama Oprtlja na razglednici iz 1899. g.	64	Iz Bradanović, M. (2009), Oprtalj = Portole
73	Crkva sv. Lucije i panorama Oprtlja slikana 2011. g.	64	Autorica
74	Sadržaji unutar granice obuhvata	65	Autorica
75	Prikaz slojnica i analiza nagiba	66	Autorica
76	Detalj na topografskoj karti, 1:25.000 s prikazom presjeka kroz teren	67	https://geoportal.dgu.hr/
77	Presjeci terena	67	Autorica
78	Zvonik kao najuočljiviji element prostora	71	Autorica
79	Rub šume i poljoprivrednih površina	71	Autorica
80	Drvored čempresa	71	Autorica
81	Ostaci gradskih zidina	71	Autorica
82	Model vrednovanja pogleda s ulaza u naselje	72	J. Potyrała; Waloryzacja widóków jako element studium krajobrazowego na przykładzie gminy Paczków
83	Skice gradića i okolnog krajobraza	76	Autorica
84	Blok dijagrami maslinika na terasama i maslinika slobodne sadnje na nagnutom terenu	77	Autorica
85	Blok dijagrami vinograda na terasama i vinograda na ravnom terenu	77	Autorica
86	Prostorni uzorci kultiviranog krajobraza	77	Autorica

ŽIVOTOPIS AUTORA

Nina Perković rođena je 31. 3. 1993. godine u Puli gdje je završila Opću gimnaziju 2011. g. Prvostupničku diplomu iz krajobrazne arhitekture stekla je 2014. g. na Agronomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završnim radom "Utjecaj krajobraznih i povijesnih obilježja na nastanak i razvoj istarskih gradića" pod vodstvom mentora Nenada Lipovca, a iste godine upisala je diplomski studij krajobrazne arhitekture. Tijekom preddiplomskog studija obavila je stručnu praksu u studiju za krajobraznu arhitekturu i prostorno planiranje KAPPO u Rovinju. Tijekom diplomskog studija odradila je jedan semestar na Sveučilištu okolišnih znanosti u Wrocławu putem ERASMUS+ programa, a 2017. g. stručnu praksu u trajanju od 5 mjeseci na istoj instituciji.